

M. Iliaš

Паразити

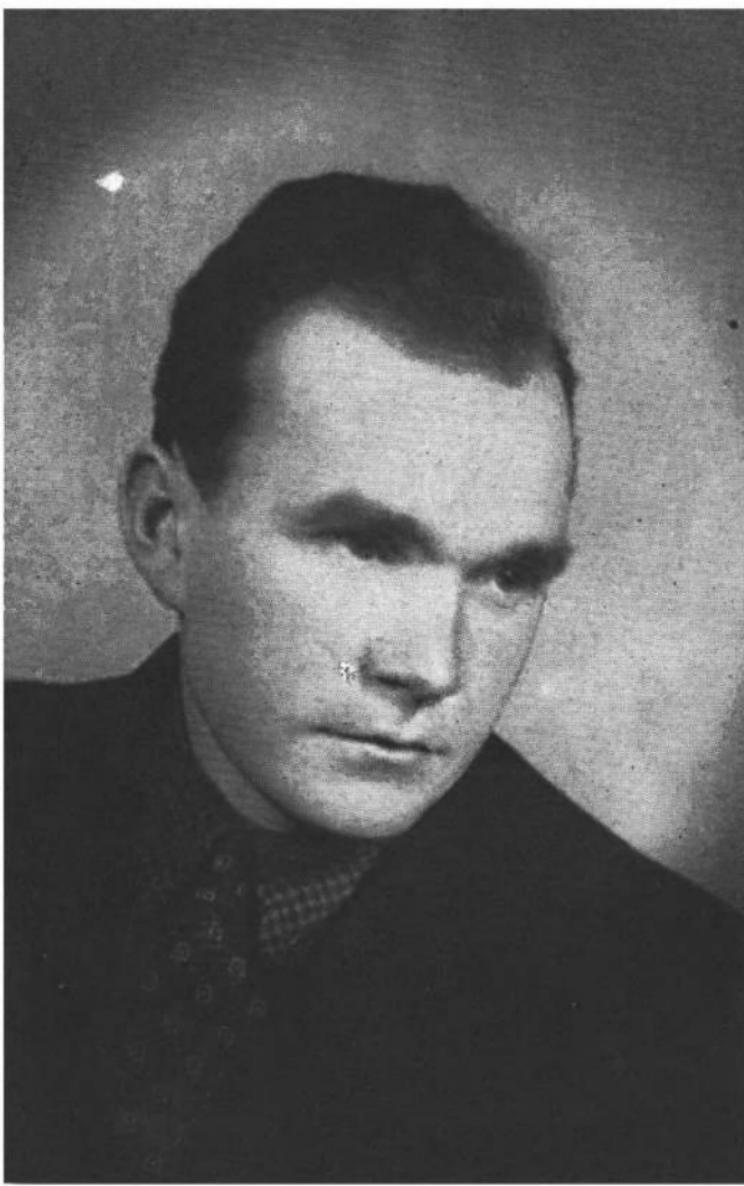

Редакція:

„Radetska Україна”

- одне із кращих газет
дніської укр. еліти (зокрім -
(або) - якоюї саджака!)

Леонід Порозов
Київ, 2.1.1955.

МИХАЙЛО ШМАЙДА

ПАРАЗИТИ

ПОВІСТЬ

ВИДАВНИЦТВО КУЛЬТУРНОГО СОЮЗУ УКРАЇНСЬКИХ ТРУДЯЩИХ

ПРЯШІВ — 1953

Над Бескидами стояв чудовий весняний ранок. Сонце сходило з-поза шпиллястих пребенів, гір, розливалося по узбіччях і дебрях бескидських закутин. Пестрі рубані та галявини пахли білою конопелкою, зеленою черемховою та напучнявіліми бруньками високих рокит. Гірські потоки шуміли, пінилися їх тріпотливі каламутні хвили, скачучи по камінню. Заберали з собою гірську лісову воду з розтатого снігу, почорніле торішне листя, та дрібнє гілля й ломаччя. Все дихало весняною свіжістю. Обабіч лісівих доріг — врані жовтозеленою рясою, лагідно нахилялись кущі й стрункі берізки, від легеньких подихів весняного вітерка. Земля пашіла вологою теплістю. Під високим склепінням блакитного неба пливли біленькі хмарини.

Був весняний ранок.

Річка Лаборець виблискувала під сонячним промінням, як зміюка вилася поміж старими, похилими бербами, що стояли погорблени: неначе старі бабусі під час взаємної, щирої розмови. Лаборець грайливо гнався по сіро-білястому рінню, уздовж узької дороги, що вела до села Броду. Дерев'яні

хатки з маленькими, кривими віконцями, з почорнілими солом'яними стріхами, що вкрилися місцями як бархатом, зеленим мохом, чепурилися свіжо обіленими стінами, як білі гуски на ріні біля річки. Типову своєрідність гірського села доповняли почорнілі лозинові, плоти, звивистий потік, узыка, розбита дорога, малі огородики, крислаті груші та вузькі загінці пісної землі, що простяглися поза хати по камінних грунках. З-поміж малих хаток виникав білий високий будинок фари, покритий бляхою, струнка церковка, обсаджена високими липами, та мурований дім урядом назначеного комісара старости. На розі дому країувалася кругла таблиця з написом: «Урядовий комісар села».

Навколо села простягався ліс, хащі та зрубаниська; все нагадувало зачарований казковий закуток.

В селі стало рушно. Поскрипували двері й ворота, мухала худоба, яку паствухи гнали на поле, телепали бляшані дзвінки. Відра постукували по камінню колодязів, а з дерев'яних коминів вився сивий дим. Люди снувалися горі долів, пішки й на возах; ішли в поле. Почалися весняні польові роботи.

З мурованого дому, обгороженого новим дощаним плотом, випровадив до дороги здоровезний, товстий мужчина — комісар, двох мужчин-гардістів.

— На страж! — До віденя! — разпрощався комісар офіційним фашистським привітом з гардістами.

Молоді мужчини в чорній фашистській формі з блискучими скрипливими чоботами на ногах, швидко попрямували горі селом.

— Комісар іде нам на руку, — сказав один із них, запалюючи сигарку.

— Охоче іде, — ствердив вдоволено другий.

Комісар стояв у широко розчиненій брамі, і притриманим оком дивився гардістам услід, доки не зникли на закруті дороги.

— Молодці! — сказав сам до себе, і вдоволено підкрив густого, рижуватого вуса. Потім завернув до стайні випустити вівці, бо показався з-поза містку сільський пастух. Кров'яними жилками засітчані очі комісара, що сиділи як баньки на його круглому, як диня, обличчі, яскраво і з насолодою обвели багату отару — понад п'ятдесят тучних овець. Вівці мекали, розбіглися по дворі, гналися під шопу та в сіни.

— А бирь, га! А бирь! — де лізеш до дябла, — завертав їх комісар з лайкою і виганяв на дорогу.

Пастух луснув батогом понад вівці, що замішались між кози й корови.

— Меринду на поле днесь не дістанеш од мене, бо вчора ти, лайдаку, не дозерав моїх овець як слід, і пустив їх на озимину, — презирливо сповістив комісар пастуха.

Пастух не сказав нічого, тільки міцніше почав лускати батогом-гранчаком.

Сонце піднялось вище. Комісар запер браму, пишно розглянувся по дворі, потім знов зайшов до стайні, бо заіржали коні.

Село спочивало. Понад садами лопотіли крильми ворони, політували ластівки з стебелками соломи або грудкою болота у дзьобику, — ліпили гнізда; по розлогому гіллю рясних верб цвірінькали неспокійні горобці.

На ґрунку за селом, на вузькому загінці землі заохочував хлібороб батогом двох низьких, худеньких коників, запряжених до дерев'яного плуга. Чорняви коники напружено напинали реміння, аж шкура морщилася на їх полинялих стегнах. За ними повільно крокував невеликий на зріст мужчина, у заболочених, поплатаних полотняних ногавках. Його забруджене чоло, залите краплинами поту, прозраджувало п'ятдесятку років. Худе, морщинисте, небричене обличчя обдував весняний вітрець. Він раз у раз зупинив коничат, підгорнув ряпавою долонею вітром розхристане волосся і, тяжко зітхаючи, сумно дивився по загінчику землі. До його кістлявих плечей і лопаток прилипала потом промокла груба, повісняна сорочка.

— Вйо! Гет-тя-а-а! Чого падеш, шкапино! — підбадьорував коників, сіпаючи з позаджуваними віж-

ками, і швакаючи батогом по колінах слабих коничат.

Ту весняну оранку супроводжало меланхолійне квиління дерев'яних колічок, яке нагадувало зойки гнобленого люду над несправедливістю світу.

— Вйо! — Вйо Лисий! — покрикував хазяїн на коней, які ледве плектали лабами. Він швакав їх батогом попід живіт, потім злісно схватив березове батожище, і почав хльостати конят по колінах.

Вітер знімався понад голі сірі перелоги, зривав біле квіття з розцвілої тернини, упирається до білокорих берізок, що стояли край лісу, пишні, як зачеплені невісти.

Теплий весняний день дотикався лагідно поля, потічків, лісу. Над усім височіло синє небо. Розквітлі дерева в садах легенько колихалися, ронили білі та рожеві листочки цвіту. Похилені над потоками верби й вільхи похитували вітами, вітаючи веселу, радісну весну.

Хлібороб понурений у думки, ступав поволи, немов сонний, за квілючими колічками. Він навіть не збачив, що до нього підійшов молодий мужчина, що схвативши коней за уздечку, зупинив їх, і привітався з хазяїном:

— Добрый день, Березино!

Березина здивовано підняв голову, подивився чого стали коні, і побачив перед собою стояти усміхненого мужчину, який на плечах тримав садженці дикої планки і кольчак. Прихожий молодий мужчина ще раз поздоровив.

— Дай боже, — відповів Березина і підгріб потом просякнуте волосся.

— Ну, ореш, ореш? — спитав прибулий мужчина, кладучи деревця і кольчак на землю.

— Та орю, — притакнув Березина, — трапимося помалу. Всунув батожище до свіжої ораниці, і, спершись ногою о гряділь дерев'яного плуга, проводжав:

— Звідаєш, чи орю? — Од вчасного ранку я тут, чоловіче, мучуся і не дай боже розріти той невеличкий загінчик. Ax!.. — зітхнув, і вийняв з бічної кишені ногавок люльку й мішечок, зроблений з панчохи, зв'язаної на одному кінці, повний тютюну.

— Ходи, закури собі, Штефане, напевне не поналагляєшся, — спонукнув Березина прибулого, наповняючи люльку табаком.

— Чого понаглятись, ще встигну обробити той один загінчик, — з усмішкою відповів прибулий — Штефан Шпанько, мужчина енергійного гранчастого обличчя, з яскравими очима. Він обтер заглине-ні руки о ногавки і взяв від Березини понукнутий мішечок з тютюном.

— Тадь ще пояруєш, роботи багато не маєш, — повторно запевняв Березина прибулого Штефана.

— Певно, що роботи нема. Але ані грошей, Федоре, нема, — відповів Штефан, — шукаючи по кишенях папірці для сигарки.

— Що? Не маєш папірець?

— Як бач — не маю.

— На, візьми, — подав Березина погужуваний бурий папір від тютюну, й додав: — Який же ти курець?

Штефан, усміхаючись, відповів:

— Я лем такий; парадний, святковий папір вжи-
ваю.

Запалили собі взаємно, і випустили сивуваті клубки диму. Коні тим часом натігували шиї за свіжою травицею на межі.

— Тоті коничата мають досить біди, тягати до того джбиру, — кивнув співчутливо головою Штефан.

— Ой, мають, а я з ними. Плуг не залізний, яко-
го не треба міцно тримати. При цьому, дерев'яно-
му, добре душу не витиснєш. Вже ані рук не відчу-
ваю.

— Та деж би й ні. Я вам вірю, Фею. Купіть со-
бі залізний.

— Гм; — як то легко сказати. Чого всього треба
би купити! Але де взяти «того», — почухавши паль-
цями, показав на кишеню. За всю зиму не заробив
я ані коронку. Тільки тепер, під весну, десь два ра-
зи ходив на шліпарі аж до Пестриної, і то лише на-
мордував себе і коничата. Пащу я з ними скормив,
а нічого не заробив. Тепер весна вже тут, сіно вий-
шло, а коничата ослабли, треба б ліпше підгоду-
вати.

— Виджу, виджу, не можуть тягати . . .

— Ах, таке то, таке наше життя. Кепське. Помо-
чі ні звідки нема. Панцове про нас знають аж тоді,
коли їм треба порцюю платити. Як їм на час не зá-
платиш, то екзекутор тобі зразу на ший. Але щоб
подбали про тебе, бідний чоловіче, та де там! —
кивнув байдуже рукою і сплюнув набік.

— Хоч би ми чіг і рук зробилися, то й тоді ні-
чого не доробимося. Подивися: одних порядних но-

гавиць не можу собі купити. Говориться, що основою держави є хлібороби, але в дійсності видно, як до бідних хліборобів ставляться. Останню шкіру здирають. Ex. — зітхнув глибоко Березина — бандити вони, ті пани...

— Тому всі дрібні хлібороби повинні би якось організуватися, домагатися спільно своїх прав. Іншак все будуть бідними рабами тяжкої і виснажуючої роботи. Так будуть лише визискувані. А за рахунок нашого труда будуть жиріти пару одиниць — багачів. Ти лише подивися на нашого багача Жайла, або на інших павуків: вони легкі і швидко на будь-що дістануть великі субвенції-підтримку. А чому? Бо вони — багачі, находяться у кермі. Но, але то вже так є: хто маєтить — той возить. Нині то є в моді. Але як багачеві піде бідна жінка копати бандурки, то торгується з нею навіть за гелер.

— Так, так, маєш правду, — притакнув Березина, потягуючи з лульки.

Штефан призадумався, потім сказав:

— Мене цікавить, до коли у нас будуть орати ще таким застарілим і заосталим способом, як тепер.

— Яким застарілим способом? — підняв здивовано нахмурені брови Березина. Ця юранка з кіньми є застарілий спосіб? Де ж ѹрють інакше? Ви, молоді, маєте завше гарячі голови.

— Де роблять інакше? — та, наприклад, в Росії. Там обробляють поле модерніми машинами, яких тягають трактори. Там роблять такими машинами, що нараз косять і молотять. То суть комбайні. Там хлібороби так не мордуються, як ми, а що головні-

ше, осягають незрівняно більших успіхів на своїх полях, як ми ...

— Хочеш сказати, — на тих колгоспах, — почув я вже про них. Ех, чи варта то мукаритися на чужім полю?

— На якім чужім? — перебив його Штефан, яко-му від неприхованого обурення загоріли щоки.

— Тепер я можу повісти, що роблю на своєму, але на колгоспах — ясно що роблять на чужому. Роби, трудись, а нічого не маєш свого ... А до того — стій з котъолком, і вичікуй, поки прийдеш на чергу, щоб дістати їсти ...

— Хто вам таке набрехав? — Там роблять на спільному власництві Спільно роблять для себе, для всіх. Там нема багачів, як наш Жайло. Всі вони однакі робітники, всі вільні, без панів. А коли й роблять, як ви кажете, на «чужому», але мають всього подостатком. Дістане кожний по заслугі, і ніхто не живе з праці другого. А ви і хоч робите на «власнім», прецінь не можете собі дозволити закупити навіть найпотрібніші речі. Навіть найдешевших ногавиць не маєте за що купити, а що гірше, мусите віддати останній грайцар податковому уряду, щоб одмінити оту «власну» бідну кам'янисту землицю ...

— Але коли я ще нічого доброго не почув про ті колгоспи. А чи правда, що ваш Федір прийшов вчора з фронту?

— Так, прийшов, вчора.

— Ну, і що каже нового?

— Приходьте увечір, побесідуємо трохи, і покажу вам деякі книжки; він мені доніс. Раджу вам де-

котру з них перечитати. Потім би вам отворилися очі. Ви узнаєте, яким легким способом дається обробляти земля.

— Що там твої книжки! — практику, практику братіку, головнє пізнати, а не книжки! — махнув презирливо рукою Березина.

Штефан спокійно посміхнувся, окинув так само трохи презирливим поглядом Березину, немовби дав їому пізнати: «Який ти, чоловіче, заосталий» . . .

— А тото галуззя тобі для чого? — показав Березина на садженці планок.

— Посадити . . .

— О, з них ти напевно скоро не будеш їсти . . . А де ж іх посадиш, як не маєш свого саду?

— Посаджу їх до огородику під мале віконце. А якби я так міг, як не можу, то я би цілий наш хортар засадив плодовими деревцями.

— Но, то був би ти глупий, щоб для других садити! . . .

— Чом глупий? Та чи не було би більше хісну, як би замість того терня квітли черешні, а замість диких груш і планок росли пахучі, солодкі яблука та грушки? . . .

— Го . . . та то було б добре, якби так було, — але юли того всього нема, ба ані не буде . . .

— Почекайте, увидите ще, які я з них планок вирощу гарні яблуні.

— Но, — дай боже, аби ти з них виростив дерева на хосен, — сказав Березина виклекуючи люльку на пряділь плуга. Витяг з юраниці батіг, і сіпнув віжками.

— Но, — рушати б дальще. Вже ми відпочили доста. Вйо, Лисий, Чорний!

Коні ліниво напнули бічні ремені, і рушили з місця. Березина лускав батогом понад коні і повільно крачав за плутом. Штефан ще хвилинку приглядався, як то Березині йде, потім зняв зі землі саджанці планюк і колчак, поклав на плечі і відійшов в напрямку до села.

Ішов роздумуючи . . .

Переходив через перелоги. По їх межах біліло розквітле терня.

— Які би тут були гарні сади, повні солодких плодів. І люди наші стали б заможніші, багаті . . . — думав Штефан, оглядаючись по грунках і убочах, на яких були накраяні вузькі загінці як чорні смужки на тканому покрівці . . .

Поле розлягалося аж ген, до дебрів, пошматоване кривими, кущами зарослими межами, на яких тут і там стирчали самітні, дикі, гіллясті груші. Чорніли рідкі ораниці, угори, а за селом, на мочаристім місці, зеленіли луки. Над полем кружляли, спохваляючи, крячучи, ворони. Край дороги, що кривується поза село, стояв дерев'яний хрест з вирізаними фігурками: кілці, молоток та череп голоши. На почорнілих штахітках хреста висіла іржавим дротом причіплена бляшка, почорніла скринька. Бляшане розп'яття, на якому вже не було розпізнати спасителя, задзеленчало від прудкого по-дуву вітру.

Штефан зійшов з пішника на розриту колесами польову дорогу, яка вилася вздовж залізничного

шляху. По шкарпі рябіли стокраски і густіше, як інде, зеленіла трава.

— Шкода, що я не міг ходити до школи . . . — подумав Штефан, оглядаючись навколо по траві і квітках. Якби я тому всьому інакше розумів, знав би, як називається кожна травка, квітка, для чого служить. А так . . . живеш тільки раз на світі, а потім, коли одквітнеш, відійдеш без того, щоб розгадати, або хоч заглянути до його таємниць . . .

З задуми вирвав його гострий свист поїзду. Зупинився. Дорога, по якій ішов, перетинала залізничну колію. Сперся на дерев'яне поруччя загорожі. Зразу з-поза закрути вибіг поїзд. Перед очима майнули вагони, переповнені людьми. Вікна були повні голів молодих і старих євреїв, — дітей і жінок. При них стояли єзброєні гардісти. Жінки, дівчата, діти кивали руками, хустинами, прощаючись з краєм, до якого, як мабуть певне відчували, вже не повернуть . . .

Гуркіт залізниці помалу затихав. Штефан задумано дивився услід вагонам, аж поїзд цілком затих, і скрився його зору.

Штефан стояв нерухомо. Загис злісно уста. Потім рушив дальнє дорогою, задумано, зажурено, немовби ішов з похорону . . .

3

За старим дубовим, розгойданим столом, з навхрест покладеними підстолинами, у невеличкій хатині, якої задня стріха натнулася аж до землі, сиділа на довгій неогобльованій лавці молода невіста, біла й худенька в обличчі, з великими ясними очима, — жінка Штефана Шпанька. Понуро приди-влялася на подрані ногавки, які платала. Одною ногою колисала дитятко в польовій колисці, прикрите домотканою плахтиною. У хаті було тепло й затишно. На стіні монотонно тикотів годинник, який натігався двома подовгастими кулями, схожими на смерекові шишки.

Бідну хатку украшали червоно-білі квітки, поставлені з горшками на спорохнявілих рікнах. На стіні висіло пару образів а під ними два ряди розмальованих тарілок. У куті стояв глиняний пец, який заберав добру четвертину простору. За пецим висів дерев'яний ложник і пару глиняних мисок. Під припецком покладено два подротувані горшки — залізняки. Над столом, на почорнілій, спорохнявілій гряді, висіла нафтова лампа з дбайливо вичищеним склом. Дріт лампи окрученій рожевим папе-

ром. Крізь маленькі вікна до хати прорізалися сонячні проміння і лягало на землю біленськими квадратиками світла.

За вікном промайнула якась постать. За хвилину відчинилися двері. До хати звійшла задихана сусідка.

— Ані не здоровкаєш, — захекано почала сусідка. — Знаєш... знаєш... що сталося у селі?.. Всіх жіздів з села гардісти днесь накладають... до авта... і беруть їх до табору...

Мар'я повільно відкладала ногавки і з нашироко розкритими очима задивилася на сусідку.

— Що ти кажеш?
— Та... правду кажу...
— Звідки знаєш? — Сама бачила?
— Якраз звідти я й іду.
— Но, то вже по нашій загороді... — безнадійно махнула рукою Мар'я.
— По якій загороді?

Мар'я не досказала, бо в ту ж минуту побачила крізь вікно, що приходить муж, Штефан, який якраз перескочив потічок, і прямував попід верби додому.

Марії нетерпеливільно сидіти у хаті, скопила із кілника хустинку, накрила голову і разом з сусідкою вибігли на двір.

— Чудо що ідеш, вже не можу дочекатися тебе... — обізвалася Мар'я до Штефана, який ще був поодаль них.

— Що сталося?
— Вже по загороді! — Одзейових днесь беруть до табору...

— Насправді? — здивувався Штефан. То-м сой міг подумати... — сказав, пригадуючи поїзд, переволнений євреями.

— Видиш, Штефане, скільки раз я просила тебе, щоб зробив з ними контракт. А тепер... тут маєш...

— Кобись видів, як, нещасні, плачуть... Там, при культурному домі гардісти ладують їх до авт... — запримітила сусідка Ганя.

— Коли по них прийшли?

— Недавно.

Штефан нажмурився. Не роздумуючи довго, кинув колчак і планки до тіні під верби а сам побрався горі селом.

По дорозі спішили люди, щоб побачити ѹ розпрощатися з євреями.

— Так їм треба! Добре що їх беруть, — гойкала жінка-багачка, у баражковій хустці, що йшла напроти людей.

— Яка мудра багачкуля!.. Радується, що їх забирають, бо її газда вже гострить зуби на жидівський маєток... — півголосно сказала молода невіста.

— Порядна з неї християнка... Має ласку до близкінього... Не шкода, що ходить молитися ружанець... — вже сміливіше ѹ голосніше додала друга невіста, бо язиката багачка була вже від них подальше.

Шпанько перейшов попри них. Не сказав нікому нічого; поспішаючи ішов горі селом.

Посеред села, біля культурного дому, стояло тягарове авто. Навколо нього товпа людей. Старі і

молодь, жінки й діти збігалися на видовище, яке постигло нещасну єврейську сім'ю Одзейових, та інших єреїв. На авті плачуть дві жінки-єврейки і троє діточок. Крадьком заливалися слізами й подекотрі селяни, інші стояли німі, бліді. Неначе оставлі стояли біля авта сімдесятилітній дід Одзей, з глибокими зморщинами на обличчі, з довгою сріблястою бородою, Дувид — високий і худий мужчина та Герман, мужчина середнього росту. Бліді, пополотні, сумно дивилися на людей, з якими приятелювали від дитинства, разом трудилися, разом поділяли спільні радості і журбу, а тепер вони мусять всіх залишати, розлучитися з рідною хатою, близькими людьми, землем ...

До Германа підійшов урядовець з шнурочком чорних вус, дав йому якесь папір'я. Поблизу стояв сільський комісар, з випнутим, товстим животом, жваво й весело розмовляючи з гардістами. Його підпухлі очі з ненавистю гляділи на єреїв. До комісара підійшов сільський багач Жайло.

— Дозвольте, — звернувся комісар до гардістів — аби м' вас познайомив з моїм заступником ...

— Жайло ... — представився багач, подаючи руку гардістам.

— Дуже тішить нас ... — відповіли, усміхаючись гардісти.

Всі разом довго про щось весело говорили, потім розрегоналися на повне горло.

Шпанько презирливо придивлявся до гуртка гардістів і їхніх прихвоснів. Довго, з співчуттям глядів на заплаканих єврейських дітей, потім пробрався поміж натовп людей і приступив до старого Одзея.

Заглядівся співчутливо і добротливо до його зневідмінного обличчя, а потім звернувся до нього зі своєю справою:

— Пане Одзей... пане Одзей, я би хотів вас прощось попросити...

— Прошу, говори...

— Будьте добрий, — передайте мені вашу загороду, що сусідує з моїм обійстям.

Одзей, знаючи про Шпанькову бідносту, кивнув рукою на знак згоди, і сказав:

— Візьми собі...

— Дякую вам, пане Одзей. Буду її доглядати як власну, доки ви повернетесь, — сказав Шпанько, втираючи долонею зарошені очі.

Гардісти й прихвосні, що зачули Шпанькові слова, лихорадісно розрерготалися:

— Вернеться він... — лукаво джмуркнувши оком, запримітив один з гардістів.

Шпанько хотів ще пару теплих, потішаючих слів сказати Одзейові, але вже не встиг, бо підійшов гардіст, вхопив єврея за плече, і, копнувши коліном, впхнув його на борт тягарового авта. ✓

Люди з крайнім обуренням і зненавистю дивилися на творців «нового порядку», що збиткувалися над невинними людьми. Довго щось розмовляли схвильовано. Було чути голосне схлипування дітей і жінок, які накрили обличчя хустинами, жалісно плачучи. Жаль краяє серця людей над нещастям евреїв.

— На страж! — На страж, пане комісар! — прощаються гардісти з комісаром Райнняком та з сільським багачем Жайлом.

— На страж! — відповіли комісар і Жайлі, привітно усміхаючись на гардістів.

Двоє з гардістів вискочили на автомашину, а третій ввійшов у кабіну, енергійно стукнувши дверцями.

Автомашина з людським «товаром» — рушила. В натовпі зачувся нестримний голосний плач і слова прощання. Піднялися руки, хустинки на прощальний помах...

— Нещасні... Побий лиха доле їх катів, — наших тиранів! — озвалися голоси сміливіших бідних селян.

Шпанько вертав додому. Зажурений, сумний. Роздумував над несправедливістю світу.

— Яке звіряче поводження. Прийдуть автом, наложать нещасних, беззахисних людей, і везуть незннати куди... Відбирають те, що інайдорожче, — життя... Звідки пішло таке хижакьке право? — Від — фашистів-тиранів... — заключив він, перескочивши потічок, що перетинає дорогу близь його хати.

Дома нетерпеливо очікувала Шпанька жінка Мар'я. Сиділа на лавці, плекала дитя-немовля. Дитятко випускало грудь, поплескувало її рученягком і, з радісними вигуками усміхаючись на маму, знов починало ссати.

Штефан ввійшов до хати. Ще не встиг зачинити двері, як жінка зазвідала його: — Ну, як, — дав Одзей загороду?

Штефан хвилинку помовчав. Потім відповів:
—.. Дав...

— Ого, дав... А чи то словом — вистачить? —
знепокоєно перебила жінка.

— Казав мені, щоб я уживав... покіль повер-
неться...

— Ой, вони вже повернуть... Видиш, скільки я
напросилася тебе: купи від них, або візьми до
аренди, з належним контрактом, доки все було ще
спокійно. А ти все лише відкладав та зволікав. В
селі давно ходить чутка, що багач Жайло забере
вшиткі Одзейові маєтки. А тут загорода під боком,
поруч з нашою хатою, ми могли на ній садити ба-
ндурики. Ох, Штефане, Штефане! — зітхнула Мар'я
— таж нас вже троє, а ти без праці...

— Не нарікай, жінко, якось то буде, — заспокою-
вав Штефан жінку. — Та ж чули люди, як мені
старий Одзей сказав: «Візьми собі»... Потім Ште-
фган відвернувся і пильно задивився крізь замурза-
не віконце надвір.

4

Сонце крилось за горою. Розлогі, гіллясті верби слали довгі тіні на дорогу. Підвічірня тиша налягала на край, крізь далеке туркотіння возів, шо вертали з поля, та крізь монотонне квакання жаб в мочарі за селом. Невдовзі почало смеркати. Село помалу затихало.

У Шпаньковій хаті, яка була разом спальнюю і кухнею, за столом сиділи: Шпанько, його жінка Мар'я і брат Федір, що вернувся з фронту. Вечеряли. На двері хтось постукав.

— Вільно, заходьте, — озвався Штефан.

Двері відчинились. До хижі вступив Березина з дружиною, в якої висунуте, гостре підборіддя, так і тряслось з охоти до балачки.

— Слава Йсусу!

— Слава й на віки, — відповіла Мар'я.

Федір підвівся з-за стола, виструнчився, і всміхнено привітався із ними.

— А... подивіться, який з нього вояк! Хлопина — як дубина! — зажартував Березина.

Федорове обличчя залилося добрячою усмішкою.

Мар'я спорайла з лавки якесь ряндя, і понукала Березину сісти:

— Ану, хоч оприйтесь.

— Постою, — я лише на хвилинку до Феца, речу, дещо нового приніс з фронту.

— Та коли ж ти прийшов? — зазвідав Березина.

— Ще вчора.

— А чи був ти аж там, де і я за першої світової війни? — Я був, чоловічку, аж коло Перемишля...

— Ой, ей, та що то у Перемишля! — кивнув згірдливо рукою Федір. — Я прийшов аж з Воронежа.

— А як, — тепло там німцям?

— Не тепло, але гаряче. Тільки п'яти їм блищасть, так утікають гітлерівці.

— Ей — ей, ей, так їм, володіям, треба. А правда, що там, на Україні, все спалено і сплюндровано?

— Так, так... не хочу навіть думати, а не то говорити про всі ті страхіття, що там гітлерівці коять. Сталися й такі випадки, що малих дітей повкидиували до колодязю, а старців з цілого села нагнали до одного дому, поляли бензином і запалили...

— О, господи! — скрікнула стара Березаня.

— Ох, на жаль, це свята правда... — прикинув задумливо Федір.

Усі на хвилинку замовчали. Обличчя в них пашіли, а до очей тислися слізози. В хаті запанувала глибока, пригноблююча тиша.

— А як? — воюють і наші хлопці? — перервав мовчання Березина.

— Де можуть, — саботують, перебігають до партизанів.

— А хто то такі партизани? — вояки, чи якісь бандити? — зазвідала Березаня: — бо й у нас чути про якихсь партизанів, а гардісти називають їх бандитами.

Федір поглянув на неї скоса і похмуро, а потім сказав: Партизани... — ну, як би вам найлегше пояснити, — ну, це такі люди за фронтом, які через день роблять а вночі беруть карабіни, рушниці, і нападають ворога.

— Гм, — то мусить бути там страшно... — за- примітив Березина.

Штефан і Мар'я мовчики прислухувались.

На двері знову хтось застукав.

— Можна! — озвався Федір, що стояв найближче до дверей.

До хижі ввійшли молодий парубок Василь Кузьма, старий приятель Шпанькових, з дівчиною, Настею Голеровою.

— Здоров, Фецю! — привітався радісно Кузьма, і простяг до нього широку, мозолисту руку. Коли ти прийшов?

Вчора, вночі, — відповів Федір, вітаючись з захожими. — А ти, Настя, як ся маєш? — виросла ти нівроку за тих два і півроку!

— То ти вже два і півроку не був дома? Ой, як то утікло — зазвідала замість відповіді Настя.

— Справді два і пів. Понад лівтаря року в касарнях, у Мартині, а вісім місяців на фронті, — відповів Федір, зацікавлено поглядаючи на Настю.

— Як витерлася бридь, — подумав Федір. — Струнка, висока, як берізка, а очі які жагучі... об-

пікують як жаринки, а чорні довгі коси як пристали їй до рум'яного личка, — просто — красуня!

— Посідайте, — спонукла Мар'я захожих, збираючи посудину зі столу.

— Постоїмо, — всміхнулася Настя, якій прицьому блиснули два ряди здорових, біліх зубів.

— Кажуть, що там і жінки воюють. Чи правда? — зазвідав Березина, наповняючи лульку.

— Правда, — дівки воюють по боку мужчин-партизанів. Воюють відважно, героїчно, а якщо прийдеться покласти своє молоде життя, то змирають героїчно, зі словами на устах: «За Батьківщину, за Сталіна!» Був я свідком, як одної ночі гітлерівці зловили одну дівчину-партизанку. Кров текла їй з ух, з носа, з рота. На голові рана, — зуби спереду вибиті. Босу привели по сніту. Мучили її, — рвали їй волосся, клештами торгали нігті, але партизанка-героїня не прозрадила і не викрила своїх друзів-партизанів. Справді, такими є прості руські люди... — герой!

Настя, співчутливо зітхнувши, зі слізами в очах зазвідала:

— А че міг їй ніхто помогти?

— Не далося. Спробував один словенський вояк, але повалився одразу мертвим. Фашисти застрілили його...

У хижі знов запанувала глибока тиша. Федір закусив до нижньої губи, затис зуби, щоб стримати гострий вибух зlostі.

— Фецю, ану ходи трошки пройтись, — покликав його Василь Кузьмів, бо хотів ще про дещо зазвідати, а в присутності Березини — було незручно.

— Можемо, погодився Федір. Зняв з клинка військовий плащ, опасав ременем.

— Але там блискає, збирається на дощ, — сказав, глянувши у вікно Березина.

— То нічого, бачили ми й страшніші блески! — Скриємося десь під шопу, а тут, з Настею, — чи так, Настьо? — відповів жартом Федір.

— Дав би вам Василь. Він дозерає її як око в голові, — запримітила Березаня.

— Ну, ми ідем. — Добра ніч! — попрощались Кузьма, Настя і Федір, виходячи з хати.

— Добра ніч! — відповіла хазяйка Мар'я, зачиняючи по звичаю за відходячими двері.

Шпанько сягнув під гряду, зняв книги, які йому приніс брат.

— Погляньте, от цінні книги! — показав Березинові. — От ця — пише про Велику Жовтневу соціалістичну революцію, — як боролися більшовики з царськими кадетами, як скинули царя, — а та друга — як треба доглядати плодові деревця.

— А то майже по нашему написано; все зрозуміле. Але книжки, як той каже, добре діло, але чидастися виростити у нас такі скіпці, як тут намальовані? — сказав Березина, перелистовуючи книжку.

— Дається, треба лише хотіти, — відповів Штефан.

— Ходи старий геть, домів, — хавкнувши оснало, покликала Березаня мужа: —Ходи, бо мені хочеться дуже спати.

— Ще маєте часу, — ми скоро не йдемо спати.

Відколи брат приніс Штефанові книжки, то він би цілий день і ніч до них кліпав... — відповіла Мар'я.

— Є, — то кого що цікавить. Мого старого зась лиши карти інтересують. Грав би цілу ніч. — Но, але ходи вже, старяку, домів.

— Ну то ходім, бо завтра знов треба нам іти орати. Здорові бувайте! — розпрощалися Березинові.

— Збогом, збогом! — виліплювали їх до синей Мар'я.

Штефан знов сів до столу, й став любуватися книжками. В грудях йому було так легко, і приємно, коли читав про те, як Мічурін став славним садівником. Мар'я, повернувшись із двору, постелила постіль, вийняла з колиски мале дитятко, обцінувала, сплюнула на боки, перехрестила дитя рукою, розмашисто, як коли відганяла б мухи; поклала його на постіль. Потім і сама роздяглася, пошепкала молитву, і лягла біля дитинки.

За вікнами заквилив вітер. В грубих, настовбурчених чорних хмарах перемигнулися блискавки. По стрісі защурхотів дощ. Штефан, задуманий над книгою, оглядав гарні фотографії радянських людей. Видить в книзі веселі обличчя колгоспників, широчезний російський степ, по якому розбегались трактори, хвилює багатий урожай, — кипить життя щасливої молоді, а тепер фашистські банди все те руйнують і нівечать...

Перед очима Штефанові раптом вироїлись картини баченої трагедії депортованих євреїв, образ Березини, як мукарив коничата, пригадав розповідь

свого брата про збиткування фашистів над молодою партизанкою . . .

— Защо такі муки, такий жах! .. — роздумував Штефан. Нагло його погляд, замріяно впертий кудись далеко-далеко, сперся на завішений карабін свого брата — словацького вояка, який був післаний «президентом» Тісом — гітлерівським прислугувачем, помагати німцям-фашистам убивати братів, проливати братню кров . . .

Заглиблений до думок, довго придивлявся крізь вікно до темної ночі. Потім виструнчився, стиснув п'ястук, закрив книгу, погасив лампу, роздягся в темряві, і тихо, обережно, щоб не нарушити солодкий сон дитяті і жінки, — ліг на постіль, до краю зворушений і обурений на тиранів-фашистів . . .

Настав похмурий весняний ранок після дощової ночі. Сонні ворони зрідка залопотіли крильми на гиллястих вербах. При кожному подуву вітру дерева струшували дощові краплини.

Господарі відчиняли ворота, випускали худобу на поле, кололи дрова. З вузьких дерев'яних коминів клубився і стелився униз сивастий дим.

На єврейському обійті виглядало як після похоронів, — віяло пусткою. Вікна і двері були зачинені. Корчма і крамниця пусті. В стайні мукали голодні корови, іржав кінь, трискоталися курки. В селі роздався голос сільського бубнаря: «Давається кожному одному до відома, що будеться продавати на ліцитацію Одзейів маєток. Хто хоче щось закупити, най приходить зараз! — заялення бубнар закінчив трьома різкими ударами по бубну, і починав знову, подальше. Коли бубнар пройшов селом, закинув бубон за спину, і подався й сам до Одзейового двору. Там вже стояли, весело розмовляючи, комісар Райняк, сільський багач Жайло, два урядовці з податкового уряду, та два жандарми.

До двору почали помалу сходитися люди. Сходилися багаті й бідні: котрий без шапки, із скуйовдженним волоссям, котрий босий, інший без герока. Двір наповнявся. Приходили й жінки, та повно дітвори, яка повилазила на пліт.

— Газдове! — заплескав в долоні один з урядовців. — Посходилися ми на ліцитацію. Будемо продавати з молотка маєток бувшого власника Германа Одзея. Кожний має право купувати, — але, правда, візьме той, хто дасть більше... — з іронічною посмішкою закінчив урядовець.

— Ходи сюди, Іване, — закликав бубнаря комісар: — будеш виводжати худобу зі стайні по списку, який буде читати той пан в окулярах, — сказав, показуючи пальщем на одного з урядовців.

— Добре, — кивнув головою бубнар.

— Пане комісару, вже можна б почати, — заявив урядовець, який юполосив продааж з молотка.

— Правда, що можна, — відповів похвалюю замість комісара багач Жайло.

— Вивести кочя! — приказав урядовець в шкуряному плащі, і з капелюхом насунутим низко над очі. Бубнар Іван шмигнувся до стайні і за хвилину вивів гарного чорного коня з лисиною між очима.

Кінь спинався. Бубнар ледве стримував його за узду.

Урядовець в шкуряному плащі вийняв з актовки папір'я, попозерав до нього, потім знову нахилився до комісаря, щось шепнув, і загойкав:

— Виклична ціна дві тисячі корон! ..

Серед натовпу озвався шептіт і шум.

— Дві тисячі юдносто! — загойкав з-поміж людей невеличкий зростом хлопина, з розірваною шапкою, що схожа була на вороняче гніздо.

— Дві тисячі двісті, — скрикнув багач Жайлло, підводячи руку з грішми.

— Дві тисячі двісті по-перший раз! — Дві тисячі двісті по-другий раз! — виголошував урядовець.

— Дві тисячі триста! — озвався голос дального багача з натовпу.

— Дві тисячі триста по-перший раз! — знов почав урядовець.

— Дві тисячі чотириста, — загойкав злісно Жайлло.

— Дві тисячі чотириста по-перший раз! — Дві тисячі чотириста по-другий раз . . .

— Дві тисячі п'ятсот! — скрикнув попередній газда, але урядовець перебив його словами: — потретій раз!

— Кінь проданий Іванові Жайллові, — заявив урядовець.

Люди обурилися. Озвалися вигуки:

— Несправедливо! — Виходить багачеві на руку!

— Протекція!

— Підплатки!

— Просимо затримати порядок і спокій! — виступив перед людей один з жандармів. Люди притихли. Тиснулися під стіни, бо почав покрапувати дрібний дощик.

— Гарний кінь!

— За пів ціни попався багачеві . . . — невдоволено шептали поміж собою люди.

Зі стайні вивели корови. Найкращу з них знов купив багач Жайлло, бо перебив інших, бідніших покупців. Потім він купив ще й віз та мебель. Згадані речі купував вже без ліцитації, бо люди, розгнівані несправедливим поступком урядовців — розходилися домів. Решта людей, які ще залишились, купували лише старе граття — горшки та миски.

Жайлло раз-по-раз усміхався самовдоволено під носом. Весело клав закуплені речі до воза. Повсистуючи запряг коня, корову прив'язав до воза, цмокнув на коня, і подався додому. Обурені газдо-ве, що йшли перед і позад воза, неспокійно вигукували, гулякали. А він собі на возі весело посвистував, лускав батогом, і погойкував на коня: Вйо! — но-о-о! — вйо! Перед своїм гарним муріваним дномом зулинив коня. Відчинив навстіж браму, і в'їхав. Великий кудлатий пес, прив'язаний до воріт, сердито гавкав на чужого коня і корову.

З хати вийшли на двір жінка з звисаючим кучерявим волоссям з-під червоної хустки, зав'язаної дозаду, її малий синок, та старий дід Жайлло — високий мужчина, з сивими, довгими вусами.

Всі троє підійшли помагати складати з воза нове, легко набуте майно.

— Ну, що повісте, няню? — Чи так що буде добра пара до нашого Вороного... — запитливо сказав Жайлло, поплескуючи по гризі купленого коня.

— Ге-е, ті триста душ! — певно що буде... — засміявся старий Жайлло, підкрутивши вуса.

6.

Сивий, кам'яний шлях вився попід густий смерековий ліс. По окопах зеленіла свіжа травиця. Край дороги біліли камінні стовпі. По дорозі, що вела до сусіднього окружного містечка, на бричці їхав до юттарського уряду парадно одягнений Жайлло. На голові мав новий капелюх, ще не сформований, а просто такий, як купив його з крамниці. Спереду білілася повісняна сорочка, без краватки. Поруч з ним, на дощаному сідалі, пишалася у вовняній хустці його жінка.

— Вйо! — попоганяв Жайлло коня батогом, що неохоче дріботів по твердому камінчастому шляху.

Сонце піднялося вже досить високо, світило над хатами. З солом'яних стріх димилося.

Жайлло з жінкою погойдувалися на розгойданому сідалі воза. Свіжий пах лісу п'янів їх запахом смерек і смоли-живиці.

— Ой, якби ще дістати корчму та крамницю... — роздумував Жайлло: — бог добрий, — поможе мені. Вже й дотепер мене люди поважали, бо я

перший газда у селі; церковником мене обрали. А як пощастилося дістати по Одзейові корчму і крамницю, то я стану нарівні з панами...

— Вйо-о-о! — міцно торгнув віжками Жайло, букинь завадив копитом до грубого коляка, аж підкова заїскрила.

Коли Жайло прийшов перед нотарський дім, жінку лишив з конем і возом біля окопу, а сам підався стежкою до нотарського уряду. Обтер підошви о позбивані гранчасті латки, висморкався на два боки, обтер пальці о шви ногавиць, і ввійшов до коридору мурованого дому. Зачув стукання пишучої машинки. Жайло поглядався, поправив на собі куртку, ногавиці, стукнув у двері, і відчинив.

— На страж! — привітався урядовим фашистським привітом.

— На страж! — відповів нагорблений з тонкою шию урядовець.

— Дома пан ведучий нотар?

— Дома.

Жайло перейшов қанцелярію, і підійшов до дверей, на яких був припнутий напис: «Ведучий нотар». Схвильовано стукнув.

— Дальше... — зачувся з-за дверей різкий, прубий голос.

— На страж! — підняв грубу долоню Жайло, і зняв капелюх. Ро зтріпане волосся загорнув пальцями.

— На страж! — А, вітайте, пане Жайло... — привстав з-за жовтого, широкого канцелярського стола, товстий, широкоплечий мужчина, круглого обличчя, з рідким волоссям, яке на два боки роз-

діляв проділ. На великих, випуклих чорних очах, побліскували окуляри з кавчуковим окрайком.

— Най любиться сісти, пане Жайлло, — спонукнув нотар, охотно підсовуючи багачеві стілець.

— Ну, що нового ви нам принесли?

— Нічого особливого, пане нотар. Все по-старому. Ноєве лише те, про що й ви знаєте: — жидів уже нема.

— Були ви там, коли їх брали?

— Був, правда що був.

— А чи плакали?

— Ой, та ще й як! — мали б ви видіти, як ревали ай-вай-вай! — сказав Жайлло і разом з нотарем залисилися гучним, веселим сміхом.

— А як заряджено з маєтком?

— Вчора була ліцитація. Все розпродано. Погляньте, — показав рукою за вікно, на дорогу: — і бричку і коня я купив...

— Чудо кінь. А чи дорого?

— За дві тисячі чотириста.

— Овга! — то ви дістали його майже задар.

Жайлло самовдоволено посміхнувся і потер руки.

— А як справа з корчмою і крамницєю?

— Якраз в цій справі я й прийшов до вас. Хочу з вами порадитися. Всю ніч я роздумував, і прийшов до висновку, що добре було б перебрати.

— Думаєте... корчму?

— Корчму і крамницю.

— Гм... гм... — муркнув нотар: — Але чи то вдасться?

— Легке діло, пане нотар.

— Не таке легке, — відповів нотар. За крамни-

цею вже давно добивається наш найліпший гардіст, пан Чміль. Вже й просьбу нині подав.

Жайло почервонів і спотів, як коли б його кип'ятком полили.

— Але, Іване, — почав розважати нотар Жайла, — корчма вам вистарчить.

— То я знаю... але я все ж хотів би і крамницю...

— Ну, не дастесь нічого робити. Мусимо задовільнити прохання і нашого Чміля. Знаєте, — він найактивніший гардіст...

— А чи я не активний, не відданий гардіст?

— Я не кажу що ні, але, пане Жайло, мусите признати, що і йому дещо належиться... — настоював нотар.

— А на корчму ви вже подали просьбу?

— Ще ні.

— То мусите чим скоріше подати.

— Тоді вас прошу, пане нотар, аби ви були так ласкавий написати мені.

— Донесіть штемплі. — Іване! — заволав нотар до сусідньої канцелярії. До нотара підійшов згорблений урядовець.

— Прошу, пане нотар...

— Напиши панові Жайлова просьбу на аризацію корчми бувшого власника Германа Одзея. — Можеш іти Іване.

Урядник відійшов. Нотар вибрав із стола сигарки, і посунув Жайлова.

— Дякую, пане нотар, — поготів вийняти Жайло з кишені сірники, і запалив сигарку нотареві.

— Будете мати немалий прибуток з корчми, —

говорив нотар, випускаючи крізь ніздри сивасті длубки диму. — Німці тягнуть на східний фронт по нашій головній трахті, так що ваша корчма буде не без гостей. А знаєте, німці мають гельд, — вони қавалери . . .

— Ачей івже чопось принабуду . . .

— Правда, що так. За пару років станеться вдесятеро заможнішим газдою як були ви дотепер.

— Дав би бог, — усміхнувся Жайло. — За все буду вдячний вам . . . Як тільки корчму дістану, зараз івас покличу на посвячення, ге-ге-ге . . .

— Ну, ну, — усміхався нотар, — лише донесіть штемплі, і я ще сьогодні піду з просьбою до окружного начальника. Завтра іви вже можете корчму перебрати.

— Ну, то я і вам, пане нотар, вашої ласки ніколи не позабуду, — заявив радісно схвильований Жайло. — Але я івже піду, бо жінка певно там нетерпливиться. — На страж! — пане нотар.

— На страж! — подав руку прощаючись, нотар, і, вмить, скопившись рукою за чоло, заволав услід Жайлові: — Ох, я був би івже забув: — Завтра, після обіду, буде партійна сходка. Перекажіть це й комісарові.

— Добре, пане нотар, — збогом!

— Збогом! — зачинив за ним двері нотар.

Жайло сів на бричку, витяг батіг з-під сідала, швакнув понад коня, і поїхав даліше, до центра містечка.

7.

В хаті комісара, яка була найпараднішою на все село, старий Райняк сидів за столом і уважно переглядав євангелію. Нафтяна лампа, яка звисала посеред світлиці на мідяних ланцюжках, весело пожмуркувала на всю хату. Комісар раз-по-раз випускав дим навколо горіхового чубука, і даліше зацікавлено вдивлявся до книжки. В хаті мав краще заряджено як інші селяни. З усього було помітно, що хазяїн — багач. В куті стояв білий шпаргет, на якому стара Райнячка завжди щось смажила, шкварила і випікала. В протилежному куті стояла парадна постіль з купою білих, повних подушок. На стіні були порозівшувані великі ікони в тяжких, позолочених рамках, які Райняк доніс з собою із Америки.

Великий стінний годинник з паличкуватими римськими цифрами одбив осьму годину вечора. Олена, їх дівка, з куцим жовтавим волоссям, та білим, з рум'янцем обличчям, прасувала білизну. Раз-по-раз тромахувала гладилом, в якому чергувало яре дерев'яне вугілля. Послінивши палець, притуляла на спід гладила, чи ще гаряче.

На двері хтось стукнув.

— Вільно, — юзвався грубий толюс комісара. До хати вступив Жайло.

— Но, але маєш гарно заряджену кімнату; — як у пана, — запримітив Жайло, розглядаючись по хаті.

— Чи вже поярював ти? — зазвідав його Райнняк.

— Своє власнє я вже обробив, але ще треба обсяти того, жидівське . . .

— Ага, знаю, — під Горою.

— З тим були б вже байки, — але маю клопіт з корчмою.

— З корчмою? — здивувався комісар: — Ачей вже дістав ти дозвіл?

— У руках ще його не маю, але він вже ухвалиений.

— Но, то на половину діло виграно, Іване.

— Добре, добре, але де візьму приміщення для корчми? — трохи розгублено спитав Жайло.

— Гм, чого стараєшся. Таж маємо культурний дім. Там безтак хіба діти шиби вибивають. Помістиш корчму там, і хоч культурний дім не буде без хазяїна.

— Гм, — муркнув Жайло, — але культурний дім призначений на якусь культуру.

— Що за культуру? — Я їм дам культуру! — захмурено обурився комісар Райнняк, спльовуючи на землю.

— Та ти мабуть не чув, що Шпанько там хоче якусь комедію грати?

— Комедію? .. Жобрачина одна! Уловина! До рота не має що веречи, хижак йому падає на го-

лову, а ще йому якісь комедії по розумі ходять!

— Тьфу! — знову сплюнув комісар.

— О, ей, — а ще як він стопорчиться!

— Я йому постопорчуся! Не байся ти нічого. Здайся на мене. Я ту справу прискорю. А як того жобраїка ще ніхто не провчив, то я його про-у-чу! — сказав з притиском комісар.

— Правду маєш, — прикинув Жайлло.

— А тепер тобі урядово дозволяю вже зараз, завтра, зайняти культурний дім. Ходи і повіч тому смаркачеві, Шпанькові, аби ще тепер приніс мені ключі від читальні. Гм, — якнай мені там комедіянт!

— І я тих видумкарів минулої неділі виділа, — замішалася комісарова жінка, — як там, коло читальні стояли: Шпанько, Галь, Руденко, Кузьма, та, подумайте, ще й Настя Голерова. Йой, як чудуюся їй, що вони, дівка, заможного газди донька, сходиться з таким полудрайцем, як Кузьма...

— Всі вони однакі — голодранці, бунтарі, — пітвердив Жайлло.

— А під пазухою мали якісь книжки, як панове, — додала Райнячка.

— Я їм покажу пнутися на мудрагелів! — по-грозив рукою напаюджений комісар.

— Правду маєш, Василю, — таку зберанину жебрачу треба добре провчити. Я все повідав, що ти, Василю, хлоп на місці! — прихваливав Жайлло.

— А коли ж хочеш започати шийкувати?

— Ну, хотів би я чим іскоріше, але все ж таки не знаю, як то діло з тим культурним домом.

— Чом?

— Е, реку, чи треба зганяти громаду, чи як,

бо знаєш, що разом з Чмілью не можна ніам там бути. Ті два приміщення в жидівській хаті, якраз вистарчать йому для крамниці.

— Подивися, — громаду можемо скликати, аби не повідалося се або те, але, що я повім, то — святе! Дістанеш читальню, будеш там шинкувати, і готово!

— То дякую тобі за те, Василю. Потім прийдеш на погарчик і закуску, — усміхнувся Жайло.

— Правда, що прийду. А, як говорю, візьми від них ключ і собі там зарядь.

— То хіба би ще тепер скочити?

— Та зайди радше зараз, бо вони, ті бунтарі, тепер якраз там.

— Ну та збогом, Васю!

— Збогом! Збогом! — запер комісар за нарадованим Жайлом двері.

Жайло вийшов на дорогу. Було темно і пусто. В хатах згашували світла. Крізь чорні дерева білілися стіни прищулених хат.

В читальні культурного дому, серед села, світилося. Жайло крадьком підійшов під вікно, з якого падав на землю широкий пруг світла. Він придишився на молодих парубків; одні читали газети, другі грали в шахи, а інші дружно щось розмовляли. Жайло не роздумував довго. Піддався до дверей. Станув в розчинених дверях, тримаючи за клямку. Хвилинку хмуро дивився на парубків, а потім, зазвішши у дверях ключ, без вагання вийняв з замку і поклав до кишені. Надувся як індик на червону ряддину, і підійшов до парубків, які припинали на стіну карту земних півкуль.

— Шкода вам то вішати, — запримітив Жайлó, лукаво усміхаючись. — Завтра тут буду мати шинк.

Парубки здивовано оглянулись на нього.

✓ — Так, так, чого повитріщали очі?

— А ти, — обернувся Жайлó до Шпанька, який мав перед собою розкриту книгу, — перестанеш тут розтігуватися; — ключ беру я! — потряс ключем перед собою Жайлó, ніби Шпанькові на злість.

— Хто дав тобі таке право? — зазвідав спокійно Шпанько.

— Як? Як? — ще рознімаєш пісок, ти, сиромаха? Що ти собі думаєш; чи я твій пастух? — сердито загулякав на Шпанька. — Культуру хочете провадити! Я вам покажу культуру! Жерти не маєш що, а ще тобі книжки на розумі! Забирайтесь геть! Геть!

— Чого власне, хочеш? — звідався знову, вже трохи обурено, Шпанько.

— Чого хочу? А того! — Жайлó схопив Шпанька за плече, і дрилив його до дверей.

Штефан підвівся, затис злісно зуби до нижньої губи, і grimнув п'ястуком Жайлá між очі, аж той захитався.

— На! На багацька мерзюго! — погойкував Шпанько, мащучи багача Жайлá п'ястуком в груди.

— А так йому! — Добре йому насоли! — заохочували Кузьма, Руденко і Галь, та й самі почали його сукати під ребра. Жайлó почав закривати руками обличчя, голову. Гаркав, сілався, кусав, як скажений пес, аж грянув з собою до столу. Стол перевернувся, шахові фігурки розлетілись по підлозі.

— Йой, йой, єб'ють мене! — заревів Жайліо, ви-рвавшись з рук парубків, розлючених дерзкою по-ведінкою багача. Жайліо вибіг надвір.

— Почекайте, я вас навчу! — кричав, погро-жуєчись, з-надвору.

— Можеш! — відповідав йому сердито Шпанько. Хлопці, палаючи злістю до багача, нахмурено зби-рали шахові фігури та розкидане по підлозі па-пір'я. Шпанько зглибока зітхнув, загорнув рукою волосся, і нервно, нахмурено виглянув крізь вікно у вечірню темряву.

Пізня, тиха ніч. Село після весняної втоми за-спало глибоким сном. У Шпанька покліпкувало світло.

Федір, Штефанів брат, сидів за столом, чистив військовий карабін.

— То так завжди мусиш чистити? — зазвідала Мар'я, складаючи Федорові шати до військового рюкзака.

— Завжди! Дбаю так, як Штефан дбає про тебе.

— О, Штефан, дуже дбає про мене. Він радше дозерає читальню, не мене, — говорила Мар'я, вкладуючи коло шат чорний, млинцьовий хліб. До хати ввійшов Шпанько.

— Деж ти був так довго, — зазвідала Мар'я.

— Нігде... — відповів нахмурено Штефан.

— Що тобі? — спитала жінка, запримітивши мужову роздратованість і нервовість. \

— Нічого, — відповів Штефан, а потім додав:

— Билися ми з Жайліом. Виганяв нас з культур-ного дому; хоче там завести корчму.

— Ах, той багачисько! — Скільки з ним клопоту, — нервово запримітив Федір, черкнувши замком карабіна, і заглядаючи в дуло, чи досить чисте.

— На чорта тобі чіпатися до Жайлі! — чи не кажу, що він лише читальню доглядає? ..

— Так не мож казати, Мар'є, — запримітив Федір, зав'язуючи рюкзак.

— Та бо він завжди тим багачам ставиться до ока, а вони його зі злості заїли б.

— Знаю, Мар'є, знаю ...

— А ти вже відходиш? Таж ти казав, що маєш ще тиждень відпустку.

— Радше піду вчасніше. Потім вийняв з кишені револьвер, і подав його Штефанові:

— На, тут маєш, — аби ти не боявся багача Жайлі ...

Штефан і Мар'я витріщили на нього очі, не розуміючи, як Федір може віддати револьвер, — військову власність.

— Не дивись, але бери, ще будеш його потребувати ...

Штефан простяг руки за револьвером.

— Я, — заявив Федір самопевно з палаочим поглядом: — Я... сьогодні відходжу до лісу, до... партизанів... Не повертаю вже на фронт. Маю виконати приказ руських партизанів. Коли б хтось звідав вас про мене, або жандарми слідили, повічте, що я відійшов на фронт ...

Федір зняв з кілінка плащ, з якого випали на землю грошова ташка і червона книжечка. Мар'я підняла і, подаючи Федорові, зазвідала:

— Що то маєш за книжечку?

Федір пильно подивився на неї і поважно сказав:

— То... легітимація Комуністичної партії, — і дбайливо поклав її до нагрудної кишені своєї блузи. — Так, брате, і невісто: — легітимація, яка веде мене до бою за краще завтра.

Штефан і Мар'я мовчали дивилися на Федора, який сіяв самопевністю, силою, смілістю. Потім Федір приступив до Мар'ї, поцілував її на чоло, а Штефанові міцно потис руку на прощання.

— До побачення, Штефанде!

— До побачення...

Федір нахилившиесь в низьких дверях, — вийшов з хати. На нічному небозводі весело миготіли зорі.

Коли Штефан вернувся до хати, Мар'я спитала його:

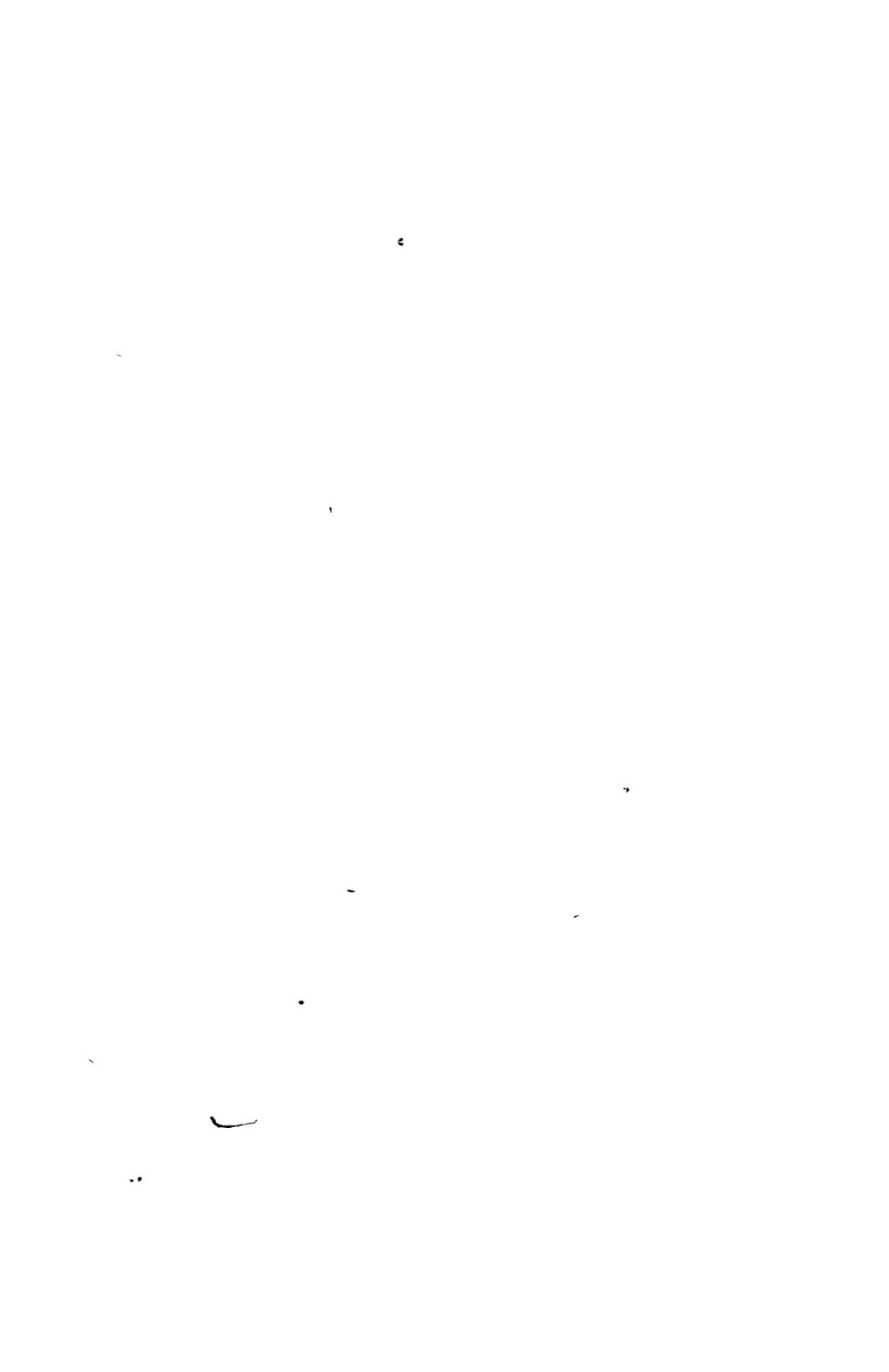
— Як то поведеться йому?

Штефан мовчав. Потім підійшов до столу, взяв в руки револьвер, і задивився в чорне, холодне дуло. Задумався, а потім сказав: — Добре зробив... Прийде час, — і я там буду. Штефан сів за стіл, і почав продовжати: Видиш, як ми долею биті, а ще будемо, лише тому, що ненавидимо панську пиху, буржуїв... Ти багато ще не розуміеш... Федір знає чому відійшов до лісу... Пішов бити окупантів. Він, як словацький вояк, силоміць накомандованій тесовими прислугувачами, не буде воювати проти братського народу, на якого напали фашисти-кати. Ти лише подивись: забирають жидів; а думаєш, — куди їх відводять? До концентраційних таборів, а потім їх знищать. А так прийде черга і на нас...

— А чи пару людей-партизанів одвернуть нещастя? — задумано спітала жінка.

— Пару — ні. Але всі разом, — тисячі, мільйони, заженуть напасть... Нас є много... Міцний Радянський Союз... Він фашистам закрутить шию! Штефан підвівся з-за столу і вийшов з хати. Попід стіну зайшов до стаєнки. Взяв у руки якусь ряддину, вийняв з кишені револьвер, завинув, і склав на повалку, що над козою.

8.

Був вчасний, ясний ранок. Сонце виглянуло яскравим, червоним краєчком з-поза недалекої гори, і з-за густих садів юдало червоні промені на стріхи осіалих хатинок. Всюду було тихо. Раїнній вітерець десь призабувся. Не нарушав ранкового спокою. Сонечко плескало по воді, а росинки блестіли, як перлітини. Ластівки політували понад стріхи, краяли крильцями по чистому, легкому повітрі, і щебечучи, злітали на свої гніздечка; приношали корм своїм пташеняткам, які нашироко розтворяли червонуваті дзьобики. Гуски, крикливо гіргаючи, виводили своїх жовтявих гусенят на зелений травничок.

Худоба мукала в стайнях. Баби, протираючи ріжком хустини оспалі очі, успішили з дійниками доїти корови. Молоді невісті та дівки бризли в обличчя свіжої водищі, підлизали волосся і, почервонілі в личках, виганяли на дорогу худобу, яка ліниво тягалася із двору, чухраючись рогами о стовпі та о пліт. З поля зверталися конярі, які були з кіньми на нічну пашу.

Село поволи оживало. На дорозі звалося ме-

чання қіз, гавкання псів, тут-там замукала корова, кукурікали когути, кудкудакали журки.

В культурному домі виглядало як по забаві. Двері були відчинені. Рипів ними вітер, бо ще з ночі не були зачинені. По дорозі, якою ішли тепулявшись гуски з малим пастушком, якому торбінка висіла по коліні, рішучим кроком ішов Жайло з старим циганом, що ніс на плечі драбинку, а в руці позагинане бляшане відро з вапном. Жайло під пазухою ніс невелику табличку з грубого картонового паперу, на котрім було наскоро намарузкано напис: «Іван Жайло, гостиниця — ливо — вино». Біля культурного дому Жайло обережно поклав табличку на прильбу, а сам попростував до читальні. На порозі оглянувся і кивнув циганові пальцем: — Там, о, то, замажеш!

Циган приставив до стіни драбину, підпер з гранчастим каменем, взяв відро з вапном, щітку, виліз аж під стріху, і пару чмовхами замурзав пишний напис «Культурний дім».

По дорозі долу селом ішов Кузьма.

Заставився перед циганом, який вже злізав з драбинки. Поглянув на свіжо затертий напис, що слабенько темнів з-під білого вапна.

— Культура... — сказав сам для себе. Хотів ще щось повісти циганові, але затянувся, бо збачив приходити старого Зяна, — низького зростом хлопину, з закривленими під себе ногами та з люлькою, що стирчала зі спорожнівлих зубів.

— Де Жайло? — загулякав Зян на цигана, хоч ще здалека видів Жайла стояти за відчиненим вікном культурного дому.

— Тут я, тут, — вистирчив голосу Жайло із вікна, і запросив Зяна:

— Заходь, заходь.

Зян висморкався на обидва боки, чвиркнув крізь зуби і ввійшов до читальні.

— Ну, але ти тут будеш мати, насправді, добрε,

— хвалив Зян, оглядаючись по просторій читальні.

— Близько у дороги, сюди буде лише залюбічки зайти до корчми.

— Маєш правду, Янош, — признав Жайло, який Зяна замість правильного хрецного імені Іван, гордовою прозвав Яношом.

— А того що за фрас? — показав Зян на шахові фігури.

— Того? — Забавки наших парубків.

— А чому, до чорта, не спалиш таку непотріб...

✓ Не видиш, як дуднить у пецу? — Все палю, — показав Жайло рукою на залізну пічку, в якій горіли книжки, часописи, газети і шахівниця. — А тих пару фігурок беру дітям бавитися.

Поперед культурний дім проходили люди, які спішли на поле. Бренькали коси, озивалися розмови.

— Але вже діються дива на цьому світі, — звернулася Ганнячка до куми Костяні, показуючи на цигана, який прибивав на стіну культурного дому Жайлову фірму. — Подивися, небого, що той Жайло івтворяє. Усе, багачисько, хоче загарбати.

— Ой, так, так, — притакнула Костяні, але зараз стихла, бо збачила вийти Жайла із читальні. Прикинулись, ніби його не запримітили, і не привітавши із ним, пішли дальше.

— Нé казав тобі твíй Іван нíчого, що було вчора
вечíр у читальнí? — озвалася Ганнечка.

— Нí, не казав.

— Та ти нáвіть не знаєш, що вчора Шпанько,
Кузьма, Руденко і Галь били Жайлa, бо прийшов
взяти ключ од читальнí. Ну, але вони йому дали!
А, говорять, що нинí мають прийти жандарми.

— Ой, бо то чорт, а не чоловíк той Жайлo! —
трохи здenerвовано і злісно сказала Костяння.

Вечір. Читальня культурного дому, яка ще вчора була парно юздоблена, сьогодні стояла пустою. Стіни голі, без картин. В кутку вже стояв шинк, наскоро збитий з рашавих, негобльованих дещок. Замість стільців, які Жайло поносив вже до себе, білілися попри стіни зі свіжих дощок збиті лавки. Посередині стояв подсвігтайстий стіл. Над столом звисала нафтова лампа, яка блідим світлом освічувала селян, що порозсідались за столом, поспирявшись на лікті і мляво розмовляли, покивуючи головами.

За невисоким шинком стояв, усміхаючись гордо Жайло, коло нього швагер Курот, крамар Чміль та комісар Райняк, спертий на трубу кривулю, рум'яний від алкоголю. Він нашироко розводив руками, час від часу стукаючи п'ястуком по шинку, голосно сперечаючись з співбесідником.

До читальні входили селяни. Подекотрі, біdnіші, несміливо ставали при дверях. Прийшов і Шпанько. Був сумний і захмурений. За ним купкою прийшли Кузьма, Руденко, Галь та інші парубки.

— Газдове! — зозвався грубим басом комісар,

перерушаючи розмову селян: — Зібралися ми тут до громади, для обговорення різних справ. Насамперед, всі ви знаєте, що ніч маємо корчми, а корчма нам потрібна, бо буде куди нам сходитися, погарчик-два випити і побесідувати. Доки був тут Одзей, то ми сходились там. Треба нам погодитися, щоб культурний дім передати до вжитку Жайлова, бо, як може ви вже знаєте, він дістав дозвіл на корчму, і як відите, має вже тут порихтовано, — чи правда, Іване? — га-га-га, — звернувся він з саркастичним сміхом до Жайла.

Жайл притакував головою і самовдоволено усміхався.

— Правда, правда, — погоджувались декотрі селяни-багачі й п'яниці.

— Культурний дім безтак не приносив нам ніякого хісна, і так лише бігали тут миші, а лайдаки тут марнували час, — продовжав комісар.

— Правду каже комісар, — озвався Чміль: — Ми, тут, — я, комісар і Жайл, дбаємо про те, щоб надальше в нашому селі фунгувала крамниця і корчма. А можете знати, що в жидівському домі нам двом було б тісно, — а що торкається корчми, то ліпше, як вона буде в приміщенні культурного дому. Близько при дорозі, як то кажуть — на руку.

— Правда, правда, — приговорював Курот, Жайлів швагер.

У читальні настала тиша. Чесні селяни мовчали. Шпанько прикусував злісно губи, а потім виступив:

— Не правда! Не сміємо допустити, щоб культурний дім обернувся на корчму! Не на те ми його будували, аби тут п'яниці ричали, і люди тумажи-

ли мозок, але щоб тут читали люди книги і набирались розуму, знання.

— Так, так, — тут читальня а не корчма! — підтримав його Кузьма енергійним голосом.

— Тут читальня а не корчма! — загойкав Руденко.

— Правда! — прилучився Галь.

— Як! — Тут читальня, а не корчма? — Так було до вчора, а сьогодні час інший! — заревів сердито Жайло, приступивши визиваюче-близько до Шпанька, і вхопив його за сорочку на грудях.

Шпанько поставився до Жайла, і сторгнулася бійка. Жайлові на поміч прискочив Курот, а Шпанькові — Кузьма, Руденко і Галь.

— Лем їм дай! — прибігли ще Зян і комісар Райняк помагати Жайлові. Настало метушня. Де-котрі присутні підбадьорували тих, що бились, інші приглядались мовчки, а знов інші один поперед другого викрадалися на двір.

Комісар бив Шпанька кривулею куди попало, а притому кричав:

— Підбурювач! Більшовик один! Голодрай! Вон!
— Геть! — Геть!

Жайлові прибічники, яких була перевага, відриляли пораненого Шпанька, Руденка, Кузьму і Гая за двері. Шпанькові і його товаришам не звались біdnіші селяни помагати, бо боялися ба-гачів, які мали владу і міць в руках.

В читальні залишилось пару селян. Жайло, його шватер Курот, комісар Райняк, двуличник Зян. Пишно, як переможці, проходжувались по кімнаті,

обмінюючись примітками самохвали. Комісар, витираючи спочене чоло, гойкав:

— Видите, яких маємо підбурювачів? Лем їм дати на волю, то вони б нам закрутили голови! По голові тобі хоче бродити. Але я їм дам! — Хоч би і ціле село поставилося на голову, то тут корчма буде!

— Правильно! — одобряли Курот і Жайло.

— Я тут паном, і не буде мені ніхто розказувати. Хто має щось проти того, аби тут не була корчма, най вискаже, — ну?

Пару селян, які ще там осталися, стояли німо, як мур, ніхто ані мук. Знали добре, що значить поставитися проти урядового комісара.

— Так, тоді добре. Всі одноголосно погодилися. А між іншим, як я вже сказав, може поставитися і ціле село проти мене, і так нічого не докаже. Я рішаю про те, чи буде тут корчма або ні! — Я! — а ніхто інший, — злісно бухнув самовпевнений комісар п'ястуком по шинку.

Невдоволені й обурені селяни поставкували гуртками перед культурним домом, покурювали сигаретки. Вечір був ясний, бо світив місяць.

— Говедо одно, — говорив Руденко, поправляючи на собі герок.

— То справжнє говедо, а з іним і комісар, — щурхнувши сірником по шкатулці, ствердив кортийсь з-поміж селян.

На дорозі почулися тверді, різькі кроки. Щораз ставали виразніші.

— На страж! — поздоровкали наблизившись дві

постаті, на яких при місячному світлі заблискалися гудзики. То були жандарми.

— На страж! — відповіло пару голосів. З читальні ще все озивався комісарів крик і погрози.

— Що то за громада? — зазвідав молодший жандарм і обидва вступили до читальні.

— Чого так кричите, що вас аж на дорогу чути, — запримітив старший жандарм, осмаглого обличчя, з чорними бакомбардами.

— Але, — громадимо, — відповів комісар, услужно виступив уперед, вітаючись з жандармами.

— Пане Белко, мали ви тут лем трошки скоріше прийти, то ви б виділи, як тут громада виглядала.

— Ачей не була тут битка? — провокативно спитав молодший жандарм.

— Баяк ні, — була, — озвався Жайло. — Вчора, пане Храпчак, били мене самого, а сьогодні пустилися аде, тут, і до нашого комісара.

— А котрі то такі смільчаки? — прижмуривші око, зазвідав стражмайстер Храпчак.

— О, добрих штахів тут маємо, — запримітив Курот.

— А котрі то саме?

— А навіть образливо таке ім'я перед чесним чоловіком згадувати, — кивнув рукою комісар, і продовжав: — головний із них називається Шпанько, — такий сироман, без вітця, без матері.

— Ну добре, ми з ним поговоримо...

— Пане комісар, заволайте нам їх на завтра, — приказав Белко, готовуючись з молодшим жандармом до відходу.

— Почекайте, — підняв руку комісар. — Ославимо заснування нової корчми.

— Навіть би не щастило корчмареві, якби ми не покропили... — зареготався Жайло, поставляючи на шинк фляшку палінки. Налив до забруджених погарчиків.

— На здоровічко! — підняв погарчик комісар Райнєк. — Най бог дасть тобі щастиво почати й продовжати, Іване, в новій корчмі!

— На здоровічко! — аби їми викрутили шії тим голодрайцям, — черкнув Жайло з жандармами.

— З тим звіртесь ви на нас, — запевнив багачів стражмайстер Храпчак, перехиливши погарчик. За першим погарчиком Жайло налив по-друге і втретє.

— Я вас запевняю, панове жандарми, що то є дуже небезпечна банда, тоті голодранці, — почав комісар Райнєк, бо палінка вже йому ввійшла аж до п'ят. — Не має, голота, нічого, але до битки зривають з нами, з газдами.

— Ми їм покажемо, — поважно і загрожуюче заявив старший жандарм Белко.

— На здоровічко, — спонукнув Жайло вже почетвертий раз.

— Зян! Підеш за Шпаньком і його кумпанами, і передаш їм приказ, щоб зараз прийшли до мене, — приказав комісар, звертаючись до хмільного прихвосня Зяна.

— Добре, розумію, — заявив Зян, і рукавом втерши ніс, поправив шапку і вийшов. Жандарми, Жайло, Райнєк і Курот випили знова. Один одному притакували, покивували головами. Потім пригадали собі, що дали призвати на квартиру комісара

— Шпанька і його товаришів, і побралися туди. Жайло сфукнув лампу, крутнув ключем в дверях, і подався за ними.

Ясний круглий місяць плив по темносиньому просторі. Переморгувалися яскраві зірочки. Тут — там озивався спів парубків, переливи соловейка, та гавкання собак.

— ... Ну, ми вже на місці, у мене, — заявив, відчиняючи браму, комісар. З його просторого вікна косо падало світло на двері.

— Стара, принеси стільці з переднього покою, — звернувся комісар в хаті до своєї дружини. Сам завісив капелюх і жандармські шапки на вішалку.

— Оленю, нюлем принеси два стільці, — спихнула Райнячка повинність з себе на дівку.

З переднього покою вийшла комісарова донька, гарна, червонолиця, з жовтявим волоссям. Поперед себе несла два стільці.

— А, вітайте у має, — усміхнено привітала дівка жандармів. — Най любиться сісти.

— Дякуємо, панночко Оленко. — А яка ти ви параджена, — приговориця старший жандарм Белко. — Як же ся маєш?

— Дякую, добре, — сказала Олена, приставляючи стільці близче до столу. Жандарми посадили. Райнячка принесла на склянній тарілці закуски, які поставила перед жандармів.

— Най любиться покушувати.

— Дякуємо, пані Райнякова, але ми якраз запилили трохи.

— Лем не дайте мені кошем. Я знаю, що за логарчиком ви зголодніли.

— Ну, аби ви не казали, що ми парадні, то закусимо, — взяв Белко закусок і понукнув Храпчака.

— Пане Жайлo, були ви у лікаря? — спитав Храпчак, закусуючи.

— Був. Маю навіть лікарське свідоцтво, що був я тяжко побитий. Ані його колиби не вистачить на видатки.

— Вже ідуть, — перебив комісар, запримітивши постаті під вікном. У дверях з'явився бубнар Зян, за ним Шпанько, Кузьма, Галь та Руденко. Несміло поздоровкали. Руденко і Галь нервово мнули шапки в руках

Жандарми окинули приходячих непривітним, злим поглядом, від ніг до голови. Комісар джмуркнув на дружину і доньку, щоб пішли до переднього покою.

— Як називаєтесь? — підняв Храпчак голову на Шпанька і витягнув записну книжку із шкуряної бічної ташки.

— Шпанько! — сміло й самовпевнено відповів Штефан.

— Так то ви той славний герой, — чи так?

Шпанько мовчав.

— Чому ви вдарили пана Жайлa?

— Бо собі заслужив! — відповів Шпанько.

— І сьогодні до нас пустилися пане Храпчак, — перебив Жайлo, цілий напішений, що Шпанько у жандармських руках.

— Я до тебе ще пущуся, — захмурено буркнув Шпанько.

— Що ти посмів сказати? — примнув старший жандарм.

Шпанько вже не встиг відповісти, бо міцні Белкюві долоні залускотіли по Шпанькових щоках і голові, аж шапка злетіла під стіл.

Шпанько закусив болісно зуби і стиснув п'ястук. Храпчак вхопив його за волосся і повалив на землю.

— На! Я тобі покажу піднімати на жандарма руку! — бив Шпанька по обличчю Храпчак, аж юму закривавилася долоня від розбитої Шпанькової верхньої губи. Шпанько захищався ліктями, і кров'ю набігнутими очима поблискував злісно на охоронців тісового режиму, обтераючи закривавлені уста.

— А чому не йойкаєш! — розлючено заревів озвірлій жандарм, і знов оба накинулись на Шпанька. Потім витручали його за двері: — Марш вон! — заревів Белко, копнувши Шпанька. Шпанькові з рота і носа лилася кров. Піднявся з землі. Заплітаючи ногами, вийшов з комісарового двору. З комісарової хати доносився ще озвірлій крик розлючених жандармів. В голові Шпанькові гучало як у вулику. З опухлими, набирмітими пальцями загорнув розбурене волосся. Шапка лишилася під столом.

В селі було тихо, навіть собаки затихли. Шпанькові здавалося, немовби каміння з дороги, потік, плоти, хати, — все село — валиться на нього. Хотів крикнути, але горло від великої спеки засохло, і з нього видрався лише хриплій стопін.

Зійшов до потока. Обмив водою розпалене чоло і лиця, обтерся рукавом, і попротував додому.

В хаті ще світила лампа. Жінка Мар'я не спала, спиною була обернута до дверей, нахиlena над колискою. Плекала дитятко.

— Деж ти був так довго? — позвідала Мар'я, не відхиляючись з-над колиски.

Штефан мовчав.

— Та чом не відповіш? — застібуючи блузку на груди, обернулася до нього.

— Йой, та що з тобою, Штефанде? — заломивши руками, — скрикнула Мар'я. Штефан знов нічого не відповів. Він сів за стіл і стурбовано похилив голову.

— Йой, Штефанду, та хто тебе так побив? — з плачем повторила Мар'я.

— Жандарми...

— Боже мій!.. — заголосила Мар'я. Вона присіла поруч нього, чистим фартушком обтерла його скривлене лице, і співчутливо всмотрілася в його побитє обличчя. З її великих, наляканих очей, горохом катулялися рясні слізози.

— Ох, Штефанде, Штефанде... як часто я тобі говорила, тебе просила: — Дай собі спокій з тим ба-гачиськом Жайлом, — а ти мене не послухав... Він з панами сходиться і зробить тебе жебраком, калікою, кістя тобі поламають або тебе вб'ють... а я потім тут остану з дитятком, нещасна!.. — голосила Мар'я і залилася нестримним плачем.

— Штефанде, про бога тя просю, — знов почала жінка — дай собі спокій з багачами!..

— Ні! Не дам... Перед такими підлими людьми,

багачами, мамонарями, що визискують незаможних, бідних людей, що все для себе згрібають, я не поступлюся. Я ще з ними по-справжньому не боровся, аж одтепер буду!.. — рішучо і трізно заявив Шпанько.

Його очі, повні ненависті до паразитів, сперлися на Маріїному блідому, похуділому обличчі. Взяв жінку за руку, ніжно притулив її до грудей, втер долонею її заплакані очі, і почав жінку розважати:

— Мар'о... Я не хлопчик. Я вже дорослий мужчина, і не можу знести, аби такі пижаті газди, як Жайлло, або Райнняк, наді мною збиткувалися й насміхалися: сірохман, бідняк, жебраць. Того не стерплю. Буду з ними боротися, покільки їх, паразитів, що визискують нас, бідних газдів, тиуть з наших мозолів, — доки їх не переможу...

В голові йому раптом блисля думка: — Постріляю їх, підлих визискувачів, дармоїдів, а так піду за Федором, до партизанів... — Штефан випустив Маріїну руку, встав од столу і вийшов на двір. Хвилинку постояв, подумав, а потім рішучо зайшов до стайні. Впотемку намацав царок, в якому замекала коза. Штефан сяг рукою на повалку, і витяг в рядину завитий військовий револьвер, що дістав од брата Федора.

Вийшов на двір. Стривожено вийняв револьвер, і заглядівся на дуло, що холодно блискало при місячному свіtlі. Дивився на нього роздумуючи... — Пригадалися йому слова жінки: «Зроблять тебе жебраком, поламають тобі кістя, уб'ють... а я остануся нещасна з дитятком»...

— Ні! — сказав Штефан рішучо: — поки що я з

багачами так не поступлю... Залишуся ще дома...
На мене чекає багато роботи... — Він завинув ре-
вольвер, поніс назад, на поличку, і — пішов до ха-
ти...

Коза піднялась. Запахла їй свіжа травиця, яку
поклала Мар'я увечір на повалку. Коза зіпнулася
на задні лапи, і тягла травку за травкою, аж з
травкою потягla і ряддину, в якій був завитий ре-
вольвер...

Був недільний ранок.

Виходяче сонце було червоне і велике, повільно випливало на високий купол неба. Святкова тиша панувала над селом. Зразу з вежі розлягся тріпотливий голос дзвону. Зелені поля поза селом стояли в мовчазній задумі, немов на молитві. Місцями густо червонів дикий мак.

Сонце стало пригрівати чимраз тепліше. Польтря трепотіло над землею. З луки і поля заносило пахом квіття, що усміхалося різними барвами на межах і поміж зернами.

Шпанькова дружина Мар'я сиділа в хаті на лавці і шкребала бандурки. Дитинка бавилася на діравому покрівці, простеленому на долівці.

— Оле, Штефане, зайди з відром по воду, — привітно усміхнулася Мар'я, показуючи два ряди білих зубів.

Штефан взяв відро і вийшов до студні.

— А, добрий ранок! — поздоровилися з ним Кузьма і Руденко, що якраз ішли до нього.

— Добрий ранок! — заходьте до хижі, я зараз прийду.

— Почекаємо. Тепер мила річ побути вонка, — запримітив Кузьма, поглядаючи довкола.

Штефан зачерпнув води і всі троє ввійшли до хати.

— Не ставай, Мар'ю, лем шкrebай дальше бан-дурки, бо Штефан наїсні би вже єв, — чи так, Ште-фане? — зажартував Руденко.

— А, чічого, витримаю. Інше ми витримали, а трохи голоду юне витримаємо? ..

Всі засміялися.

— Видно, видно, що ви дістали виплату. Тоті синці будете ще довго мати, — окинула Мар'я трохи насмішивим поглядом усіх трьох. — Чому вже раз юне залишите того Жайла на спокою, — юай би вже раз наситився і вдавився з тим нагарбаним ма-єтком ...

— Але, Мар'ю! — почав Кузьма. — Неможна вже витримати. Всім хоче верховодити. — Посмоть-ся: — указаю на вибитий зуб: — То защо? — Зате тільки, що маємо правду, — зате, що ми юне хотіли допустити, аби в читальні була корчма... Ей Ма-р'ю, багато дечому ти ще не розуміеш...

— То правда, він кожного бідака висміє, всіма хоче верховодити, але радше не зачіпайте чорта, — настоювала Мар'я юна своєму, виливаючи помій з горшків, які понесла козі до стайні.

— Хлопці, мусимо щось почати серйозніше, — звернувся Штефан до товаришів, коли Мар'я вийшла. — Треба організувати підпільну роботу. Треба зорганізувати допомогу радянським воякам, які вті-чуть юз фашистських таборів. Треба організовано

боротися із місцевими паразитами. Най собі кожний з вас обстарає щось... до руки... Думаю, — порозуміли ви мене добре... — усміхнувся Шпанько.

— Я вже щось маю, — ще стара вироба, з бубником... Стріляти б стріляла, але не можна до неї дістати кулі, — признався Кузьма.

— А ти? — обернувся Штефан до Руденка.

— Теж найдеться щось... — знаю про один руський карабін з першої світової війни.

— Ну, добре. І я маю... новий револьвер...

Хотів ще щось сказати, але перервала Мар'я.

— Штефанде, пройдімся трохи до поля, — запропонував Кузьма з наміром, щоб спокійно поговорити про задуману справу.

— Радше ви пішли б до церкви помолитися, — якраз по-друге задзвонили.

Кузьма з Руденком джмуркнули, посміхуючись один на одного.

— А, лиш ідім, Штефанде, пройтись до природи. Молитися будемо, як постаріємо, — зауважив Руденко, і всі троє вийшли з хати.

Брат ще не писав? — зазвідаючи, Руденко Штефана.

— Ни...

— Ех, бо він дурак! — захитав головою Руденко.

— Чом?

Чого він повернув на фронт? — Мав відійти до наших... У Руській Порубі повно партизанів.

— Слухайте, товариші, — мій брат не дурень, —

він вже там... — Одного разу будемо з ним і ми... А тепер, знаєте, яка наша свята повинність? — Збирати вісті, здобувати зброю, наїзнати зносини з партизанами.

Кузьмові й Руденкові заіскрили очі. Дружно потисли Штефанові руку, і в поважній розмові і доброму настрою попрямували стежкою поза церкву в поле...

* * *

Гарячий літній день помалу пригасав. Велика червона куля повільну залізала за горбасті гори.

Наступав вечір...

У вузьку гірську долину села спадав легкий присмерк.

... Село ще не спочилло. Голосний говір озивався з дворів. На дорозі, яку заслоняли зверху густі крони дерев, тут і там, спершились на низькі плоти, жартували й голосно сміялися дівки й парубки.

В культурному домі, в приміщені читальні, було гамірно. Поодні селяни сиділи за довгим столом, інші на лавках попри стіни, а декотрі коло шинку. Всі були святково вдягнені — в дреліхових білих ногавках, в чорних героках. Всі живо розмовляли між собою, покурюючи з люльок або сигареток. На столі й шинку стояли порожні погарчики і неподопивані погари пива. Сиза смуга диму простяглася попід стелю. За шинком стояв Жайло. Пишию вдягнений, з краваткою, гордо роздивлявся по своїй корчмі, й обслугував гостів. За шинком на стіні висів у червоному рамі словацький напис з орнаментом: «Наш поздрав є На страж!»

Жайлі трохи незграбно відтикає фляшки, на кожного замовця по-добрічному усміхається. Злегка обтирає рядиною руки, потім знов плюскає погарами по брудній воді в бляшаному відрі. Поблизу Жайлі стояли комісар Райнік, багачі Курот, Сипора та іх прихвостень бубнар Зян. Всі доброзичливо приглядалися на Жайлі, як наливав палінку й жадібно позирає за грошима. Ще замовець не-встиг добре розжрутити погужовані паперики, а Жайлі спритно хапав за ними, насико обтираючи мокру руку.

— Наївіть Гершко йому не докаже... — одобряюче захитає головою бубнар, виймаючи грబі з шкуряного «пугиляра», позшиваного чорною дратвою.

— О, Іван на корчмаря схопний! — то хитра головка, га-га-га... — потвердив багач Сипора.

— На здоровічко! — підняв погарчик комісар, черкнувши з кумпанами: — Най жиє корчмар Жайлі!

— Най жиє! — прилучилися й інші.

— Того жадає наша Глинськова партія! — кричав Сипора, і перехилтив до рота погарчик. Обтер бороду, і показав пальцем на погарчик, на знак, щоб Жайлі знова налив усій компанії.

— Я все повідав, що Жайлі здібний хлопина. Повічте, хто був би хітріший за нього? — сипав похвали бубнар, відчуваючи від алкоголю приемну теплість, що розлилася по всьому тілу.

— Хто? — та — Шпанько... га-га-га... — сторгнув Курот до голосного, глузливого сміху багачів.

— Пийте! — наливав Жайло, — тепер плачу я.

— Можеш, можеш... — потвердив комісар: — мусимо то добре полляти...

До корчми ввійшли жандарми Храпчак і Белко з здоровенним собакою.

Жайло вискочив з-за шинку назустріч:

— На страж! Вітайте у нас, — потис жандармам руки.

— Прийшли ви якраз в добрий час, — звернувся до жандармів комісар Райняк, — торжественно ославуємо заложення корчми...

Жайло швидко налив чотири півдеці жандармам, комісарові і собі.

— На здоровічко! — аби ми довго жили, — підняв погарчик комісар.

— На здоровля! — аби панові Жайлової добре білося, — черкнув з погарчиком жандарм Белко.

— Дай боже! — люб'язно відповів кожному настінений новий корчмар.

— Іване, дай сюди пів літер, — закричав хтось з-за столу. — І сюди літер! — І сюди! — придалися інші голоси. Жайло обскакував, як на огні, доносив напитки, наливав, сполокував погари. В дверях, як на закликання, з'явилася Жайлова жінка. Була одягнена в курту сукню, білу блузку, яка їй пасувала до рум'яних появних личок, з бистрими, синіми очима. Темне брунатне волосся мала гладко зчесане дозаду, вміло заплетено до «контьєка». Виглядала як справжня корчмарка — багачка, якій з обличчя сяє добробут і розкіш.

— Вітайте у нас! — привітала жандармів, показуючи при усмішці два ряди близкучих білих зубів.

— То Жайлова пані, — представив її комісар жандармам.

— Тішить нас, пані Жайлова, що маємо честь вас піznати, — усміхнувся Белко, і взявши її під руку, приязно зазвідав:

— Що вип'єте, милостъпані?

— Сьогодні я позвідаю вас, що ви п'єте. Тепер ви нашим гостем, — злегка притулилася до Белка і джмуркла на нього оком Жайлиха.

— Ох, яка ви розкішна, пані Жайлова! — Маєте бетяр-жінку, — звернувся він до Жайла, ніжно потискуючи жінці руку.

— О, так, вона й мене заманула, — усміхнувся Жайлло.

— Старий, оле дай нам чогось солодкого, аби нам були солодкі губи, — чи правда, пане стражмайстер? — самовпевнено жартувала корчмарка.

— Правда, що так, — ну і справді, яка ви чарівна, пані Жайлова, — захоплено повторив Храпчак.

Під вікном культурного дому стояв Кузьма. Пригнувшись збоку, аби не було його видно, злісно приглядався на господаря нового «культурного осередку» . . .

— Ачей позераєш, як на них вишкіряє зуби? — несподівано хлопнув Кузьму по плечу Галь.

— Так. Дивлюся, що вони, ті багачі, вистроюють. —

— Алé ходи геть, — сіпнув Кузьму Галь за рукаv, — не можу на всю ту пиху позерати.

І оба пішли по дорозі, й зникли в темряві ночі.

Дні минали . . .

Промайнуло літо, настала осінь.

На пустих стернянках галасали крикливи гуски. По сірому небі сунули важкі, брудні хмари. Часто налягала мла, і росив дрібний, холодний дощик. В селі озивалося клепання терлиць.

Одзейова загорода в сусідстві Шпанькової хати, обгороджена патиковим плотом, сумно застилалася опадаючим жовтим листям, чекаючи здійснення мрійливого Шпанькового плану — заложити в ній школку, яка би стала взірцем і заохотою та побудженням для перетворення загород наших гірських сіл на багаті плодові сади . . .

. . . Було осіннє недільне полуднє, посріблене бабиним літом. По горбастому шляху, на якому вітер розвівав опале листя, йшли люди з церкви. Дівки й парубки перейшли поспішно, жартуючи, лише погорблені старі баби, в чорних сатинових шатах, з обчуханими молитовниками, поставкували і балакали похитуючи головами.

Із церкви поспішно вернувся Шпанько. Святко-

вий герок і капелюх завісив на клинок, бо скрині не мав, і сів до столу обідати.

— Слухай, жінко, — звернувся Шпанько до дружини Мар'ї: — зараз, як пообідаю, піду до сусіди, щоб завтра пішов зорати загороду, яку дав мені Одзей. — Хочу там засіяти ядерка з яблук та грушок.

— Що то лябджеш? — про які ядерка торочиш?

— Здивовано спитала жінка.

— Школку там хочу закласти.

— Но, а на бандурки вже не треба нам?

— Де ж би ні. На бандурки хочу виорендувати з фарського. А на загороді будуть гарні садженці яблуньок і пруш. Тут буде легше додглянути на школку, бо близько, під носом. За чотири-п'ять років вирощу гарні плодові деревця.

— Не дурій, Штефане!

— Не дурію. — Давно вже я діло обдумав і розважив.

— Ачей не хочешся бавити на садівника?

— Мар'ю, Мар'ю, чи не видиш, який бідний наш край на хорощі плодові дерева? — Не видиш, що тут лише терня та свербигуски ростуть? — Не можу на таке недбалство спокійно позерати. — Буду плекати і вирощати хороші садженці, буду роздавати їх людям, най собі кожний садить до загороди і на поле.

— Ти думаєш, що буде хтось ті деревця купувати? — На сіль не мають, а не то, щоб тобі за скіпці платили...

— То нічого, дам ім даром, — та ще й обік польових доріг висаджу.

— А все задаръмо будеш робити?

— Буду!... Таке корисне діло треба і варта почали даром.

Шпанько, наобідавши, поклав ложку, одягся, і вийшов.

— Аби ти там довго не стримався, — крикнула за ним Мар'я.

Штефан по дорозі привітався й обмінявся пару словами з зустрічними людьми, й ішов далі. Потім завернув через лавку до Руденкової хати. Вітер чеберчав з поржавілою бляхою, покладеною попід збаршніті шинглі старої, нагорбленої Руденкової хатини.

— Дсма Іван? — спитав Шпанько Руденкову жінку Євку, що якраз несла помії поросяту до кучі.

— Дома, якраз тепер прийшов з села.

Шпанько зайшов до хати.

— А, посмоться ж ти, хто до нас іде. Треба би тобі ноги попелом посипати. Вітай у нас, вітай, — довго чомусь до нас не заходив... — привітав його Руденко.

— Но, так довго як і ти до мене.

Хата була бідна, — як і Штефанова. Низька, з малими віконцями. У куті стояв стіл, довкола нього дві лавки, у протилежному куті глиняний пець.

— Що ж ти поробляєш, куди ходиш, що так довго я тебе не видів? — зазвідає Руденко.

— Дома перетримуюся. Знаєш, від коли в нашому культурному домі замість книжок беруть в руки погарчики з отрутою, відтоді я у вільний час сиджу дома.

- А що поробляєш дома?
- Що поробляю? — читаю.
- Що таке інтересне знайшов для читання?
- Коли брат Федір вернувся з фронту, то приніс мені гарні книжки. Я тобі їх вже показав, чи ні?
- Ні.
- О, братику, які то цінні книги! Описано в них, як треба садити і вирощувати плодові деревця, — від славного руського садовода Мічуріна. Щось прекрасне!.. Коли зачитаюся, то не можу від них одрватися.
- Цікаві, правда?
- А які! — Маю книгу теж, що описує колективне господарювання в Радянському Союзі. — Яке то щастя, яка то вигода для людей — спільне господарство!
- Гм, про колгоспи і я би дуже рад прочитати.
- Ех, зітхнув Іван, — як було би добре у читальні перечитати всім, научитися і повчити і наших нянів, як треба по-справжньому, легко і корисно господарювати...
- На жаль, про культурний дім навіть не згадуй! Шкода бесіди, — захмурено закінчив Штефан.
- А як, брат від партизанів ще не був дома?
- Ще ні. — Послухай Іване, що будеш робити завтра?
- Чому звідаєш?
- Попрошу тебе, аби завтра прийшов помогти мені розріти загороду. Треба поспішити, доки Жайлові не влізе щось до голови, і не заманеться йому

загарбати її загороду. А було би шкода, бо маю то під носом.

— Але дех би аж на таке зважився! — Тадь я там був, коли тобі Одзей сказав, аби ти загороду взяв до вживки.

— Сказав, сказав, але чорне на білому не маю...

— То теж правда. — А що ж хочеш там садити, — бандурки?

— Та де там...

— А що?

— Хочу зажласти школку.

— Не кажи. То справді добрий задум.

— Вчора приніс я міх планок. Хочу вибрести ядерка, і цілту загороду з іншими засадити. Хочу плекати плодові деревцята, — поважно глянув на Івана, щоб потвердити чим скоріше серйозність свого задуму.

— То добра думка. Давай її здійснити. Я теж роздумував над тим, як було би корисно провести таке діло в нашому краї. Справді, який то збідченій, заосталий наш край! — зглибока зітхнув Іван. — Я дуже радий твоєму плану, і охотно прийду тобі завтра помагати.

— Справді, Іване, — почав захоплено Штефан, — скільки то буде хісна, коли наші поля, пасовицька, дороги, убочі і всякі виклінки, будуть висаджені плодовими деревами замість того терня, що буяє дико куди ни глянеш... — Штефан задумався, а потім знов став продовжати: — А не лише сади, — але чи у нас не могли б золотим зерном хвилюватися широкі ниви, замість теперішніх узьких загінчиків, — як в Радянському Союзі? Чи у

нас не могло би бути теж краще життя? — Призадумайся Іване, над тим, як у нас більшість людей животіє в нужді і злиднях, а жменька багачів, визискувачів, живе в достатку і розкоші з наших мозолів!.. Ex! — Раз тирийде світлий день, і настане кінець збиткуванню над нашим бідним робочим людом!..

— Маєш правду, святу правду, Штефане. Я теж вірю, що й у нас буде так, як в Радянській країні: — заживе бідний люд вільним, щасливим життям!

Обидва встали з-за столу і в задумі загляділися крізь узьке віконце на дорогу, по якій почав піднімати куряву пурхкий осінній вітер.

Минула осінь, настала невітана зима . . .

Здавалося, що небо тяжким тягарем налягло на село. Хмари не гналися одні за одною, а висіли над краєм, як тяжкий, намокнутий покровець. Дуже зридка виглянуло мале, зубасте сонце з-пода олов'яних, непривітних хмар. Вітер вив по полі як голодні вовки, змітив опізніле листя з дерев, ламав галуззя, зривав кички зі стріх і глумився диким виттям з селян-бідаків, яким в закуреній хатині дим виїдав очі. Сніг валив, аж угиналися стріхи старих хат.

Вечорами баби сиділи при куделях, попльовували до верхівок і пачусоک та оповідали жахливі казки і веселі приповідки наляканим дітям, що позалізали в куток на печі або на нерозстеленій постелі. Понекуди пороли пір'я. Там було весело і гамірно. Мужчини вдень гострили сокири, гуддили дрова, довбали санки, різали січку, або лопотіли ціпами в запертому, запорошенному боїску. Вечорами заходили до корчми. Жовте нафтяне світло кліпало над їх головами. Багатші позасідали за довгий стіл, а бідні, з полатаними або і пороздераними на ліктях

рукавами, з острямбаними та з повиленялими забрудненими шапками-бараницями, стояли при дверях. Багачі грали в карти, попивали й покурювали. Бідаки, чвиркаючи крізь зуби, бесідували про те, що нема де грайцаря заробити. Усіх давило густе, вонюче повітря, наповнене ідким, синюватим димом, що під повалою згустів на сизу хмару.

До корчми ввійшов дорожник — мужчина середніх років, низького росту, з тупим носом. На собі мав жовтавий дорожницький плащ, сиву шапку з службовим значком, а на вухах мав чорні наушники — охорону від морозу. З плаща бічної кишені стирчала свіжа новинка «Гардіста». Дорожник зняв рукавиці, пообріпував сніг з шапки та плаща, облупкав тяжкі чоботи.

— Ех, але там зима!

— Ходи погрітись, Кульго! — кликнув на дорожника підпитий Курот, стоячи опертим на шинк, біля кахльової печі.

— Зима наша тверда, не така як там, у вас на долинянах... — озвався бубнар Зян.

— Аж за нохце лата, така тварда жіма, — дмухаючи на пальці, відповів по-сotaцьки дорожник Кульга, який був родом з земплинського краю.

— Що там наша зима! — запримітив чорновусий селянин, що сидів в куті на перевернутій бочці. — Мій Янко писав з фронту, що там зима аж сорок п'ять градусів, цомплі намерзають під носом, — то вже рахується за зиму, — але тут?

— Та там мають зо себе гітлерівці! — померзнув як шваби, — запримітив інший селянин.

— Цо? Яке швабі? — озирнувся обурено дорож-

ник, похмуро поглянувши у бік, звідки почув примітку.

— То факт, що померзнутъ!

— Цо? — позрійце ще ту-так, цо пішу днешнє новини, — сказав Кульга, витягуючи «Гардіста» з кишені.

Селянин, що сказав примітку, презирливо поглянув на Кульгу.

Дорожник розложив новинки, хвилинку вдивлявся мовчки, перебігаючи очима з рядку на рядок, а потім натішено вигукнув:

— Ага, ту то є! — і почав читати по складах, як першокласник в школі:

— На-ше тан-ки роз-блі а роз-мла-ці-лі у-уточ-не вой-ска боль-ше-ві-ков . . .

Молодий мужчина, який перед хвилиною зирік, що гітлерівці померзнутъ як шваби, розреготався на весь рот. Було йому смішно з циганства, брехні, яке стояло у новинках.

— Ох, бо то й новинки, — варті до . . . — засміявся знову хтось від дверей.

— Цо? Яке новинки? — То су таке новинки, яке достава ай наш пан плєбан, — відрубав злісно дорожник.

— Видно, видно, що ти з них не змудрів . . .

— Цо? Цо не змудрел? — Ту чітай, та увідзіш!

До корчми ввійшов Кузьма. Мав на собі довгий чорний герок з вигорнутим ковніром, около ший окрученій червоний шал. На ногах побліскували вичіщені чоботи.

— Добрый вечір! — поздоровив Кузьма і насунув ще нижче капелюх над очі.

— На страж! — одздоровив з притиском дорожник Кульга.

Василь захмурено поглянув на дсрожника, який в руках ще тримав «Гардіста».

— Налий мені децо, — приказав Кузьма. Жайло налив. Василь штурнув десять коронову монету на шинк, перехилив погарик, запалив сигарку, байдуже махнув рукою замість розпрощання, і вийшов.

— Той теж один з тих ліпших пташків, — звернувся Жайло до Кульги, показуючи за Кузьмою.

— Вшак мі їм ещік укажеме, бульшевіком. Відзел ші, як на мене попатрел цез плєце, як кед бісом му обед ж'їд. Но але вшак трафі коса на камень, аж зацвенджі! ..

— Оле, йди за ним подивитись, куди пішов, — чи не до Шпанька, приказав лошепки Жайло бубнареві.

— Вчора я видів, як Шпанько на плечах ніс якусь трубу. Виглядало то як грамофон, — за- примітив Жайлів швагер Курот.

— Мені здається, що то буде радіо. Нолем, скочи попозерати під Шпанькове вікно, — зніс шепнув Жайло бубнареві, якому за першим разом не схотілося рушити з теплої корчми у снігову завірюху.

Зян ліниво підвівся з-за столу, але Кульга його спинив:

— Почекай еще! — Іван, налій раз єщік доскола, — розказав Жайлів.

Випили. Бубнар обтер рота, підтяг на собі ногавки, поправив постриганий куртій герок і вийшов з корчми. Крізь двері бухнув вітер снігом і холо-

дом, та задеренчав шибами вікон. За вікнами гостро протяжно завиала завірюха.

Зян запхав руки за пазуху, і дріботів завіяною дорогою. Потім завернув через потік, і підійшов до Шпанькової хати. Прищулився край щитяного віконця, і напружене слідкував, що робиться у Шпаньковій хаті. Вітер скоминів, свистів та змітав снігом.

У невеличкій Шпаньковій хатині в печі праскав огонь. За столом сидів Шпанько у повісняній сорочці, Руденко і Галь сиділи на лавці. Мар'я з Настею Голеровою поспирались на край постелі. На стільчику біля печі сів Василь Кузьмів, який тільки що ввійшов до хати. Усі шестero уважно і напружене слухали, дивлячись на малу руду скриньку з великою чорною трубою. Аматерське радіо приймало Москву. З труби раздався притишений, проте виразний голос: «Говорит Москва. Москва говорит... Город Сталинград обключенный с трех сторон Советской Армией, которая сжимает все больше и больше Павлюсову фашистическую армию». Усім шестero слухачам радість розливалася по обличчю.

— Ex, — але фашистам тепло! — запримітив Руденко.

— Стисне їх в пастці! — додав Шпанько.

Зян присувається ближче до вікна. Хотів би ліпше чути, але вітер одношав слова. Студінь пробирала його до кості. Вітер дув лід легкий куртий герюк. Зуби почали деркатіти. Ще приглядався, як всі шестero збіглися біля столу докупи, і нарадовано про щось шепотіли. Потім бубнар помалу відтягнув-

— Ну
ся од рами вікна, і потихонько, на шпиньках, віддалився. Коли весь змерзнутий ввійшов Зян до корчми, залишилися там вже тільки комісар, Курот, Кульга і Жайло. Решту селян розійшлися додому. Зян тупотів ногами і хапався за лочеревонілі вуха.

— Ну що? — зазвідав вже досить піднапитий Жайло.

— Курот мав правду. Тоті бетяри слухають радіо.

— Хто, крім них, є ще там?

— Крім Шпанька з жінкою і Кузьми є ще там Галь, Руденко, та, уявіть собі, є там і Настя Голерова.

— Мгм... — мукнув невдоволено Кульга.

— Я чудуюся лише старій Голеровій, що не догляне за дівкою і дозволить їй сходитися з такою бандою, — похитував головою комісар.

— А розумів ти, що голосило радіо? — спитав комісар бубнаря.

— Не можна було добре розібрати, бо вітер скоминів, але стільки я чув, що голосили з Москви щось про Сталінград.

— Ага, слухали Москву... — багатозначно мідив голову дорожник.

— Добре, — тільки про це я й хотів дізнатись... — зауважив Жайло. — Я їх бунтарську душу! — Я їх навчу, тих голодрайців! Більшовики одні, як Шпаньків брат, що здезертував! Банда одна!..

— Іван, налєй ешік бубнарові, нех ще загреє, — кивнув дорожник. Жайло налив. Зян жадобно хопив погарчиць, і на душок перехилив до гортачки.

— Розійдемося, бо вже час, — підкручуючи ву-

са, заявив комісар, — а ти, Іване, завтра зарядиш там, на уряді... — сбернувся до Жайла.

— Розуміється, — самопевно відповів, замикаючи касу, корчмар. — Ключі поклав до кишень, фукнув до лампи, і всі разом вийшли вон, і по пару кроках, розпрошавшиесь, кожний завернув у свій бік.

Жайло по дорозі додому весело посвистував. Вітер ущух. Під ногами голосно скрипів сніг. Мороз щипав за ніс і вуха. Жайло підгорнув комір тепло-го кожуха, руки всунув глибоко до кишеней. В лиця наплила буйна кров.

— Добре, що знаю про них, що слухали вісті з Москви. Я їх навчу, — мимрив Жайло сам до себе. — Завтра піду на жандармську станцію, і про все розповім, най вистрілять чортів!..

Так роздумуючи, прийшов перед свій муріваний дім. Скрипнув з хвірткою, обклепав перед порогом топанки від снігу, і ввійшов до дому.

— Ох, але там зима!

— Зима, То ще нічого така зима. Пам'ятаю, сину, — зазнав я ще не таку, коли був я на русько-му фронті в сімнадцятому році, — сказав старий Жайло, підкручуючи сиві, обвислі вуса.

В хаті було тепло. Сухі осикові дрова тріщали в шпаргеті. Жайло відмивала посудину, і час від часу покрикувала на чорного кота, що лапкою досягав із лавки хліб, грубо намазаний маслом.

Молодий Жайло обтрусив сніг із шапки, роздяг кожух і почухав руки.

— Няньку, чи знаєте що нового в селі?

— Може зась вхопили бандитів? — скочив до бесіди Жайлів хлопчик-школяр, перелистовуючи якусь книгу.

— Там маєш книжку перед собою, чого пхаєш рилю куди не треба? А вже й гибай спати! — вхопив хлопчика за руку і погнав до спальні.

— Сьогодні я дізнався, — говорив корчмар Жайлі, коли зачинив за хлопцем двері, — що Шпанько купив радіо і слухає тих, більшовиків...

— А хто ще там був? — спитав грубим басом старий Жайлі.

— І самі би ви догадалися... Звісно: — Кузьма, Руденко і Галъ, а до них придалася і Голерова дівка.

— Так? — Найвчити їх! Дай їх збити, аби аж почорніли! — роздратовано обурився старий Жайлі.

— Я чудуюся Голеровій дівці, що пристає до тих незнайбогів, — але без ~~пardonу~~ даю всіх по-заперати! Завтра піду на жандармську станцію.

— Та тоді і я пішла би з тобою, Іване, — озвалася жінка, — хочу собі купити полотна на сукню.

— А хто буде в корчмі? — виркнув на неї розлючено Жайлі.

— То зістань ти дома, а я за тебе там все зроблю.

Жайлі трохи роздумував, потім повів:

— Як маєш там роботу, то тоді по одній дорозі зайди і до жандармів. Повіш їм, щоб зайшли до мене, маю з ними про щось побесідувати.

— Піду, — обтерла руки до портка, і крадькома зіркла до дзеркала. Повернула головою то в один, то в другий бік, любуючись своєю красою, і по-

сміхнулась при думці, що завтра стрінеться з жандаром Белком, котрий їй полюбився, коли були перший раз у корчмі. Відразу дісталася ліпшу охоту до роботи; так їй і літало все у руках. Сьогодні свекрі вилагодила, хоч іншим разом їй завжди у всьому перечила й противилася.

13.

У Шпанька довго світили. Мар'я саджала до пеца налисники, лідгортала ватралькою вугілля, і втомувшиесь, сіла перед пецем на розгойдану лавку. Її бліде обличчя червоніло від ярого вугілля, а великі очі оспало заплющалися. Штефан ввійшов зо двору з малим закуреним лампашем (каганчиком) і спитав:

- Ще є якась робота?
- Ні.
- То можна задути лампаш?
- Задуй.

Штефан підняв скло, скрутів гніт і міцно сфукнув. Згашений лампаш поклав під лавку.

Василь з Настею, сиділи біля постелі і весело гуркотали.

— Ви як два голуби, нівроку, — ласково всміхнувся на них Штефан.

— Чого іншого нам треба. Здоровля і любові, — відповів весело Кузьма і став продовжати розмову з Настею: — Та слухай... Я сперся на боїщані дверцята і наслухую, а він дівці каже: «Коби лише скоро снігу навалило, щоб була добра

саниця. Піду за дровами... маємо добрі коні... Дівка не могла стриматися від сміху. Каже йому: «Коби ти пойднав гудаків, аби ми собі потанцювали, а не твої коні...»

Настя зиркла на Василя боком, і з посмішкою запримітила:

— Ой, який ти бетяр, ти кожного висмієш...

— Не всякого, а лише такого нафуканого ба-гацького синка — нездару, як той Куротів, що з дівчиною бесідує про багатство. Лише з такого люблю я посміятись, — оправдував себе Василь, нахилившись ближче до Насті. Відчува, як серце їй прудко стало бити. Довга чорна коса звисала через плече на перси.

— Настенько, як мило з тобою посидіти, — шепнув Василь.

— І мені з тобою, — відповіла Настя й ближче нахилила голову до Василевої.

— Насте, чи й ти може хотіла б теж бесідувати лише про багатство?

— Ні, Василю, я ненавиджу багатство та газдівську пиху. Твоя любов мені дорожча за корови і землю.

Василь підняв голову, оглянувся на Штефана, чи не видить, і крадькома притиснув уста на її розплаzenі, як малини червоні губи.

Попід вікно зачулися чийсь крохи.

— Хтось там ішов, — оглянувся на вікно Кузьма.

Штефан підвівся й попростував до дверей. На порозі стрінувся з братом Федором.

— Добрий вечір! — поздоровив брат, розглянувшись по хаті. Він привітався і повів Мар'ї, щоб

позатикала вікна. Мар'я і Настя раптом піднялися, схопили стару вовняну хустку і перетикану плахтину та позавішали на вікна.

Неоголений Федір сів на лавку, і обтер брудною хустинкою спочене чоло.

До нього присіли зацікавлені Штефан і Кузьма.

— Мар'ю, дай щось з'їсти Федорові, — приказав Штефан. Мар'я зілнулась, сягла на поліцю, і зняла кусень хліба, пів коцки маргарину, та поставила на стіл перед Федора.

— Послухайте хлопці, — почав Федір, закусуючи, — іду від партизанів. Організуйте людей, котрі будуть підтримувати й напомагати партизанам. Наразі головне діло — їда та зброя. Довідуйтесь, з яким товаром їдуть німецькі ешелони на фронт. Помагайте радянським людям, що втічуть із німецьких концентраційних таборів, і направляйте їх до нас. Про акції тісовых вояків проти нас, — звернувся Федір до брата Штефана, — будеш подавати вісті до Суківської тети. Там будеш доношати і їду. А що з вами, що маєте попухнуті лиця?

— Били нас жандарми, — відповів Кузьма, заганьблено похиливши голову до землі.

— А защо?

— Задля багача Жайлі, — відповів Штефан.

— Але ми його пішлемо до лона авраамового, — хмуро вибухнув Кузьма.

— Ні, не так. То було б передчасно. Робіть то, що я вам говорю. Організуйте людей до нас прихильних, але звіряйтесь лише надійним і відданим нам людям. Я вам завжди додам потребні інструк-

ції. З усіх сил ви повинні боротися з тутешніми паразитами і окупантами нашої вітчизни.

— Василю, зайди зі мною до нас, — закликала Настя. — Принесемо солонини. Перед місяцем ми закололи свиню.

Кузьма охоче встав, обкрутив шал і вдвох з Настею вийшли з хати. Вітер глухо вив. На дорозі тут-там стрічалися люди. З зачаділими лампашами, що ледь-ледь поблискували, йшли баби на вечірки. Пурхкий сніг лілився на черевики.

— Мати твоя дома? — зазивдав Василь.

— Дома.

— А отець?

— Не знаю, може пішли до юкорчми. — Із-за нього могла б я винести і пів хати, але мати, — як сорока: все зносить, і за всім доглядає.

В хаті по стіні миготіло світло від розчинених шпаргетових дверцят.

— Васю, — шепнула Настя: — ти остань тут, під вікном, а я скочу до комори і викину тобі крізь вікно солонину і хліб.

— Добре, — потис Василь її теплу руку, і сперся на штахітковий пліт, грубо вкритий снігом.

Настя увійшла до кухні. В кухні не було нікого. Потемки намацала малу нафтову лампу, запалила, і подалася до комори. В сінях зустрілася з матір'ю, що з лампашем повертала зі стайні.

— Куди ідеш? — спитала Насті стара Голераня.

— До комори.

— Чого там хочеш?

— А, — нічого.

Мати пішла до кухні. Настя вбігла до комірки, схватила порожній міх і поклала до нього три кусні солонини і три хліби. Підняла наповнений мішок, щоб перекинути через вікно, але змить мати відчинила двері, і витрішивши очі, грізно зазвідала:

— Що то ти робиш, га? Чому вже не йдеш раз спати? А до міха що ти наклада? — мати пустилася попозерати, що є в міху. Але Настя раптом випустила лампу з руки. Лампа розбилася, нафта зайнялася прудким полум'ям.

— Йой, дівко, та ти нас ще спалиш! — кричала перестрашена мати.

Настя вхопила якесь ряндя й придушила вогонь.

У коморі настала тьма. Мати нарікаючи на дівку, пішла до хати. Настя вхопила міх, швидко відчинила вікно, і викинула мішок Василеві.

— Позберай черепки та викинь до гаті, — крикнула мати з кухні.

— Добре, добре, лем вже заспокійтесь!

Настя посхапувала грубшу скляничину, навмисне черкла нею, щоб мати почула, і вийшла.

Василь взяв Настю під руку, і поспішили до Шпанька.

— Чому мати з тобою вадилася? — спитав Василь.

— Але, — ледве встигла я покласти солонину і хліб до мішка, а тут мама отворять двері, й ідуть позерати, що маю в міху. А я, аби одлюдити матір, випустила лампу на землю. Лампа розбилася, нафта почала горіти, ми стали гасити, і так мати про мішок забула.

— Ну, ти Настонько, фрас дівка! — притисся Василь ближче до неї.

— Моле, скляничину несус з лампи, — ходім туди, понад гать, най шмарю.

У Шпанькових Мар'я, Штефан і Федір сиділи коло печі, говорили. Сухі дрови праскали в шпаргеті. Федір сидів як на вогню; постійно стриг ухами, напружене ловив всякий звук. Попід вікна зачались голоси. Федір насторожено скочився.

— То вони, — заспокоїв його Штефан, відмикаючи двері, на які вже звонка дуркали.

Василь і Настя ввійшли до хати.

— Тут маєш, — принесли ми трохи солонини й хліба. Іншим разом порихтуємо більше. Тепер лише так, насико... — сказала Настя, кладучи мішок за стіл на лавку.

— Дякую вам від імені наших партизанів, — потис Федір Насті і Василеві руку.

— Най служить вам усім на здоров'я, — відповіла Настя.

— Пс... Настя, — нагло насторожився Федір.

— Хтось іде... — Знадвору було чути близитися кроки.

— Двері замкнуті?

— Ні, — відповів Штефан.

Кроки наблизались...

— Куди скритися? — разглядався розгублено Федір по хаті.

Кроки стугоніли вже під самим вікном.

— Ходи сюди, скоро, — стиха приказала Настя, — сковайся тут під Штефанів довгий плащ.

Федір притисся до стіни, накрився плащем. Настя

швидко присунула стілець, і якби нічого, сіла, і сукнею закрила неприховані плащем Федорові ноги.

Ледве встигла Настя сісти, як у двері почувся різкий стук.

— Вільно, — озвалася третячим голосом Мар'я.

Двері відчинилися. До хати ввійшли жандарми.

— На страж!

— Добрий вечір, — відповіла Мар'я.

Жандарми розглянулися по хаті. Штефанові і Мар'ї волосся піднялося дібом. Кузьма нервово запалив сигарку.

— Пане Шпанько, знали б ви нам повісти, де ваш брат? — зазвідає поважно і строго жандарм Белко.

— Відійшов на фронт.

— Так? . . . — ніби здивовано спитає жандарм.

— На фронт? А знали б ви повісти, на який фронт пішов? . . .

— На руський . . .

— Мгм . . . , — мукнув жандарм, і пішов до столу.

За столом збачив мішок. Заглянув до нього.

— А того, случайно, ви не рихтуєте теж на фронт? . . . — спитає ущипливо жандарм.

— Не розумію, що ви тим хочете повісти, — нахмурено сказав Шпанько.

— Но, про фронт говорю, та про вашого брата, пане Шпанько; — і це приготували ви для фронту?

— знову звідає Белко.

— Завтра іду різати сяги, то зрихтував я для себе.

— Ага... а чому маєте позатикані вікна? —
оглянувся жандарм по хижі.

— Бубнували, щоб уночі не було світло, через
нальоти, тому ми й заслонили, — відповів, ледве
не вдавивши ся слинию, Штефан.

— Ага...

Другий жандарм підійшов до Насті і присів біля
неї на лавку.

— Дозволите слечна? — спитає удавано ввічливо.

— Най ся любить, — відповіла Настя майже
вся без себе.

— Що з вами слечна? — звідав стражмайстер
Храпчак, вдивляючись дівці до обличчя.

— Нічого.

— Ви якась бліда...

— Простуджена я, — повіла Настя, ледве во-
рухаючи засохлими губами. Вийняла з-пода поясу
хустинку, щоб закрити уста при насильному кашлю.
З хустинкою витяглась і рукавиця, яка впала на
носок Федорового чобота, що стирчав з-під стільця.
Жандарм ввічливо склонився, підняв рукавичку
з чоботу, і подав Насті.

Насті майже заперло дух.

— Дякую, пане стражмайстер, — зіткнувши
з глибока, подякувала Настя.

— Прошу, прошу, слечно, — сказав Храпчак,
і строго притянувся до великих, наляканих, та
гарних Настиних очей.

В хаті настала глибока тиша, лише за печею,
здавалося, озвався сверщок.

— Ну, ходім, — закликав Белко Храпчака, і ще

раз звернувся до Шпанька: — Так ви кажете, що не знаєте нічого про брата?

— Не знаю, — відповів Штефан. На чолі йому виступили холодні краплини поту.

— Ну, добре. — На страж!

— Збогом, — відповіла тихим голосом Мар'я.

Жандарми відійшли. Люди в хаті виглядали, як по ударі грому. Всі були бліді, закам'янілі. Мовчали.

Кроки відходячих жандармів поволі затихли. Кузьма вийшов на двір. Слухав, чи вже жандарми далеко. Кроки і розмова жандармів затихли.

Коли Василь вернувся з надвору, Федір вже вийшов з-під плаща весь здушений.

— Ну, тепер ми по-друге народилися, — сказав Федір, обтераючи спіtnіле чоло.

— Вже мало хибувало, що я не впала із стільця, — сказала Настя.

— То нічого, головна річ, що добре вийшло, — поплескав Василь по плечу здушеного Федора.

— Справді, було нам всім гаряче, — усміхнувся Федір, пакуючи хліб і солонину до рюкзака. Перевісив через плече, і прощаючись, подав руку одному по одному.

— До побачення, Василю і Насте, широко вам дякую за вашу допомогу нашим хлопцям, — нашим партизанам.

— До побачення, Мар'ю!

— До побачення...

— Майтесь тут добре, — відчинив Федір двері і вийшов.

— Підемо вже й ми, з Василем, — піднялася зі

— Твій характер змінився нашим приятелюванням. Ти полюбила правду так, як і ми, як Шпаньків Федір, що втік із фронту, пішов до партизанів, щоб бити фашистів, виганяти їх з нашої землі.

Насті по душі пішло тепло. Серце їй застукотіло жвавіше. Було мило й приемно слухати Василеві слова.

Зупинились.

— Васю... а... — шепотіла Настя обнявши Василя навколо шиї, — я люблю тебе...

Вітер вже ущух. З-пода роздертих хмар виплив і ласково заглянув місяць, освітивши закохану пару.

14.

Ранком другого дня по висанканому шляху ішла до Лабірця Жайлова жінка. На ногах їй скрипіли нові чорні скірні з тонкої ребрової шкури. На собі мала трубу вовняну хустку з довгими торічками, а в руках несла плетений із пруття кошарик.

Вітер скоминів як голодні вовки, змітив задулі, ламав дерева, впирається у кущі, свистів по телеграфних дротах. Тут-там дзвінко перебігли сани.

Коли Жайлана дотрепалася до Лабірця, заставилася перед жандармською станцією. На ганку обмела засніжені скірні, поправила на голові квітчасту хустину, з-над чола випустила жмут кучерявого волосся. Призадивилася на двері, прочитуючи напис «Канцелярія».

— То тут буде, — повідомила сама для себе, коли зачула за дверима стукіт пишучих машинок.

Стукнула в двері, й відчинила. Обдало її приємне канцелярійне тепло.

— Чого вам треба? — спитав незнайомий жандарм з-поза письмового столу.

— Могла би я говорити з паном стражмайстром

Белком? — позвідала Жайлиха, трохи почервонівші.

— Можна, — зараз прийде. Прошу сісти на хвильнуку, — показав жандарм на стілець.

Жайлиха сіла. Порозпазералася по довгій канцелярії. На столі лежали купи паперів, без ладу і складу. В куті стояли дві руді скрині, на них лежали зеленаві жандармські каски. При дверях на довгій вішалці висіли карабіни і зелені плащі.

Два молоді стражмайстри сиділи за столом і писали. Третій жандарм сидів на дивані і тримав телефонну трубку. Невдовзі до канцелярії вбігнув стражмайстер Белко.

— А, погляньмо лих, хто до нас прийшов, — вітайте у нас, — усміхаючись, подав Белко руку Жайлісі. — Що нового у вас? — додав.

— Прийшла я вам щось повісти.

— Як, — урядове, чи особисте? —

— І сяке й таке, — весело засміялась Жайлиха.

— Вчора ми там були з колегою у вашому селі, хотіли ми зайти до вас, але в кіорчмі вже не світилося.

— Могли ви зайти на квартиру, — хоч помогли би лір'я пороти, — знов щиро засміялась Жайлиха.

— Ну, заходьте сказати мені, що маєте на серці, — відчинив Белко двері до своєї канцелярії і джмуркнув, усміхаючись на колегів.

— Видите, тут я працюю, — сказав Белко в канцелярії.

— Сідайте пані Жайлова, — запросив Белко, показуючи на диван.

— Дякую. — Підняла край сукні, щоб не погувати, і сіла.

В канцелярії було приємно тепло і затишно. По середині стояв малий столик, на якому були ладом поставлені книжки і якийсь протокол. На стіні висіла карта «Словенського штату» а при вікні стояла нова жовта скриня з напівшліщеними дверима.

— Ви певно прийшли пішки?

— Пішки.

Белко запалив сигарку, погашений сірник поклав до попільника, випустив сизувате колечко диму, і пристрасно подивився в гарне, розпалене від вітру обличчя Жайлихи.

— Горять вам лиця, пані.

— Від вітру. Страшенно дув.

— Що нового скажете?

— Прийшла я вам повісті, — післяв мене мій старий, що Шпанько слухає Москву, то аби ви прийшли до нас, він хоче з вами поговорити.

— Ага, — але ми там звора були, а не виділи ніяке радіо.

— Він його криє, і лише потайно слухає.

— А, так, то ми не знали. Про те мусимо докладніше поговорити, — сказав Белко, присівши на диван. — Так ви кажете, що він слухає Москву? — тиродовжав жандарм, і в скроні йому прудко набігла кров.

— А хто ще тамходить? — заклавши ногу через ногу, злегка стиснув жандарм Жайлтаню за плече.

— Заходять ще там і його приятелі.

— Ну, добре, все в порядку, пані. Ввечорі ми там

прийдемо, — сказав Белко, поплескавши Жайлиху по плечу.

Жайлиха зніяковіло усміхнулась.

— А що робить ваш муж?

— Дома є, продає у кіорчмі.

— А помогаєте йому й ви?

— Заступую його, коли кудись відійде.

— Та то обскакують вас парубки, чи так?

— Бодай вас, який ви бетяр, — розреготалася

Жайлана.

— Яка ви весела. Любитеся мені, пані Жайлова.

Маєте гарні очі, — моргнув на Жайлиху жандарм,

— І ви мені любитеся.

— Так? То в нас одна думка. Ви мені дуже симпатична, — потис її за руку. Солодке почуття обгорнуло обоїх.

Настали хвилини мовчання...

Жандарм нахилився, і злегка діткнувся розпаленого лиця Жайлихи. На двох раз у раз гудів вітер, завивав снігом поза вікно, аж вічка дзеленчали.

— Як я рад, що вас виджу, — нарешті заговорив Белко. — Відколи я вас перший раз побачив у вашій кіорчмі, з того часу ви мені не сходите зперед очей, — додав Белко, — і поцілував Жайлиху.

— І ви мені... знаєте... не знаю чи вам маю повісти...

— Що? — зазвідав жандарм.

— Ах!.. — зітхнула зглибока Жайлиха.

— Скажіте, що вас мучить...

— Вже давно хотіла я з вами говорити, — заплющаючи очі, говорила Жайлиха: — Від коли я вас побачила, все лиш на вас думаю...

Жандарм взяв її за плечі і міцно притис до трудей. Потім піднявся, підійшов тихенько до дверей, і злегка крутнув ключем . . .

В сусідній канцелярії настала тиша. Жандарми кудись відійшли. Знадвору було чути, як на хіднику розмовляють люди.

— — — — —

Жандарм встав, поправив на дивані теплий зеленавий покровець. Жайлиха ганьбливо попозералася до склянняних дверей на скрині. Підопхала жмут волосся під квітувану хустину. Лиця їй загоріли ще більше як від вітру. Белко знову по-тихонько відімкнув, і відчинив двері. Попозерався на коридор.

— Так, пані Жайлова, скажіть своєму мужові, що ввечері ми там, — заговорив вже поважним, урядовим тоном.

— Добре, лиш прийдіть. Буду вас чекати, — джмуркнула оком Жайлиха, і вийшла.

Жандарм ласково посміхнувся і сказав: — Но, напевно там прийдемо.

Час був знову мерзенний. Вітер гуляв по полі, скоминів по селі, здував хмари снігу, жбурляв ними в долини і потоки. В такий непогідний час було б найліпше сидіти десь за кахлями, та слухати казку старого діда, перерушувану муркотінням оспалого кота.

Люди в селі моталися по вулиці, відгортали сніг од хат, тут і там різали дрова, або в бойску молотили ціпами.

Комісар Райняк і дорожник Кульга йшли селом. Райняк покурював з довгої грубої люльки. Сніг піднявся, скрутив, завило вітром, немовби чорти женилися. Комісарові і дорожникові жбурнуло снігом в очі.

— Чорт би взяв, яка паскудна фуявиця, — сичав Кульга, впхавши руки до кишень.

— Чорт з зимою, вже міг би настati одм'як! — А чи, боже-га, пішов Жайлo до жандармів?

— Дзе би пошол по такей жіме...

— Мав іти. Ходімо, попозераємо, чи дома він...
За пару мінут опинились оба в корчмі.

— Казав я, що не ішов, — говорив комісар, зачинаючи за собою двері.

Жайло сидів за столом і переглядав новинки «Словенська політика».

— Та чому ти не ішов на жандармську станицю?

— Але, хотіла їти моя, та я її пустив.

— Добре, шак она за тебе полагодзі. Знаш, тогу большовіцьку банду треба научіц, — дац їх до табору! — повчав дорожник.

— Тадъ, всини їх дадуть за дроти, лиш най прийдуть на вечір, — сказав Жайло, підводячись з-за стола.

— Дай нам по півдесці, — розказав дорожник Кульга і потер змерзлі руки.

Жайло поставив погарчики на пульт.

— Налей ай шебе, — понукнув дорожник.

Жайло налив. Черкнули і вилили. За вікнами заскавунів вітер.

— Фрасова зима, — запримітив комісар, напихаючи люльку.

* * *

Ледве смеркло, а хлопи вже горнулися до кірчи. Многі ішли хоч понюхати як пахне палінка, бо прошай нєвистачало ані на півдеця. Посідали коло печки. Крутили сигарки, та чвіркали крізь зуби. Ноги їм запахали від мокрих онучок, з яких притеплій печі виходила неприємна пара. Згадували, як то давно страшило, як шарубки билися олов'янками, говорили про молодих нєвісток, котрі радо вночі відчиняли комірчані віконця.

Жайло сидів за пультом, спертий на лікоть. По-

трохи подримкував, бо теплий воздух від печі, змішаний різними випарами, обливав його довкола.

До корчми вступили знайомі жандарми. Храпчак на ремінку тримав жандармського пса.

— На страж! — вітайте, — схопився з-за пульта **Жайлло**.

— Що маєте нового? — спитає **стражмайстер Белко**.

— Маємо велику зimu.

Під вікном завила фуявиця. Було чути, як скрипіли ворота.

— Ходіть зігрітися, — взяв **Жайлло** фляшку і налив три півдечія.

Випили.

— Ще раз, — показав **Белко** на погарики.

— Казала вам моя жінка, що я вас кликав? — звідався **Жайлло**, наливаючи знову до погариків.

— Так, щось згадувала, — сказав, лукаво усміхнувшись **Белко**.

— Так з тим Шпаньком мусимо вже раз порядок зробити. То є більшовицьке сімено; має радіо і слухає Москву. І брат його здезертував з війська.

— Так, то знаємо. Але що слухає Москву, на тому мусимо більше подивитися, — говорив **Белко**, витягуючи з задньої кишені ташку з грішми, щоб заплатити.

Жайлло відсунув йому руку:

— Не треба, ані геллера не візьму.

Жандарм вклав проші до кишені.

До корчми ввійшла **Жайлана**.

— Вітайте у нас, — почервонівши, подала обидвом руку.

— Похвальтесь, як ви ся маєте, як ви дійшли до мів? — зазивав Хралчак.

— Добре... щасливо.

— Налийте ще раз, пане Жайлло, — розказав Белко і нажилившись до Жайлані, шепнув їй до вуха:

— Що вип'єте, милостыпани?

— Я лише з тої, бабської п'ю...

— Так налийте, пане корчмар, чотири рази з тої бабської, — приказав Белко, усміхаючись до Жайлані.

— Але якої бабської, чи ми баби? — зажартував Жайлло, і налив по півдесці слиновиці.

Черкнули спільно і випили.

— Ну, скільки я довгую, але вже серйозно, — спітав Белко.

— Але що, най вас голова не болить, вже — вирівнано, пане стражмайстер.

— Дякую, доки вам буду міг реванжуватися. Але думаю, що вже ми могли б іти подивитися на того підбурювача...

— Правда, правда, треба з ним зробити порядок... — потвердив Жайлло.

Жандарми поправили на собі тайстри, подали руки і вийшли.

— Почекайте, піду і я домів з вами по одній дорозі, — заволала Жайліха.

Всі троє вийшли з корчми. Сухим снігом здував вітер по дорозі. Від блідого світла місяця блища-лися мідяні гудзики на жандармських плащах.

Перед Жайлловим домом заставилися.

— Най любиться зайти до нас, щось закусити, — кликала Жайлана жандармів.

— Але, тадь ми неголодні, милостъ пані, а не маємо часу, бо мусимо іти вислідити тих більшовиків, — відповів Храпчак.

— Ей, там, ще вислідите...

Белко приступив на носок Храпчакового чоботу. Той раптом зрозумів, що те значить.

— Ти, Янко, — можеш зайти до пана Жайліха, а я висліджу ї без тебе. Потім, як скінчу, прийду і я, — заявив, хитруючи, Храпчак.

— Прийдіте, будемо вас чекати, — сказала Жайліха.

Храпчак відійшов.

Белко і Жайлана мінутку ще постояли, потім Жайліха взяла жандарма за руку, ввійшли до двору, і потихонько заперли за собою дерев'яні дверцята.

— З наших домашніх німа нікого дома... Старі пішли до сусідів, а діти до сестри.

Ввійшли до хати, в якій блищається скручена лампа...

* * *

У Шпанька за столом сидів стражмайстер Храпчак. Перед собою мав розкриту службову книжку. Коло його сидів комісар Райнняк і спокійно попихував із люльки. Перед ними на столі було покладене аматерське радіо. На постелі сиділа Шпанькова жінка Мар'я, годувала дитину бандурками, розмоченими у молоці.

— Так ви твердите, що ви не слухаєте Москву?

— Ні, — одсік хмураво Шпанько.

Жандарм підняв брови, прижмурив очі і процідив злісно крізь зуби:

- Не бажаю, щоб ти говорив таким тоном . . .
- Чого брешеш до очей, — озвався комісар.
- Послухайте, пане Шпанько, почав знов удавано лагідно жандарм, — але ви, як не помиляюся, мав іти сяги різати . . .
- Мав . . .
- Ну, а чому остав дома?
- Було зимно, то я не пішов.
- Мгм . . . це в порядку. Ані завтра не підете до сяг, але прийдете на жандармську станцію, а ви, пане комісар, повідоміть решту бунтарів, щоб теж прийшли, — звернувся Храпчак до Райняка.
- Тоту ладичку, пане комісар, візьміть зі собою,
- показав жандарм на радіо.

Мар'я задумливо і з сумом поглянула на мерзеного комісара, що брав радіо.

Храпчак встав з-за столу, вложив до таністри службову книжку, і одздоровкав: — На страж!

Жандарм і комісар вийшли з хати.

Штефан і Мар'я хмуро позерали за ними.

— Ох, Штефане, мій! — зглибока зітхла, заламуючи руками Мар'я.

— Не журися! . . . витримаємо, — потішав жінку Шпанько.

Тільки що відійшов жандарм, до хати ввійшли, весело розмовляючи, Кузьма, Настя, Галь і Руденко.

Галь, жартуючи, заставився при Мар'ї, щипнув її за руку, як то робив зі звички, але вона сьогодні не відповіла усмішкою на його жарт, лише задумливо

продовжала колисати дитя, що лежало в польовій колисці, на кінці якої була прив'язана для стійкості торбинка з великим каменем. В хаті було темно. Надворі воятила зима.

— Що сталося, що ви обоє якісь як не свої? — спитав Кузьма.

Шпанько мовчав.

— Що, до чорта з тобою, що ти такий напаюдженний? — зазвідав знов Руденко.

— Радіо вже геть, — зітхнув Шпанько.

— Ачей ти його не продав?

— Так, задурно... нашому Жайлові...

— Я тому не розумію, — хитнув головою Кузьма.

— Не позерай так здивувано. Був тут жандарм з комісаром, і взяли... Завтра всі ми маємо іти на жандармську станцію. Храпчак інаказав комісарові, щоб вас повідомив. Будуть нас слідити за слухання Москви.

— Я певен, що то робота Жайлова, — сказав Руденко.

— Ех, — зітхнув Кузьма, — я би того зрадника післав до чортової матері.

— Дай спокій, зачекай, прийде час, і теперішні бідаки вирівняють з ним рахунок... — заспокоював Штефан, а в самого очі блиснули жадобою помсти...

16

Зима поволі клонилася до весни.. Дні ставали довші, але були дощові і нудні. Ночі були плютаві. Дощ лив як з цівок, протікав крізь діраві стріхи. Перед хатами творилися брудні калюжі. Шанді і дороги бліскалися як бадуні, вода заливала загороди, підмивала загати.

По довгій зимі, яка все виїла, людям стало ще біdnіше жити. У багатьох хатах їли вже лише змерзлі бандурки, а вже й тих не ставало. Муки не міг дістти ані на приділову книжку. Вийдали німці, які сунули на руський фронт. Голод і злидні були гостями в селі, а поміч не приходила ні звідки.

Хто ще мав жмен'ку зерна, то креглив у млинці, поки перерубка або боченя в комірці не вказало голе дно. Праці, заробітку, не було. Ніхто, крім багачів, не мав грошей готівкою. А в кого зими ще з'явилась яка коронка, то він через зиму зносив до Жайла... Корчмар мав на них добру схованку.

На бідних селян налягли тяжкі злидні й клопіт. Декотрі, всупереч того, що їм свистала біда лошиця, не робили собі великих турбот, ходили і далі до корчми, хочби лягати слину, що не випити. До

тих належав і бубнар Зян, котрому хоч текло за вуха, приходив щовечора до корчми, радо лестився коло багачів, аби міг з ними черкнути, а потім дома хвалитися жінці, з ким він був і хто брав його до почливості.

По шопах вільно свистів вітер. Паша вже вийшла, а пару коров'ячих хвостів у стайні стояли як скоби. Корови не доїлися, а маргарину не було за що купити. Людям було гірко, як від злой солі. Щасливий був той, хто мав ще бандурку з капустою або варянкою. Гіркі щось бідакам були замість омасти.

Люди, завалені горем і клопотом, виливали злість один на одного. В хатах гриміли згади, торочились пльотки і поговори.

Таку біду частинно втихомиряв превелебний панцьо... Розпукнущий дзвін скликував послушників овечок на утрені, служби, вечірні, параклиси і ружанці. Не одна бідна жона своєю тяжкою від старості головою била о цемент і просила незнанну силу, щоб помогла в нужді і горі. А пан превелебний з золотим ланцюжком через випасений живіт на казанні вимагав твердо дотримувати великий піст і часто сповідатися. Де-хто ще мав курку, то ніс панцьові на фару за прочитання грамот або на задушну суботу на відправу за помершими.

Бідні люди постили, сповідалися, вадилися і прогниали багачів і себе... Лише превелебний панцьо, корчмар і пару багачів паслися на тучній солонині, а за согрішіння відмолялися по-пару оченашів. Іншим, котрим не помагав піст ані сповіді,

ходили правотитися по судах, зганяли свідків, визичали гроші, а все через узыкі, відорані борозни...

Настали весняні дні... Сонце обсушило ґрунки, долинки, загородки, лагідно світило на підстінки, де бабусі вигрівали старе, студене кістя. Дитвора, грявуччи, розлітала по садах і загородах; перескачували плоти, крилися до сховків, витігали плужні колічка з-під низьких шолок і спускалися долу ґрунком.

Поле, розборозджене ярками, дотепер німе і чорне, почалося пробуджати. Випихалася дрібна солодка травка, попід плоти пробивалася коприва. Долинки почалися зеленіти, а на вигрітих бережках виставляли стокраски свої оп'янілі головки. На поле вивожали гній; тут-там ослаблі коровки тягли скрипучий дерев'яний віз. Інде знов пара чорних коників-гуцуляків орали під овес. Із поля повівав теплий вітрець, обдував на деревах зранку невисохнуті яскраві краплинни роси. Було так легко на серці, що люди переставали вадитися і веселіше дивилися на свою працю.

Жінки відчиняли вікна малих хат, щоб впустити свіжого повітря, рили загородки, садили цибульку, по-сусідськи зичали одна одній насіння, говорили про хрестини, про весілля; їх голоси щебетливо роздавалися по загородах і при потоці.

Загорода коло Шпанькової хати була вже давно висаджена ядерками деревець. На рівних загінцях випихалася шалата, шпинат та зеленів зимушній часник а за ними, осторонь, показалися зійдені ядра майбутніх деревець.

Шпанькова Мар'я зігнула над загінцем, окопував-

ла часник. В холодку під плотом стояла розіставлена польова колиска. На розпростертій плахтині бавився її дворічний хлопчик.

До загороди ввійшов Штефан. Був без шапки. На собі мав білісінську як папір, повісняну сорочку з засуканими рукавами. Махнув привітливо рукою на дитинку, яка нагородила його веселою усмішкою. Потім підійшов до Мар'ї, і злегенька плеєнув її по схиленій спині.

Мар'я підвелається, оглянулася:

— А, то — ти?

— Я, моє золотко, — усміхнувся добряче Штефан. Потім обернувся, і пішов до своїх сіянців, які посіяв восени. Переходив поміж рядки, на яких зеленіли вигонки. В уяві вже бачив, як його сіянці будуть рости, квітнути і родити. Чув пах солодких яблук і грушок... Штефан, налюбуючись вдосталь сіянцями, вернувся знов до жінки, і помог їй при праці.

Мар'ї на душі було мило і тепло. Почувала себе щасливою. Мала неописану радість із життя, із синка. Обидвом в очах іскрилося щастя й радість. Самовдоволено поглядували на свою гілку, яка під колискою пралася з квітками. На поле виходили люди, по дорогах гуркотіли вози з плугами. Працьовиті люди горнулися до роботи. Але Жайло в корчмі випростував спину. Позливав вчоращене недопите пиво до відра, і дав його циганяту, що стояло під дверима.

— На, однесьеш до наших.

Циганя вхопило відро і відійшло. Жайло відкрив засувку стола, витяг гроші, послинив пальці і став

рахувати. Потім поплескався вдоволено по животі, тучному, як в ненаситній п'явки. Позаслоняв вікна, замкнув двері, і перевалився на довгий стіл — спати.

На Жайлівому дворі стояв віз-драбиняк, на якому сиділо п'ять циганок, порихтованих іти робити на Жайліве поле.

Старий Жайліо щось поправляв коло узди і крикнув на циганя, що ввійшло до двору з відром:

Покладь під стіну, а вилізай на віз, бо вже ідемо...

Старий Жайліо сіпнув віжками і вийшов із двору. Стара Жайлана зачинила браму, взяла відро з пивом і понесла до хліва свиням, які весело загрюкали, жіби дякували за пиво.

Настана осінь . . .

Дні були слотливі і неприязні, як погляд прив'язаного пса. Село було придавлене сумом, тише.

По селу рознеслася вістка про партизанів.

— Чи чула ти, що в лісі перетримуються якісь, як жандарми кажуть, бандити, — спітала Солейка сусідки Бобдової, перучи білизну в потічку.

— Чула. І мій хлопець повідав, що видів учора двох зароснутих хлопів. Просили від нього хліба, а бесідували по-руськи.

— Ай мій Василь вчора їм цілий хліб поніс. Віправили хлопця додому, а самі за той час доглядали йому корови.

— А що то за люди? — зазвідала Бобданя.

— То партизани, руські полонені, що втічуть із німецьких таборів. Мій Василь знає з ними балакати твердо по-руськи. Тамту війну був як полонений в Росії.

По дорозі загуркотіла автомашина. Жінки оглянулися. Автомашину була повна вояків, з навішаними гранатами на грудях.

— То найсні їдуть на тих партизанів, — озвалася Бобданя.

— Напевне. Спізняла я на авті і того заставника, що гин-то кричав у корчмі на старого Гучінку: «Ви, православні, всі партизани, бандити! Вас лише постріляти і повішати!»

— А звідки він?

— Небого, та з Лабірця . . . Нечудно було б, якби якийсь чужий, а то свій . . .

— Та то паця! — ствердила Бобданя.

— І онагди вояки скаржилися на нього, — провожала Солейка, — що лише він їх гнав на партизанів. Але вони йому потім дали. Знаєш, другого дня, увечір, порихтувалися, накинули на нього деку, і гайда з ним до потічка під вербу, — намочили до води.

— З таким ще гірше треба би . . .

— — — — — — — — — —

Сонце, як розпалена велика куля, спускалося за букові ліси.

Селяни верталися із поля. Людські голоси, іржання коней і гурчання повних возів з бандурками, озивалося по дорозі.

З поля вертався з коровою і Василь Солейчин, мужчина понад п'ятдесятку років, зароснутий густою бородою, каліка з війни на праву руку. На собі мав забруджену стару гуню, порожній рукав всунутий до кишені. Пораз крикнув на корову, коли вона загризла до трави.

Позад старого Василя, на віддалі п'ятнадцять-

двадцять кроків, крачав незнайомий мужчина, з мішком на плечах, в подертому убранні.

Солейчин дійшов до села. Озивались покрики пастухів, мечання кіз і овець, мукання корів.

Подорожний мужчина подався за Солейчином до двору. Коли Василь вийшов зі стайні, мужчина щулившись, стояв коло патичкового плоту. Солейчин, довго нероздумуючи, підійшов до нього і зазвідав:

— Хто ти?

— Я... я руський, пленний, втічу з фашистського лагру, — відповів незнайомий тихим голосом.

— Не бійся, — сказав Василь, та взяв його дружно за плече, і завів до хати. У хаті було темно, лише у шпаргеті дуднів огник і по стіні поскакували слабі блиски.

За хвилину вернулася Солейка, Василева жінка, сперечлива баба.

— Засвіти лампу, — озвався Солейчин.

— Нашо, — шкода нафти!

— Кажу тобі, що засвіти! — Хтось у нас є.

Жінка вхопила з-під шпаргету тріску, запалила, і пішла до столу, над яким звисала нафтяна лампа. Василь поміг зняти скло, жінка засвітила. З прижмуреними очима попозерала на землю, бо осліпіло її світло. Потім підняла голову, і збачила коло дверей стояти вродливого, молодого мужчину, так з двадцятьп'ять років. В руках тримав пірвану шапку, а з розбитих черевиків стирчали пальці.

У хаті на хвилину настало тиша. Потім заговорив Солейчин:

— Ганьо, дай тому чоловікові їсти.

Солейка схватила із клинка миску, налила бан-

дурчаної юхи, відкрайла кусень хліба, і поклала на стіл:

— Най ся любить, наїджтеся...

Незнайомий мужчина присів до столу, і став смачно їсти.

— Ви курите? — зазвідав Солейчин.

— Да, я курящий...

— Хорошо, — сказав Василь, і одягнувшись сірак, звернувся до жінки:

— Іду купити тютюну...

Захожий мужчина перестав їсти. Він напруженого з підозрінням дивився за відходячим Солейчином.

— Ви не турбуйтесь, тільки спокійно їжте. Старий пішов купити для вас тютюну, — заспокоювала гостя Солейчиха.

— Понімаю, — кивнув гість головою і знов почав їсти.

— — — — —

Під вікнами Солейчиного хати в огороді під яблунею, якої гілля звисало до самої землі, стояв малій дванадцятирічний хлопчина. Він піднявся на пальці, і мов півень під час кукурікання, натігав шию, щоб міг краще бачити, що діється в хаті. Відразу відхилився од вікна і прищулівся до стіни, бо зачув кроки. Коло городця перейшов Солейчин, кашлянув і попрямував на вулицю. Коли вже кроки затихли, хлопчина знову піднявся навশиньки, і зацікавлено заглядав крізь вікно до хати.

У хаті за столом російський полонений доїдав

борщ. Солейка поставила перед нього дзбанок і ласкаво спонукла: — Напийтесь молока.

Полонений підняв голову і подякував: — Спасибі!

— А звідки ви?

— Не понімаю мамаша, — відповів полонений.

— Но, дома, хата ваша де? — намагалася Солейчиха ясніше спитати.

— А, понімаю, понімаю, я — руський, ушол із концлагеря, із Германії.

— Вже розумію. То наїжтеся, бо певне голоден.

Хлопець під вікном нахилився до самої шиби, і мов сова, витріщив великі очі. Вітер злегка повівав, і щурхотів з опадаючим листям.

— Лиш їжте спокійно, — заохочувала Солейчиха гостя, і знову налила йому молока. Сама накинула на плечі вовняну хустку, і сказала: — Я зараз вернуся. Приведу селянина, який знає добре по-російськи, — приязно усміхнулась Солейчиха, щоб не викликати у гостя занепокоєння. Солейчиха зачинила двері. Перейшла через перелаз, і загородами побігла до Шпанька.

Шпанько сидів за столом і покурював сигаретку так спокійно і самовдоволено, як коли б продав воли. Був дома сам, бо Мар'я ще не повернула з поля.

До хати вбігла задихана Солейчиха. Поспішно привітавшись, звернулася до Штефана:

— Штефане, ходи до нас!

— Чого?

— Лише приходь! Але скоро! У нас є... партизан. Прийди з ним поговорити.

Штефан згасив лампу, крутнув ключем у дверях, і пішов із Солейчигою.

— Коли прийшов? — спитав Штефан.

— Тепер, увечері, з моїм Василем із поля. Але понагляймося, бо я його самого залишила.

Ввійшли до хати.

Незнайомий знепокоєно піднявся.

— Не бійтесь, це наш добрий сусід, — заспокоїла його Солейчиха.

— Не бійся, не бійся. Я також слов'янин, і комуніст. — Ти руський, правда? — привітно звернувшись до незнайомого Шпанько.

— Да...

— Ти ушол із германського лагеря?

— Да, ушол.

— А куда сейчас намеряєш?

— К нашім...

— Хорошо. Я тобі помогу.

Хлопчина під вікном за всім уважно слідкував і прослухував. Потім тихенько відчинив ворітця, і поспішно побіг вулицею.

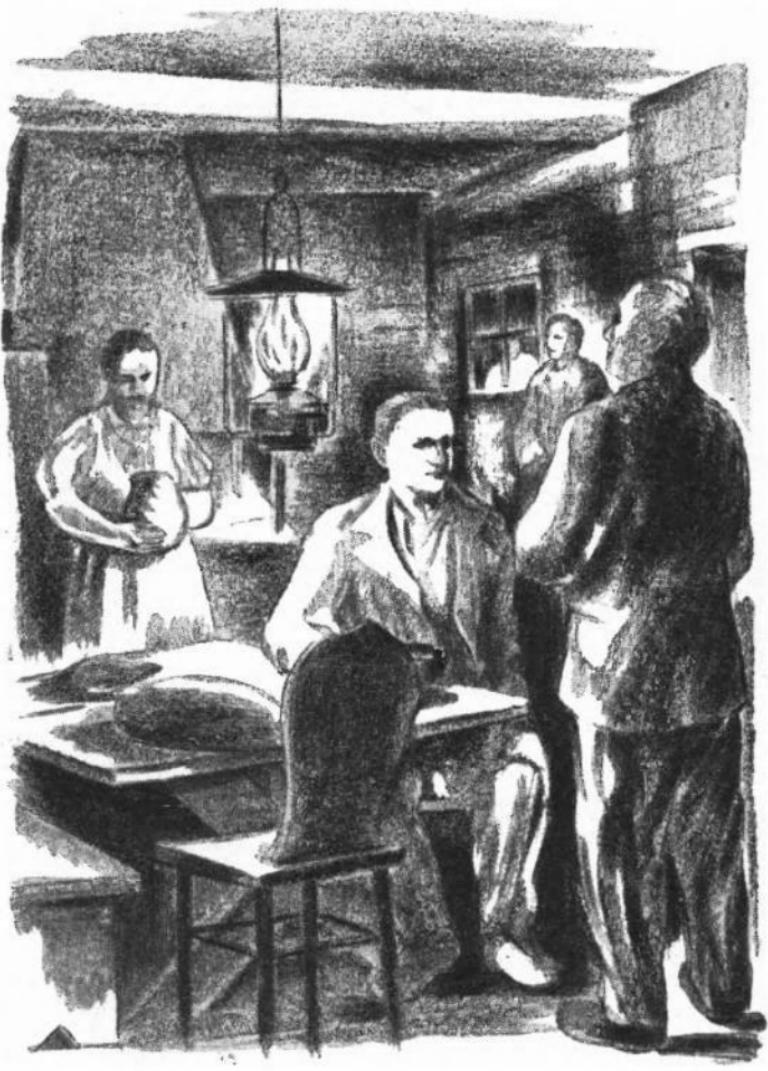
- - - - -

У комісара Райняка того вечора всі були дома. Комісар з окулярами на очах сидів за столом і читав урядовий циркуляр «Пересторога проти бандитів».

Жінка і дочка лущили на підлозі кукурудзу.

— Бобдів хлопець повідав, що на полі сьогодні бачили діти партизанів, — перервала тишку донішка.

Що по лісі ходять, то ще нічого, най там собі ламають шиї, лишень щоби до села не заходили, — сказала Райнячка.

— Тут якраз стоїть написано, що всяке, і найменше підозріння або спостереження треба негайно заявити жандармам. — А чи було їх багато? — несказав хлопчисько? — зазвідаю старий Райняк, глянувши на доньку з-понад окулярів.

— Казав, що було двох.

На дверях зачуває поспішний стукіт.

— Можна.

До хати вбіг задиханий хлопчисько. Не встигше перескочити поріг, а вже гукнув:

— Стрийку, у Солейчина бандит!

Жінка і донька розкривши рота, подивилися на хлопчиська, комісар стривожено піднявся з-за столу.

— Я чув, як розмовляв з ним по-російськи Шпанько.

— А хто ще там був?

— Більше ніхто. Лише бандита, Солейчиха і Шпанько.

— Ага, подай мені плащ і капелюх. Я їх пішлю до черта!.. — залаяв комісар, надіваючи кожух.

— Добре, хлопче, що ти прийшов сказати. Я похвалю тебе перед нашим паном превелебним, за твій добрий вчинок. А тепер ходи зі мною! — взяв з кута палицю, і оба вийшли на двір.

У Солейчина Шпанько ще все по-дружньому розмовляв з російським полоненим.

— А по дорозі ти багато труднощів зазнав?

— Ні. Всю Чехію і Моравію я щасливо перейшов.

— У нас почувай себе ще більше безпечно. А як тебе звати?

— Прізвище Серебряков, а ім'я Александр.

— А ти лише сам утік?

— Та ні. Нас було більше, але по дорозі ми розійшлися. Слухай товаришу, — вже сміліше заговорив Серебряков, — мені би треба карту.

— Я маю. Зачекай, Саша, я тобі зараз принесу.

Шпанько піднявся і подався до дверей, щоб принести карту, але на дверях застав комісара. Надутий і червоний від зlostі, не привітавшись, попростиував до столу.

— Хто ти такий? — строго зазвідав Райняк біженця.

Шпанько зупинився, і слідкував, що буде даліше.

Молодий радянський піднявся із стільця. Мовчки і розгублено дивився на комісара.

— Прошу документи! — строго попросив комісар.

— Не маю! — відповів Серебряков.

— То підеш зі мною!

— Не! Не піде з вами, — застався побліднілого біженця Шпанько, скипаючи злістю.

— А ти теж хочеш засмердіти в гарешті?! — погрозив комісар Шпанькові.

— Так, хочу...

— Та щоб ти знов, що я тебе туди всаджу. А я тобі, — звернувся комісар до Солейчихи — я покажу, що значить перетримувати бандитів!

Серебряков стояв розгублено і зніяковіло. Сягнув рукою за шапкою, що лежала на лаві.

— Не рухайся! — скрикнув комісар.

Шпанько остаточно скипів злістю. Готовий був би з комісаром датись на ножі. Стало йому жаль Серебрякова, який збентежено слідкував за кожним поглядом і рухом комісара.

— Не бійся, — півголосом сказав Шпанько.

До хати вернувся Солейчин з двома пачками тютюну, а за ним слідом увійшов сусіда Полячок, старша людина, років на шістдесят.

— Видиш, ані не знаєш, кого тут маєш, — звернувся комісар до Солейчина, який зупинився біля дверей. — Подивися, кого жінка твоя годує... — бандиту! Тепер будеш його стерегти. Як тобі втече, то відповідати будеш перед урядом! — Ай ви, діду, будете вартувати, — звернувся до Полячка, — а я іду повідомити про це жандармів, — тріснув дверима, аж шиби у вікні задеренчали.

Біля дверей, мов опарені кип'яком, остали стояти Солейчин і Полячок. Солейчиха, що стояла коло печі, жмуркнула на Серебрякова й рухом руки подала йому знак, щоб обох повалив, і втік.

Біженець нахмурився, схватив шапку, одним махом штурхнув ліктями обох мужчин, що стояли обік нього, і блискавично кинувся у двері. За ним раптом вибіг і Шпанько.

— Саша! Саша! — гойкав півголосно Штефан, — зачекай! Я тобі поможу...

— Серебряков запідозрив мабуть і Штефана, бо не зупинився, а біг до плоту.

— Не бійся мене! — гойкав Шпанько, — я тебе заведу до наших... І мій брат там...

Серебряков перескочив пліт. За ним і Шпанько.

Опинились в саду. Серебряков заспокоївся. Пристав. Шпанько підійшов до нього:

— Саша, ти зачекай тут, а я піду й принесу тобі карту. Тільки ти не полохайся!

— Ходи, я зачекаю.

Шпанько прибіг додому весь спітнілий. Жінка готовила вечерю. Штефан побіг до поліці, де лежали його книги.

— Чого шукаєш?

— Нічого, нічого, — відповів поспішно Штефан, вхопив карту, і вибіг з хати. Штефан скочив ще за своїм приятелем Петром Черевком.

— Петре! — черкнув до вікна.

— Петре-е-е!

— Що є? зачулося глухо з хати.

Виходь швидко на двір!

Черевка вийшов.

— Що хочеш?

— Ходи зі мною!

— Куди?

— Нема часу на випитування, — побачиш.

Штефан з Петром попрямували за сади.

— Попровадимо до Сукова одного партизана, — сказав по дорозі Шпанько.

— Саша! — шепнув Штефан, коли прийшли на місце, де залишив росіяніна..

Ніхто не обізвався.

— Мабуть він уже втік, — зашептав Петро.

— Саша! — голосніше кликнув Шпанько.

— Що? — тихо оголосився Серебряков, прищулений до грубого стовбура черешні.

— Це мій друг, — показав Шпанько на Петра, коли підійшли до Серебрякова.

Вийшли за село.

— Петре, ти іди наперед, а якби хтось ішов, голосно кашляни.

Став покрапувати дощ. Петро ішов поодаль, а вони оба за ним. Ішли поза село. Було мокро. Осіння плюта грубими ледяними батогами дощу шмагала по обличчю, розмочувала землю, спала гіллям самітних верб, з яких вітер сував останні листочки. Не було чути ніяких звуків, лишень шелестіння дощу, який лив над краєм.

По пустому, болотистому шляху несподівано перед Петром із мли показались дві сірі постаті, і раптом залунав приказ:

— Стій!

Петро зупинився.

— Хто ти? — спитав мужчина, якого темні обриси прозаджували, що це — жандарм.

— Петро Черевка . . .

— А куди ідеш?

— Шукаю корову.

— Так пізно?

— Так. Вигнав я її самопасом на поле, і не вернулася.

— Уважай, щоб її не з'їли партизани.

— Які партизани? — спитав, ніби здивовано, Петро.

— То ти не знаєш? — Бандити — російські полонені, що втічуть із Німеччини.

— Та тут таких нема.

— Но, но . . .

— Ну, то справді треба корову швидко пошукати, щоб її не з'їли. — Добра ніч!

— На страж!

Шалапкання жандармських чоботів зачулося біля плоту, за яким щулено кучнули Шпанько і Серебряков.

Жандарми відійшли.

Серебряков, що стривожено слідкував за всім, тепер випростався і заспокоєно відітхнув:

— От, ви, насправді хороші молодці. Ви мої справжні друзі... — шепнув Шпанькові.

Хвилину ще постояли, наслухували, а потім підійшли до Петра.

— Але мали ми щастя, сказав Штефан. — Добре, Петре, що ти ішов наперед.

— Чоловіче, у тому плюсканню дошу я їх не зачув, аж коли один скрикнув «Стій»!

— Кажу, що ми мали велике щастя, — повторив Штефан.

Вітерли спіtnілі чола і рушилися дальше. Петро знов ішов на пару кроків попереду.

Свистіння вітру не переставало. Настала густа злива. На пустій дорозі з темряви винорювались обшарпані в'льхи; стукали болем од постійного молочіння вітру; на роздоріжжі чорнівся хрест, на якому вітер беленгав з бляшаним спасителем. Плюта вила, як скажена собака понад розмоклі борозни, стерні, поле.

В такій непогоді, втомлені і виснажені подорожники дотрапалися до села Сукова. Лопотів вітер похиленими вербами над розводненим потоком, і шумів дощ по чорних стріках та оборогах.

Шпанько, Петро і Серебряков ішли поза село, потім завернули на стежку біля церкви, і прийшли до хатини Шпанькової тітки. Крізь мале вікно падав на землю жмут світла, пересікуваний дощем.

Зайшли до двору. Прив'язаний до оборогу великий чорний пес привітав їх скаженим лаєм.

— Бобі, фуй! — кликнув на пса Штефан. Але пес не переставав гавкати і торгався із ланцюга.

Заскрипіли хатні двері, і в них показалась чорна постать.

— Діду, півголосом кликнув Штефан, спізнаючи тітчиного батька.

— Що? Хто там? — відізвався грубий голос.

— Я, Шпанько.

— То ти? — Бобі, фуй! — крикнув дідо на собаку. Та де ж тебе дідько несе у такий плюгавий час?

— Діду, хто є у вас дома? — зазивдав Штефан, вітаючись із ним.

— Лем тета і діти.

— Чужого нікого нема?

— Нема. Чому звідаєшся. Може ти знову привів когось?

— Так. Петре! Ходіть дальше, — звернувся Шпанько до своїх супутників, що привстали позаду.

— Кого там маєш?

— Російського полоненого.

Увійшли до низької хати.

— Добрий вечір!

— Добрий вечір, — одздоровила червонолиця, з чорним волоссям, Штефана тітка, миючи посуд.

ду. — Сідайте, — запросила прихожих, подаючи їм зап'ястя на привітання, бо долоня була мокра. — Що там нового у Броді?

— А, нового є досить, — сказав Штефан. Весілля спроявляють, люди сваряться, і таке подібне.

— Таких новин і у нас досить, засміялася тітка.
— А ти як живеш, Петре? — звернулася до Черевки. — Вже я тебе давно не бачила. А чому не женишся?

— Не маю часу, аж по війні, — усміхнувся Петро.

Тітчині діти, що лежали вже на постелі, підняли голови з-під перини, і позералися на прихожих.

— Штефана, — озвалася тітка, витираючи руки фартухом, — лиш коби ви трошки скоріше прийшли, то ви би зустрілися з Федором. Був тут з трьома росіянами по харчі.

— Шкода, що ми спізнилися .

— Та вже нічого, лиш сідайте, не стійте, як на весіллю, — спонукла тітка і побігла до комори.

Серебряков уважно розглядався і пильно слухав. Напевне все розумів, бо обличчя йому вияснилося, і він повеселішав.

Із комори вернулася тітка. На стіл поклада хліб, масло і дзбанюк молока.

— Ну, хлопці, наливайте і їжте, як дома.

Штефан накраяв хліба, і спонукнув Серебрякова та Петра.

— Як ся має Федір, не казав? — спитав Штефан.

— Добре ся має. Вже пару разів засолили юху німцям.

До хати ввійшов тітчин батько — старий дідо, сухерлявої, тонкої постаті з довгим, нестриженим волоссям, яке вибивалося з-під діравого капелюха.

— Вітайте! — привітався із всіма, подаючи худу, кістляву руку.

— Не сказав Федір, коли знову прийде?

— У суботу! — вигукнув хлопець з-за перини.

— Хлопче! Чого вже не заспиш! Чого ти про все стараєшся?! Лиш посмій десь щось викликати, то я тобі повириваю вуха!

— Йой, мамо, ви думаєте, що я вже нічого не розумію...

— Но вже лем закрутить голову до перини, а спи!

— закрикла тітка хлопця, а потім звернулася до Штефана: Повідав, що прийде у суботу, то й він показала на Серебрякова — піде з ним...

— Добре, — джмуркнув Штефан, — утік він із Німеччини. Лиш його добре сховайте, а як прийде Федір, то візьме його з собою.

— Добре, добре, — сказала тітка, позераючи на юнака. — А де ті партизани, що їх до тебе привів Сивак?

— Вони в безпечному місці, у Кудзєя в Нягові...

— І той малий Віктор?

І той, Віктор Соседка, але він тепер дуже хворий. Кудзейова донька його доглядає як рідна сестра.

Так, так... — притакнула тітка, — кажуть, що і її брат такий смілий. То правда, що втік із війська до партизанів?

— Так. Втік із зброєю, коли був на варті.

— Відважний!...

— То вся сім'я така відважна, — партизанська. Батько їх у Росії, син у партизанів, сестра лікує хворих, а стрийко по ночах переводить нових утікачів до партизанів.

— Але, тето, — встав Шпанько з-за столу — ми би надовго розбесідувалися, а нам вже час іти. Дивіться, яка там залива, а далекий шлях до Броду треба нам пішки перетрапати...

— Шкода, що не маю парасолю, щоб вам дати.

— А, не треба. Ви, тітко, лише міркуйте, щоб його хтось не збачив, бо знаєте, що би вас чекало...

— Знаю, знаю...

— Ну, дорогий товаришу, — звернувся Штефан до Серебрякова, потиснувши йому міцно руку: — ми вертаємося додому, а ти з'станешся тут, у тітки. А коли мій брат прийде в суботу сюди, то він візьме тебе до наших...

— Спасибі вам, друзі, — подякував щиро Серебряков.

— До побачення, любий друже, — розпрощався Штефан і Петро з Серебряковим і вийшли надвір. Дощ лив, як з решета.

18

На другий день перестало літи, але було холоднувато. Коло хат і на вулиці поставкували, розмовляючи, селяни. Розмов було повно, як весняної води. Говорили про «бандиту», що ввечорі був в Солейчина, і втік.

Дорогою теліпав по болоті комісар. Вітер йому здував дим із люльки. Був у злому настрою. Зайшов до корчми.

— Та де бандит? Чув я, що ввечорі був у Солейчина, — спитав Жайліо.

— Був, і втік. — Чорт би взяв...

— Шпанька, чи так? — щипляво перебив і заміявся Жайліо.

— Він, голодрай, поміг йому втекти, — але ще пожаліє цього! Чоловіче, і варту я там поставив.

— Хто його вартував?

— Солейчин і старий Полячок.

— Но, то ти добрих вартових дав, — інвалідів, ха-ха-ха, — сміявся злісно Жайліо, тримаючись за товсте черево. Но, але то вже не жарт і з тим Шпаньком. Чи я тобі вже не радив? Дай, чорта, до Ілави... Вже давно мав там бути. Якби я був

на твоєму місці, то вже давно він там, — але ти дуже м'який, що можеш все те стерпіти . . .

— Ну, побачиш, що вже йому більше терпіти не буду! — Дай два півдесі контушовки!

— А куди ти пустився так вчасно?

— На жандармську станцію.

— То лише йди щасливо а зроби так, щоб той незнайбог відчув нашу силу.

— Я тобі кажу, що коли б тота голота дісталася до моці, то не бійся! — вона би нам викрутила ший . . .

— Той, що ніколи нічого не мав, лише пустошисти все докаже.

— Так є, Василю. Но-лем ще налий, — показав на погарики комісар, і сплюнув, аж слина пригорілася на кахлі.

— А хто привів бандиту до Солейчина? — спитав Жайлло.

— Він сам. Ходить по полі з коровами, і десь там стрінувся із ним. Солейчин сам, коли не оголений, виглядає як бандит.

— Та ти лише іди, і не затримуйся там довго.

— А зроби так, щоби ще сьогодні його взяли туди, де належить.

— У власному інтересі так зроблю. Він вже наївне там піде, — загрозив комісар, і подався до дверей.

— Збогом! А зайди потім сказати, що ти викінчив, — випровадив Жайлло комісара.

— — — — — — — — —
Комісар підбадьорений горілкою, жваво крокував, підпираючись кривулею, до містечка Межила-

бірця. Вийшов за село, перейшов міст, під яким шплюхала каламутна вода, і попрямував по кам'яній дорозі, по якій тут і там стояли калюжі води.

Ще не сходив ані півдороги, коли з-поза закруті показалися із мли на велосипедах два жандарми.

— Добре, що ідуть, — муркнув Жайлло, коли побачив жандармів. Став обік дороги, і почекав доки наблизились.

— На страж! — опередив їх комісар поздоровом, піднявши широку долоню, немов маленька собачка лапку, коли її учатъ стояти на задніх лапках.

— А куди вибралися ви, пане комісар? — зазвідали жандарми, сплигуючи з велосипедів.

— Якраз до вас іду. Вчора ми спіймали бандиту.

— А де він?

— Де він... Вже його нема... втік.

— Як то, що втік?

— Як? Так, — помог йому Шпанько...

— А що то був за один?

— Росіянин!

— А, так... — Ну, ми з тим Шпаньком більше не будемо бавитися. Він пізнає наші руки аж тепер! — злісно погрозив Белко.

— Дати його до Ілави, — приговорився комісар.

— Ми вже з ним сьогодні порахуємося. — Не знаете, чи буде дома?

— Напевно буде.

— Відвідаємо його.

Жандарми розпрощалися, і поїхали.

Ще того самого дня пополудні привели жандарми Шпанька на жандармську станцію. Шпанько сидів мовчки на стільці. Його глибокі, запалі очі блискали як краплини роси за ранкового сонця.

Два молоді стражмайстри списували якісь акти. Було тихо, лише час від часу зашелестів папір та зашкребали пера. Хвилинами у віконні шиби забубонив дощ; здавалося, що хтось кинув до них кукурудзою. Піднявся прудкий вітер, зашумів, і раз у раз завертав дим з комина до канцелярії.

Ввійшов Белко, якому очі напливли злістю як скаженому собаці. В руках мав чорну гумову палицю.

— Так де є той бандит, пане Шпанько? — grimniv Белко і засукав рукави.

— Не знаю...

— Прошу? — нахилив голову, ніби не зачув.

— Не знаю, — повторив Шпанько.

— Так ти твердиш, що не знаєш де бандит?!

— Не знаю.

— Ну, коли ти не знаєш, чи, може, забув, то я тобі поможу пригадати... — стиснув зуби і швакнув Шпанька через плечі.

— Йой! — скрикнув болісно Шпанько.

— Вже знаєш де він?

— Не знаю!

Белко більше вже його не звідав, лише тнув його піндреком по плечах, по голові, — куди попало, аж Шпанько звалився зомлілий на підлогу. До канцелярії вбіг Храпчак, схопив відро, і полив зомлілого водою. Коли Шпанько отяминувся, Белко хопив його за волосся і посадив на стілець.

— Так що? Скажеш, чи ні?! — заревів на нього.

— Не-зна-ю, — помалу процідив Шпанько крізь зуби. З рота йому лилася кров.

— Ану, візьми ти його на чергув, — подав Белко пейдрек Храпчакові, який вимінив Белка і почав і сам «допитувати» палицею, аж Шпанько знову звалився зі стільця.

— Пане колего, звернувся Белко до стражмайстра, що писав на машинці, — зарядьте, щоб і цей ще сьогодні відійшов із тими, що сидять на суді . . .

— триснув дверима, і вийшов.

— Приказ! — відповів стражмайстер.

Шпанько сидів поблідлий і слабий на стільці. Белкові слова впали йому на душу; як важке каміння. В очах йому потьмарилось, коли зачув, куди його запроторять, і подумав, що його там чекає.

Шпанька забрали до в'язниці-катівні в містечку Ілава. Для Мар'ї настали скрутні, гаркі дні... До кінця зими голодувала і мерзла в своїй малій, часто нетопленій хатці. Носила на плечах з лісу ріщя, визичала бараболі від сусідів, пекла налисники. Молока не було ні краплині, бо коза перестала доїтися, хіба як коли хто змилувався та приніс їй у дзбаночку колоченого молока. Замість омасти, тлойла муку, та запражувала юху. До того — вона була вагітною...

Бідні селяни Мар'ю жаліли, а багачі радувалися її біді: — «Так їй треба, — говорили вони — не мав собі її чоловік починати з партизанами!»

Мар'я цілими ночами не спала; сушила журбою свою бідну голову, але виходу найти не могла.

І так минали дні, і настало тепле літо...

Було гарне, літнє пополуднє.

В садах починали червонітися яблука, поза хати галасали безтурботно діти, господарі поклепували коси, поправляли драбиняки, а в задимленій шмикні старий циган дзвенів по підковах.

У Шпанька на підстінку вигрівалися на сонечку

малі кізочки. Стара коза лежала хвора в холодку під вербою.

Мар'я повела дітей до сусіда, замкла хату, взяла сеरп і плахтину та вийшла до поля, щоб нажати траву для хворої кози, яка вже два дні не була на паші.

Мар'я ішла поза село, розглядаючи по розквітлих липах, що стояли обабіч дороги. По галуззю бузукали бджоли. Непомітний вітрець заносив млюсним пахом липового цвіту. У потічку, через який перейшла, в широкому броді металися рибки за мухами, полискували на сонці, наче були б срібні. На квітучих луках цвіркали коники. Ластівки краяли розпалене повітря. Мар'я йшла польовою доріжкою, обабіч якої хвилювалося жито і хилило важке, доспіваюче колосся. Мар'я через затишну поляну перейшла до струнких берізок, з яких звисало кучеряве гілля, як дівочі коси. В іх холодку Мар'я нажала трохи травиці, а звідси пішла на луку, яка колись належала єvreю Одзейові, і котру тепер самовільно присвоїв собі багач Жайло. Тут була трава густа, велика — сама команичка. Мар'я поправила на собі плахтину-зеленицю, і далася до жаття. З-під лісу показався Жайло з косою на плечах. Заслонив рукою очі, й придивлявся до жниці. Потім збіг долу бережком, та поза кущі прискочив до Мар'ї, і злісно заревів на неї:

— Як ти посміла вижинати тут траву, га?!

Мар'я налякано сіпнула собою: — Тож це не твоя лука, чоловіче...

— Що? Не моя? Ще ти мені будеш пискувати?!

— озвірився Жайло, і зторгнув з Мар'ї зеленицю.

Мар'я розплакалася. Стало їй нестерпно жаль, що багач задля Штефана збиткується над нею.

Мар'я підняла порожню зеленицю і відійшла нарікаючи: — З'їв ти моого мужа, то й мені не даш жити... Ох, боже, чом вже раз не покараєш тих багачів-ненажерів! Бодай би ти, багачу, задавився із тою землею, щоб вона тебе скоро накрила...

Жайло ще більше скипів злістю. Залаяв, кинувся до Мар'ї, і схвативши за шию, повалив її на землю і став копати.

— Я тобі дам! Жебрачина! — ревів люто Жайло. — Піду і посюро ще й оту загороду, що коло тебе. Садівником захотівстати... Я йому, і тобі, покажу, хто я такий!...

Коли розлючений Жайло прийшов додому, то його старий батько щось поправляв на возі. Молодий Жайло ще з дороги загойкав:

— Нянь! Запрягайте коні! Підемо поорати загороду, що біля Шпанька! Коби ви чули, як Шпаньканя зі мною вадилася, та як мене проклинала...

— Що, що сталося?

— Та вижинала на нашім траву. Не досить того, що спаскудила нам луку, але ще й почала зі мною вадитися. — Але почекай! Я її, язикату бабище, научу, як і того сірохмана я навчив!

— А чому ти її не набив?

— Дісталася своє... — кивнув рукою, і пішов до стайні за кінами.

Через півгодини, оба Жайлово, як собаки на добичу, накинулись на Одзейову загороду; яку Шпанько мав у наймі. Молодий Жайло розметав пліт, а старий випряг коні, запнув до плуга, і ввійшли до

загороди, як до власної. Скрипучий плуг став вивертати скибу за скибою, і підривав корінці сіянням деревець, що вибивались наверх землі, щоб приносити плоди...

Сонце зайшло за гори. Із поля, поміж золотисте зб'їжжя верталися селяни. Кожний, хто переходив коло Шпанькової хати, задивився, чому загорода, на якій була зеленина та Штефанові садженці, — поорана... Ale коли побачили заплакану Мар'ю стояти з дитятком біля плоту, кожний догадався, що то лише Жайлло зробив такий збиток, щоб помститись Шпанькові. Люди обурено похитували головами.

Дні минали...

Був тихий літній вечір. На Межилабірську за-лізодорожну станцію прибігла залізниця. З вагона виступив Шпанько з малим пакунючком у руці. Був вихуддий і блідий до невпізнання. Очі запали до обличчя, ніс натягнувся, а збоку гостро стирчали челюстяні кості.

Штефан подався дорогою до рідного села. Світив місяць. На порошисту дорогу стелилися зубкуваті тіні смерекового лісу. За ним щораз слабше долітало тяжке пахкання локомотиви.

Серце йому прудкіше затріпотіло, коли згадав, що скоро буде при своїй дружині, біля своїх дітей, та що увидить свої садженці. — Чи вже багато повиросли за той час, відколи не був дома? — Попспішив. Навколо дороги паухучі квітки посхилили головки в тихій дримоті.

Штефан перейшов міст, потім скрутів поза село, поміж дозрілі зерна. Стебла з повними колосками нахилялись, як баби в церкві перед помахом кандила.

Землю поволі накрила ясна ніч. Місяць піднявся

на середину зоряного неба. На підстіні Шпанькової хати сиділа Мар'я — бліда, похуділа, понурена до тяжкої задуми. По обличчю скапували гіркі сліози смутку.

... Штефан перескочив потічок, який своїм дзурчанням нарушувавтишуночі, і поміжплоти, довгими кроками, близився до своєї хати. Вже з загороди помітив підстіною нахилену постать. Коли підійшов близько, — спізнав, що то його жінка.

— Мар'о! — крикнув від радості Штефан.

Жінка налякано сіпнула собою, і оглянувшись, — пізнала мужа.

— Ой, Штефана! — кликнула і кинулася йому на шию. Її теплі сліози оросили Штефанове лицце.

— Ах... — зітхнув Штефан, — не плач... Шо помогут сліози? — потішав розчулену жінку.

— Подивися, — схлипуючи показала Мар'я на синці по ногах, що мала від Жайлівих чоботів... — А ще поглянь там... — взяла Штефана за руку і повела до загороди.

Крізь густі сливи кидав місяць пасма світла на оранницю, на якій лежали посохлі виорані садженці. Підняв садженець, подивився на його волоскуваті корінці, взяв другий, оглядав з сумом і болем в серці. Потім сперся о пліт, і задумано задивився кудись до ясної ночі...

З повислою головою, понурий, млявими кроками вийшов Штефан із загороди на двір. Розглянувся по подвір'ї, а потім зайшов до стайні. Крізь маленьке вікно місячний промінь освітив царок, де лежала коза, і спокійно румегала. Штефан погла-

дів козу, потім сягнув рукою на повалку і шукав револьвер, який колись там поклав. Переглянув цілу повалку, але не знайшов.

— Де може бути? — питав сам себе, коли вийшов із стайні. Розглянувся по дворі. Щось йому давило груди... На лиці нервово затремтіли м'язи. Стиснув злісно п'ястку.

— Штефане, спам'ятайся! Тішися, що здоровим повернув додому, до дітей. Ходи собі лягти, бо ти втомлений, — взяла Мар'я його за руку і повела до хати. Запалила лампу. Штефан сів на лаву і зацікавлено розглянувся по хаті, в якій не був вже понад піврічку.

— Подивися, — відтягнула Мар'я плахтину з польової колиски.

Штефан ласкаво усміхнувшись, глянув на свого другого синка, який народився за його неприсутності.

— Виріс, — сказав Штефан, погладивши сплячу дитинку по голівці.

— Так, виріс... — тяжко було годувати їх.

— Знаю...

— А ти як похудів, — співчутливо поглянула Мар'я на мужа.

— Як не було похудіти, коли не давали їсти, лиш мучили, били...

— Ох, Штефане, чому то ми такі нещасливі люди... Цілими ночами я не спала, лише все думала про тебе: Як ти там, і що з тобою... Яка я рада, що ти вже дома. Будем удвох годувати наших діточок. Ой, скільки раз не їли... Не було чого до уст покласти. Знаєш, не могла я вже витрима-

ти... А тоді, коли мене побив Жайліо, думала я, що вже загину; — не було що істи, лише одна ко-за була нашою захороною, — а трави він, душогуб, заборонив мені нажати. З голоду я вже не встигала ходити. Смерть нам сягала на шию. Вже виходило хіба кинутися п'д поїзд...

— Знаю... А що нового в селі?

— Повно тут вояків. Вже місяць, як сюди прийшли.

— А багато їх?

— Говорять, що тут, на сході Словакії, є дві дівізії.

— Ага... Мар'о, ти не виділа мій револьвер? Я поклав його на повалку над козою.

— Ні, я не бачила.

— Знаєш, я так розлютився на того душогуба Жайла, що коли б еїн мені попав тепер до рук, то йому би завтра відзвонили!

— Ой, Штефане, знову маєш такі страшні думки. Аж боюся тебе...

— Не бійся, — подивився ласково Штефан на жінку, і притис до грудей...

Було недільне дополуднє.

День був ясний і теплий. Іздалеку доносився глухий гуркіт канонади наближаючогося фронту.

Село спокійно відпочивало в тіні зелених дерев, понад які безжурно політували ластівки.

Зразу за селом загули автомашини. Щораз міцнішим ставав їх гуркіт.

— Німці єдуть! — закричала дітвора, сполохано втічути і прячучись до хат.

До села вбігло п'ять тягаревих автомашин, на яких були німецькі солдати. Автомашини спинилися перед селом, біля культурного дому. З голосним белькотанням злізали молоді німці у брунатних сорочках, роздивлялись по селі та бігли до потічка помитися.

Із церкви вийшли люди. Налякано відступлялися гітлерівцям, які дико рягочучись, приставали й зачіпали гарних дівчат, перекидаючись незрозумілими примітками:

— Шейн Медл!*

* Гарна дівчина!

— Гут, пріма...*

По дорозі, горі селом, ішов комісар з німецьким лейтенантом. Переходили попри Жайлову хату. Жайло стояв на дворі, спертий на ворота.

— Іване! Ходи сюди, — кликнув комісар.

— Гайл Гітлер! — підняв руку Жайло.

— Слухай Іване, — звернувся до нього комісар, — треба отворити культурний дім, бо хотять там квартирувати їх солдати.

— Але там ще наші...

— Тих сьогодні розброять... — шепнув комісар.

— Ага... Але я хочу там дати сьогодні музику.

Комісар намагався ламаною англійською мовою витлумачити німцеві, що сказав Жайло, але німець його перебив, бо зрозумів усе із Жайлових слів.

— Іх габе ферштанд. Музік, влас?**

Комісар і Жайло прикинули головами.

— Дас єст гут,*** — усміхнувся німець. — Зінд гір шейне Медл? — бовкав німець.

— Що казав? — подивився Жайло на комісара.

— Чи є у нас гарні дівчата.

— О, ю, ю, — притакнув услужно Жайло.

— Іване, сьогодні будеш мати добрий кшефт.

Жайло вдоволено посміхнувся.

Всі троє попрямували до культурного дому. По селі вешталися, голосно швандрикаючи, німці.

Все село було повнє крику і галастання. Жайло відімкнув корчму, і кивнув на комісара:

* Хороша, першорядна.

** Я зрозумів. Музика, чи так?

*** Це добре.

— Но, длем, .. позови їх . . .

Райняк покликав німців до корчми.

Жайло поналивав в чарочки, набив бочку пива та пополоскав погари. Німецькі офіцери струнко, гордо випиналися, щось белькотали, та фрінічно посміхались.

— На здоровля вам, наші охоронці! — підняв комісар погар.

— Гайл Гітлер! — черкали погарами німці з комісаром і корчмарем . . .

— До маленької Шпанькової хати проникало тепло-ленькое сонячне проміння. Штефан сидів за столом та покурював сигаретку. Мар'я плекала дитятко та усміхалася на нього, як гравося рученятками по її грудях.

Попід вікно хтось мікнув. До хати ввійшов Кузьма.

— Здоров, Штефане! Дізнався я, що ти вже давніше прийшов.

— Минулого тижня вернувся я. — А ти де працюєш, що не мож тебе бачити .

— У Викроні палю вугілля. Якраз тепер я звідти прийшов, — дивись, ані невмітий. Мені мама сказали, що ти вже дома . . .

— А можна там заробити?

— Чорта старого! Стільки зароблю, що мені вистачить на бідне харчування. Ох, тяжко . . . — зітхнув Кузьма.

— Так, так . . . — притакував задумано Штефан.

— А що то за крик на селі? — спітив, коли зачулися знадвору вигуки.

— Повно гітлерівців у селі. Прийшли роззброїти наших вояків...

— Не кажи... А коли прийшли?

— Тепер, о десятій годині. Ходи, підемо подивитися...

— Можемо, — став від столу Штефан.

— Нігде вас не треба! — озвалася Мар'я. — Бояєся, щоб ви знісув щось ненакоїли. Дивись на нього, — показала на Штефана — який прийшов... Лиш кість і шкіра. Не йди нікуди, Штефане. Маю якесь недобре передчуття...

— Не бійся... — заспокоїв Штефан жінку, і вийшов з Кузьмом із хати.

— Слухай, Василю, — звернувся надворі Штефан до Кузьми, — добре, що ти прийшов це м'єні сказати: — Сьогодні мусимо щось зробити. Треба якось від наших вояків дістати хоч пару гранатів. Ех, шкода, що я того скоріше не знат...

— Вояки сами того не знали. Зразу прийшли німці, і — роззброюють...

— Мусимо дізнатися, чи хотять вояки перейти до партизанів, щоб зорганізувати їм якусь поміч.

— Добре. Я піду, перевідаюся. — Штефане, а ти чи маєш ще свій револьвер?

— Та де там, вже не маю...

— Гм, то сьогодні м'ї мусимо дістати хоч пару гранатів. Знаєш, сьогодні буде в корчмі музика. Пойднав Жайло. Лиш щоб добре опилися, то м'ї пішлемо до лона Авраамового...

— Добре! А зайди ще й до Руденка, щоб приготував до шклянок бензину. Онагди казав м'єні, що має. Знаєш, я думаю так: Коли будуть фашисти

попиті, тоді їм виведемо параду... Але треба нам бути крайнє обережними.

— Знаю...

Їх розмову нагло перервала Шпанькова сусідка, перелізаючи через перелаз.

— Але сьогодні буде гарна погода, — збочив на іншу бесіду Кузьма.

— Буде...

— Дома Мар'я? — зазвідала сусідка.

— Дома, — відповів Штефан.

Сусідка зайшла до Шпанька.

— Слухай, Василю, — ви, котрі маєте зброю, візьміть із собою.

Здалеку знову зачувся гуркіт канюнів...

— Чуєш? — Ідуть наші, — посмоктрів Василь в стірону, звідки зачувся гуркіт.

— Ідуть... — радісно прислухався Штефан.

— Так, Штефана, вечером біля читальні. — До побачення! — потиснули взаємно руки, прощаючись.

Кузьма перескочив потік, і зайшов до фарського саду, де під кряжистими липами стояли великі тягарові автомашини, що належали словацькій армії. Біля інших проходився німецький патруль. Одні німці роззброювали словенських вояків, інші знов ладами зношали зброю і муніцію. Роззброєних словенських вояків ладували на автомашини. Декотрим удалося втекти до недалекого лісу, в цивільному убранню, яке виміняли за військовий мундир.

Кузьма стояв спертий біля плоту та заздро зиркав на гранати, що лежали на купі біля автомашини. — Єх, коби мені із них хоч пару! Було би вам гаряче, — міркував Кузьма. Поперед нього

перейшли два хлопці, років — коло дванадцять. Одного з них спізnav. Був то син Матақової, вдови, а другий — незнайомий, обутий у військові чоботи. Були вони йому занадто великі, бо ноги за собою тягнув, як п'яний. Незнайомий хлопець обережно оглядаючись вбік німців, показував вдовиному синові щось на долоні. Кузьма за ними уважно дивився, потім звернувся до знайомого хлопця:

— Михайлику, іди сюди!

Хлопець хвилинку подумав, потім підійшов до Кузьми.

Що то за хлопчисько? — звідав Василь, показуючи вбік незнайомого.

— То тітчин син.

— Звідки?

— З Нягова.

— А що він тобі показував?

— А, нічого, — відповів, почервонівши, хлопець.

— А, щось більше, як нічого, лиш скажи...

Хлопець мовчав.

— Ти мене не бійся. Скажи!

— Я не знаю... заперечував хлопець.

— Лиш скажи, — настоював Кузьма.

— Но... має позначено числа німецьких автомобінів.

— Ага... то, ходи, познайомиш мене із ним.

Оба прийшли до хлопця.

— Ти із Нягова?

— Так.

— Чий?

— Кудзейів... Ілько, — трохи неохоче відповів хлопець.

— Не бійся. Ти мені можеш довір'яти, — посмілив Василь хлопця.

— Я не боюся. Я знаю тебе. Ти Шпаньків приятель.

— Так, — відповів Кузьма, здивуваний над тим, звідки хлопець його знає.

— А звідки ти мене знаєш?

Сьогодні я був у Сукові, куди попровадив двох словацьких вояків. Там був і Шпаньків Федір, і він говорив про тебе.

— Так тоді ми знайомі, — потис Василь хлопцеві руку. — Слухайте, хлопці, — потребую хоч пару гранатів. Можливо вам би легше вдалося дістати якось від вояків за цивільне убрання. Вас би ніхто не запідохрів...

— Спробуємо, — сказав Михайло. Багато вояків покрито в лозинню біля річки. Лиш коби було убрання.

— Я вам дам, лиш занесіть укритим воякам, і направте їх до наших.

— Я знаю, що треба, — махнув рукою Ілько, вдаючи з себе дорослого мужчину.

— Молодець! — похитав головою Василь, і подумав: «Малий, а який смілий! Де лише береться у його стільки відваги»...

— Почекайте, хлопці, меце тут. Я вам зараз принесу цивільне убрання, — сказав Кузьма, і подався через перелаз додому.

По селі роздавався гуркіт німецьких автомашин. Тут і там поставкували гуртками селяни, та зажурено говорили, як то все скінчиться.

Невдовзі вернувся Василь з пакуночком, який передав хлюпцям.

- Де стрінемося? — спитав Кузьма.
 - Пониже села біля верб, — відповів Михайло.
 - Точніше треба, — зауважив Ілько.
 - Покажу, — якраз туди підемо.

Хлопці знаком руки показали Кузьмові, який ішов віддалік позаду них, те місце, де мають стрінутися, і — розійшлися.

Сусідки, що повиходили на двори й до садів, че-
рез плоти одна другій говорили:

- У мене вже був німець на молоко.
 - Ай у мене, але я йому не дала.
 - А той вояк, що мешкав у Гані Терчакової, говорять, що втік до партизанів.
 - А тих, що були на фарі, всіх німці забрали.
 - А правда, що сьогодні будуть грати гудаки?
 - Правда. Поїднав Жайло. Знов йому немало «капне». Але я свою дівку не пущу, аби на ню німці вішалися...
 - Правду маєш, і я свою не пущу, — бо німчиська лиш би обшипували, як гадюки...

Вечір розпрастер темні крила. В селі шум, як у бджолиному вулику. Розносилося крик галасливих дітей, озивалось мукання худоби, що повертала з поля, бренькання дзвінків, та монотонне кумкання жаб в мочилі за хатами. Із культурного дому долітали звуки музики. Було чути лише стукіт бубна та раз-по-раз, як овад, забурчав контрабас.

— ... Візьмім більше, маємо їх досить.

— Тоді візьмімо зі собою чотири, а чотири лишимо, — ще нам придадуться, — постановив Михайло, і впхав решту гранатів під солому.

Ілько обережно поклав гранати до кишень. — А той буде для самозахисту, — сунув револьвер за пазуху.

— І я собі один візьму, — будемо як два Яношки.

За плотом з-під низької крислатої яблуні на хлопців приглядався сусід. Він помалу переліз через пліт, і скочив у сад. Хлопці налякано оглянулись.

— Кубар! — крикнув Михайло, і пустився навтіки а за ним кинувся й Ілько.

Кубар підійшов до стогу, відгорнув солому, і побачив там гранати і револьвер.

— Чекайте, ви, птахи! — забубонів Кубар і всунув револьвер до кишені. Трохи постояв, поглядався довкола. Перейшов через пліт, і сховав револьвер під стрішку малого сипанчика. Потім вийшов на дорогу. По дорозі патрулювали гітлерівці.

— Гей! — заволав на двійку німців, і подав знак рукою, що хоче з ними говорити.

— Вас іст?* — звідаєв німець.

— Ком, ком,** — кивнув пальцем Кубар і привів німців до копи соломи.

— Гір,*** — відкрив солому Кубар, і показав на гранати.

Німці витріщили очі.

* Що є?

** Ходи, ходи.

*** Тут.

— Вер дас гемахт?*

— Там, — показав Кубар рукою на хату вдови Матакової.

— Гут, — поплескав німець Кубаря. Німці склали гранати до торністри, і відійшли...

— За селом, на умовленому місці нетерпеливо чекав Василь.

— Піти би їм назустріч, — міркував, але зразу побачив бігти хлопців.

— Чому ви так задихалися? — спитав Василь.

Збачив нас Кубар, як ми крили гранати... Ми його не запримітили, аж коли перескочив пліт.

— О, єй... А принесли ви щось?

— Принесли. Чотири, — передав Ілько гранати Кузьмові.

— Ох, яка шкода там-тих, що ви залишили...

— зітхнув Кузьма.

— Я побоююсь іти додому, — сказав Михайло.

— Ходи зі мною до Сукова, попровадимо словацьких вояків до партизанів, — запропонував Ілько.

— Помогли вже ви декотрим воякам? — спитав Кузьма.

— Так, і я їм передав убрання моого небіжчика батька, — заявиив Михайло.

— Добре, хлопці! — А де ті вояки?

— Чекають нас під Горою.

— Но, до побачення друзі! Я мушу іти, а ти, Михайло, не йди сьогодні домів, але з Ільком, — роз-

* Хто це зробив?

порядив Кузьма. Розпрощався з хлопцями і поспішив поза сади додому.

В культурному домі гуділа музика. Цигани-музиканти стоючи в кутку, розмашисто вимахували смикаами, покурюючи сигаретки. Підхмелені фашисти зачіпались до неохочих дівчат, насміхались з циган. Один із них прилішив циганові на чоло стокорунівку, другий знов іншому циганові припнув п'ятисотку до смика. Заохочені музиканти вибивалися із шкіри, щоб угодити німцям. Перебирали трепотливо пальцями, усміхалися, мружили очі. Німці цифрували ногами на всі боки, бо цигани грали виключно чардаш. Танцювали, аж читальня дрижала.

До читальні ввійшов Кузьма. Захмурено дивився на німців, потім збачив Настю, підійшов до неї і розмовляючи, станули осторонь.

— Слухай, Насте, — звернувся усміхаючись, Василь, але не досказав, бо нагло вхопив Настю за руку високий, з окулярами, унтерофіцер, і потяг її силоміць до танцю.

— Хоч би попросив, ти мерзотнику! — обурився Кузьма на німця.

— Німець злісно глянув на Кузьму, і незрозуміло залаяв.

Кузьма сердито сплюнув, — і кивнув Насті:

— Вийди на дорогу...

— Рує! Ферфлюхтер Гунд!* — напнаався розлючено німець до Василя.

Кузьма з затягами п'ястуками вийшов на лір. Під вікном збачив Шпанька. Підійшов до нього.

* Тихо! Проклятий собако!

— Де Руденко і Галь? Ще не прийшли? — спитав Штефана.

— Ще ні. Ти роздобув щось?

— Чотири гранати, — обережно оглянувшись, шепнув Кузьма.

Оба придивлялись крізь вікно на забаву. Очікували товаришів. Жайло в корчмі вертівся, наливав, сполокував, люб'язно усміхався до гітлерівців.

Музиканти перестали грати, щоб перепочити. Дівки стирали піт із чола, поставали в гурток. Потім взялись за руки, і задупотіли «карічку», аж порох знявся під повалу.

Настя вирвалася інімцю з рук, тибігла на двері до Василя.

Василь взяв її за руку і пішли перейтися на дорогу.

— Насте... — уважно і пильно придивився Василь до неї: — Сьогодні, мабуть, останній раз я з тобою...

Настя стривожено витріщила очі: — Що ти сказав?

— Так, Насте. Піду до наших... Бачиш, трєба діяти...

Настя схвально, але з сумом в очах, хитнула головою. — Очі її залились сльозами.

Кузьма притулив голову любки до грудей, і замітив, що вона плаче.

— Не плач Насте. Я вернуся... — потішав її Василь.

— Ти підеш, можеш загинути, а я буду мамою... Що потім?.. Прийдеться хіба скочити у воду, або

піти у світ за очі... Ти знаєш, які мої родичі, — проженуть мене...

— Чому ти мені скорше того не сказала?

— Не хотіла я тобі в ці дні, повні турбот, того сказати, але тепер, як ти порішив відійти, сповіщаю тебе, що станеш няньком...

— Не плач... — погладив Василь Настю по личку, — перемога наша близько, і я певне поверну додому, та візьму тебе за жінку. Але тепер я муши відійти, доки ще про мене не довідалися і не спіймали. Як вдасться, я тебе відвідаю... — Bip, ще всміхнеться і нам краща доля...

До Шпанька прийшли Руденко і Галь.

— Насте, пробач. Мені треба тепер самому поговорити з ними, — Кузьма показав у бік Шпанька і друзів.

Настя з напливом нових сліз і з великим жалем кинулася йому на шию:

— Ваську мій, мое серце відчуває щось недобре... — схлипувала жалісно Настя.

— Не плач... Я ще зараз іду. Ти лише піди тепер додому, щоб не бути катюгам на очах, а я тебе невдовзі відвідаю, — застучу на віконце... — розпрощався Кузьма з дівчиною, ніжно обійнявши і притуливши до грудей.

Кузьма підійшов до друзів.

В залі знову загриміла музика. Гітлерівці ревіли, крутилися. Шпанько, Кузьма, Руденко і Галь біля плоту радилися.

— Кинути між них гранату? — тихо спитав Руденко.

— Та де там, — не бачиш, що там і наші люди...

— заперечив Шпанько. — Слухайте мене: Ти — Галь, і ти — Руденко, обережно облійте автомашини бензином. Їх тепер не вартують. Одну пляшку бензину візьму я.

Руденко поглядався, витяг пляшку бензину з кишені, і подав Шпанькові.

— Послухайте, хлопці, — продовжав Шпанько: — Коли я кину пляшку через вікно до лампи, де п'ють німці, тоді ви киньте запалений сірник на політі бензином автомашини. А ти, Кузьмо, підеш зі мною.

Руденко і Галь відійшли. Шпанько з Кузьмою ще пару хвилин постояли, потім підійшли під вікно корчми.

— Два гранати дай мені! — попросив Шпанько.

— Візьми собі, — Кузьма притисся до Штефана, щоб йому зручно було вибрati гранати з його кишені.

Оба насторожено дивилися до корчми. Німці, опиті до німоти, заточувалися, плентались і ревіли: — Гайль! Зік гайль! ..*

Штефан з Василем присунулися ближче до вікна. Напружену дивилися, що діється в корчмі, та не спускали очей з автомашин, що їх гітлерівці поклали біля вікна.

— Слухай, Василю, — шепнув Штефан: — коли погасне лампа, схопимо по одному автомату. А як вибігнуть німці, то сипнемо їм гранатами під ноги.

Ще постояли хвилину нерухомо.

* Хай живе! Хай живе перемога!

— Тебе, — уважай! .. — шепнув Шпанько Кузьмові.

Шпанько витяг з кишені пляшку з бензиною, розмахнувся, і раптом крізь відчинене вікно — тріськ! — вцілив прямо в лампу. Бензин спалахнув. В корчмі зчинився крик. Шпанько і Кузьма хватнули автомати. Настала метушня. В неподалекому саду почувся приглушений вибух. То бокнув бензин на автомашинах. Все навколо залилося червоним блиском. Німці стрімголов побігли до дверей. Валилися один через одного; з криком вибігали на дорогу. Шпанько перебігнув попід пліт, і кинув гранатою до гурту німців. Кузьма напоготів кинув другу. Озвався вереск, зойки, прокльони. Безголів'я опанувало німців. Всни бігали, як оскажені літні пси, не знаючи, що почати.

— То певне праця тих бунтівників — Шпанька і Кузьми! — кричав вибігнувши на двір переляканій Жайло.

Підбіг задиханий комісар. Із сусідніх хат вибігли німецькі офіцери і розлючено лаяли та погрожували людям: Бандите! Аллес швасен!*

П'яні німці затріскотіли на дорогу з автоматів.

Одне через одне падало, втікаючи і криючись за доми. Хтось крикнув: — «Шпанько і Кузьма втікали з автоматами! ..»

— Вас?** — зреєзіз поручик.

Комісар йому переклав.

* Бандити! Всіх постріляти!

** Що?

Разом з комісаром і Жайлом прідбігло декілька німців до Шпанькової хати.

Шпанько і Кузьма ледве попадаючи диху, прибігли до хати. Кузьма залишився на дворі, прищулений до плоту. В руках міцно стискав автомат, і напружене ловив кожний звук. Штефан вбіг до хати.

— Збогом, Мар'ю!.. — кликнув нервово на жінку.

— Мар'я ледве не впала з переляку. Кинулася йому на шию. Зразу відчула, що з Штефаном якась негода...

— Пусти, пусти! — відіпхнув їй руки Штефан, бо зачув дупот кроків. Вирвався їй з рук, і вскочив до комори. Прищулений під плотом Кузьма напружено слідкував ситуацію. Пару німців з комісаром вбігли до хати. Решта обстутили хату.

— Во єст дер бандит?!* — зревів унтерофіцер на перелякану Мар'ю і вдарив її кольбою через плечі.

Мар'я золжнула з болю.

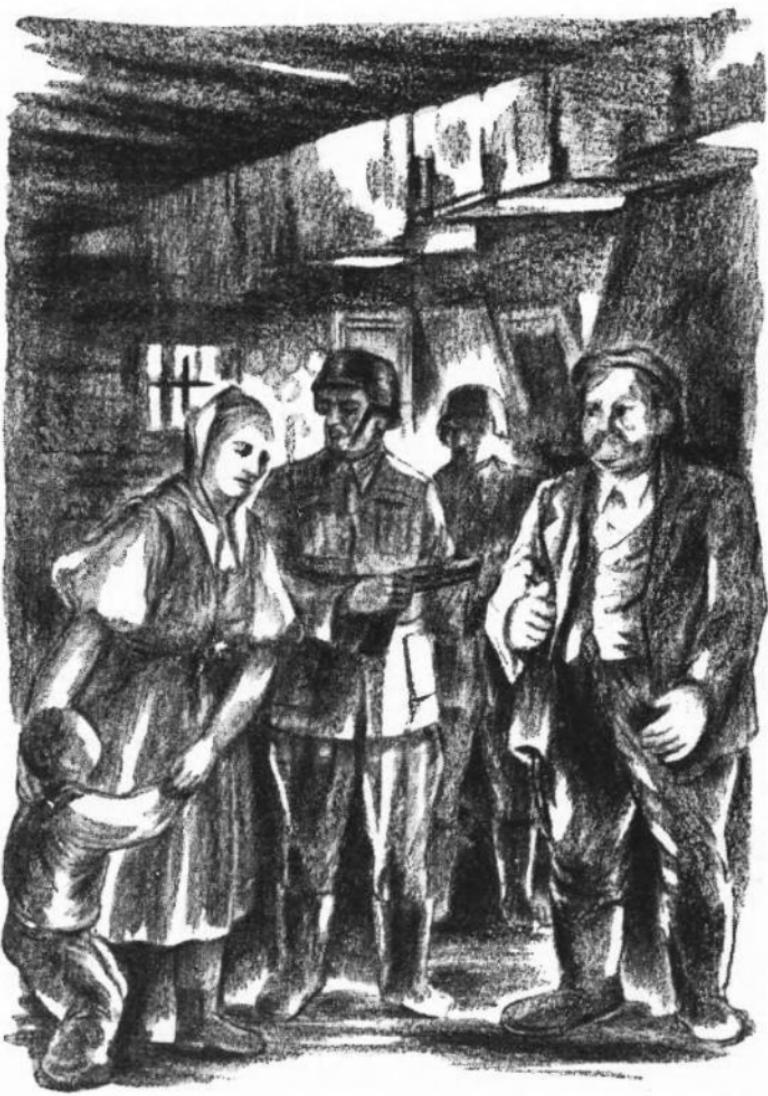
— Де той більшовик?! — крикнув комісар і теж вдарив її в лиці.

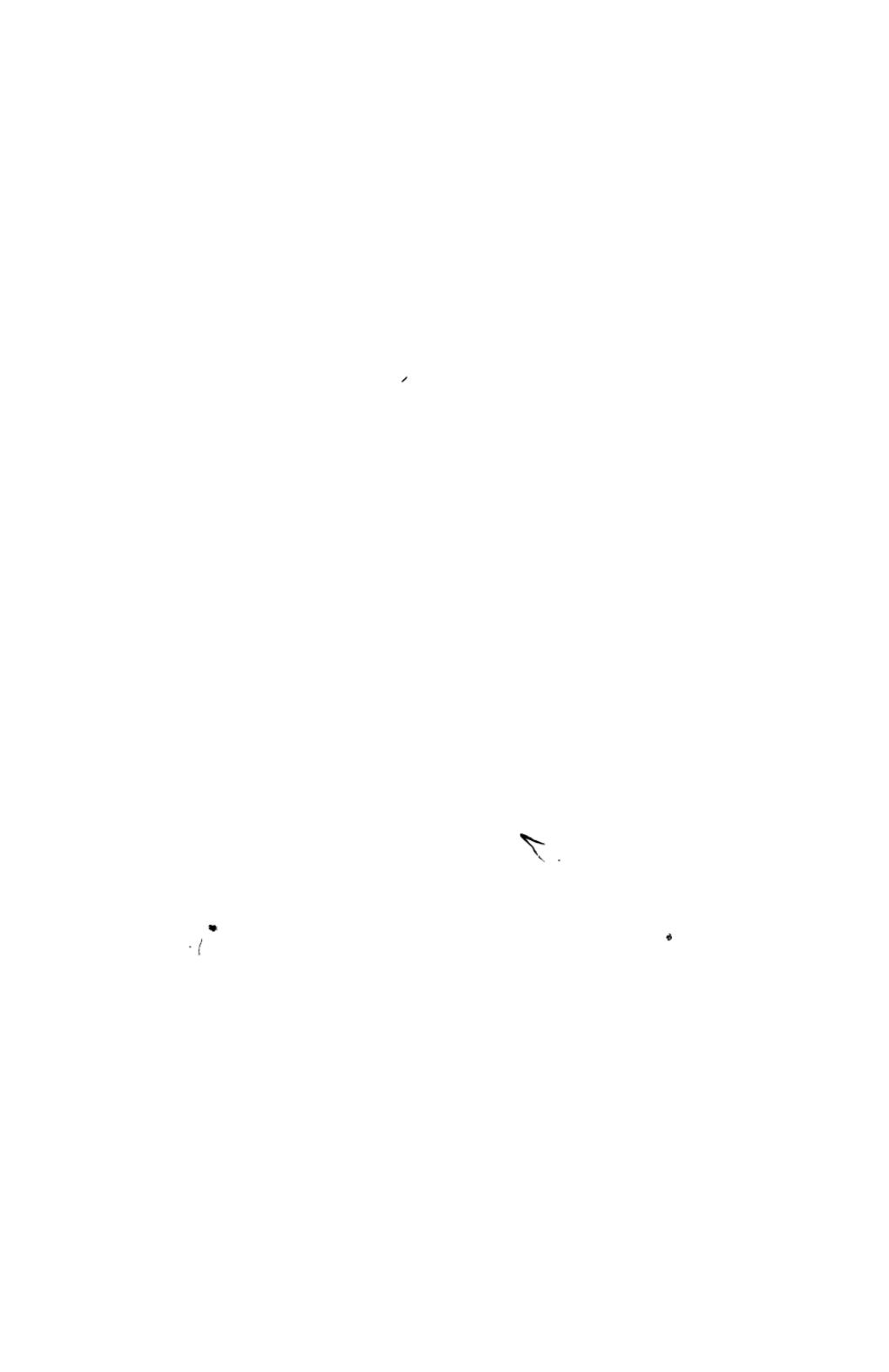
Унтерофіцер сильним ударом в груди повалив Мар'ю на землю. Вояки почали до неї копати. Штефан у коморі націлив автомат. Крик і біль жони краяли його серце. Розчинились комірчані двері, і при світлі електричної лампочки показались два німці. Штефан без розважування потис курок автомата. Оглушливо затріскотіло, і вояки впали.

* Де є бандит?!

Вбігли дальші, але Штефан стріляв і стріляв. Під комірчане вікно прибігли німці. Звели руки. Кузьма з-під плоту шважнув до них гранатою. Дим з полум'ям склубився, і зафурчали осколки. Штефан кинувся крізь вікно. Кузьма стріляв по німцях, що прибігали з саду. Потім оба перекинулись через пліт, і щосили бігли за село, в поле.

Під горою чекав їх Галь і Руденко. Втомлені кинулись на землю. Всі чотири мовчки дивились на горючі автомобінни в селі. Постріли і крики ще не затихли. Хвилинку ще постояли, обтерли піт і подалися до лісу.

Другого дня на світанку жінки з страхом звідали одна одної:

— Ти чула, що Шпанькову Мар'ю і дітей вчора вечір забили німці?

— Чула, я, чула... Йой небого, що накоїлося!

— зітхла сусіда, сперта рукою на пліт.

— І повно вояків десь там, кажуть, побито. — Подивись, знов ідуть, — показала жінка на німецький патруль, що йшов по дорозі.

— Напевне щось шукають.

З-поза лісу виглянуло бліде сонце. Щохвилини знімався вітер і змітав по дорозі порох.

По селі ходив патруль за патрулем. Чотирі німці з комісаром заставилися перед Матааковою хатою.

— Тут є, — показав рукою Райняк і ввійшли до двору.

— Євко! — задуркав комісар на двері.

Що? — налякано озвалася з хати хазяйка.

— Відчини двері!

Євка сполохано скочила з ліжка і відчинила двері.

До хати вбігли німці.

— Де твій син? — звідав Райняк.

— Не знаю, — відповіла пополотніла Євка.

— В імені німецького закону, будеш засуджена з-за твого сина, за те, що дав гранати Шпанькові! — хмуро заявив комісар Райняк.

— Я... Я не знаю нічого...

— Будеш застрілена, як собака! — переклав комісар слова унтерофіцера.

— Йой, мамо! — заголосив маленький хлопчик, і вхопився материної сукні.

— Ти не плач! — Звернувшись Райняк до хлопця, — дам тобі яблук. Візьму тебе за свого сина.

— Не хочу, — хитнув головою хлопчик і притисся до сукні.

— Форверц!* — крикнув німець і показав автоматом на двері.

Другий німець вхопив Євку за плече і впхнув її на двір. Хлопчик одчайдушно заверещав. Один з німців стулив йому рота, здрапнувши у губи, аж показалася кров.

Того дня село якби завмерло. Ніхто не випущав корови ані сам не виходив на поле. По дорозі і по дворах дупоніли німецькі чботи...

* Вперед!

Була темна ніч...

Густим буковим лісом, який од великої бурі скрипів і стогнаєв, ішов гурток з десяти партизанів. Бліскавки краяли небо і оглушливим, гострим тріском розкочувались громи. Шпанько провадив партизанів.

— Товаришу командир, — тут, — зупинився Шпанько, показуючи рукою на село Чабини. Командир Верзін, молодий радянський партизан, розглянувся при сяйві бліскавки навколо, і спокійно сказав:

— Хорошо, товариш! З нас кожний має завдання, і треба його негайно виконати.

Хлопці обережно зійшли до долини, і далися до мінування залізничної колії. Верзін з Шпаньком стояли на варті. Бліскавки й громовиця переставала, але спустився густий дощ.

Здалеку зачувся тяжкий гук тягарового поїзду. Партизани відійшли до недалекого лісу, лиш Шпанько і Кузьма остались близь рейок, закінчуячи яксь діла.

Машина з гітлерівцями та муніцією наблизялася. Шпанько витяг сірники, запалив шнур, і відбіг з Кузьмою. Вогник бліснув по шнурі...

— Б-у-у-м-м! — грінуло на колії. Високо знялося полум'я, і понад ліс засвистіли осколки заліза і каміння.

Партизани довго дивилися із лісу на горючі вагони, та прислухались на вереск фриців. Потім відійшли лісовою стежкою.

Коли партизанська групка командира Верзіна вийшла із лісу на дорогу, стрінулася з міцним німецьким патрулем. Німці припустили їх близько до себе а потім спустили на них чергу з кулеметів. Хлопці залегли до рову. Почалась завзята перестрілка. Німці, майже в трикратно більшій перевазі, почали атаку. Перебігували дорогу, намагаючись з усіх боків обхватити партизанів.

— Йой! — крикнув Кузьма. Засягнутий гранатою до грудей, він перевалився через нагнилий пень. Прибіг Шпанько, взяв його на плечі, і щосили біг до недалеких кущів. Партизани відступили...

Густу темряву ночі ще тут і там пересікали постріли німців. Спочені партизани віддихували та обтирали чола на краю березового лісу. Шпанько поклав тяжко раненого Кузьму на підстелене чатиння. Він ледве дихав, зітхав, а потім звернувся півшепом до Шпанька:

— Штефане... скажи Нас-ті... що я упав...
Коли б я... —

Але не досказав. Закрив очі і заціпив зуби. Сконав.

Дощ перестав. Партизани автоматами вигребли неглибоку яму, до якої похоронили Кузьму. Всі схвилювано, задумливо, з похиленими головами, мовчки стояли над гробом, витираючи сльози...

Штефан довго стояв в задумі, і дивився на могилу, в якій спочив його найближчий друг і співбогець за права бідних трударів, в боротьбі з паразитами.

— Най буде тобі легка рідна земля, за волю якої ти поляг... — глибоко зітхнув Штефан, і зі слізами в очах, подався услід за товаришами...

Фронт близився до Карпат.

По сірій, дощем розмоклій дорозі тяглися незліченні колони війська і евакуйованих. До Броду наїхало повно німців. Вози через день довгими рядами стояли обабіч дороги сковані під кронами дерев, бо страшенно бомбили радянські «Ілюші». Ночами сунули дальше. Головною дорогою Лабірської долини безперервно гуркотіли танки, ричали автомобілі, тяглися повозки, і ледве заплітаючи ногами, сунуло військо, зателепане болотом, бо цілими днями лили дощі.

До дворів і до хат насунули фронтові німці. Польові жандарми, з блискучими бляхами на грудях, виганяли селян:

— Аллес век! Евакуїрен! — дриляли за плече і били прикладами гвинтівок непокірливих жінок, які стопорчилися. Копали розлючено до старців, молодих мужчин забирали на копання окопів. Бідні людкове на возах і пішки з плачучими і обдертими дітьми, тяглися смутно, як колона засуджена на злідній смерть. Тут тягли за собою наложені майном тачки, там німці від жінок брали силоміць ко-

рову; он-де хтось плакав, бо фашисти запалили хату. Одні німці мінували дороги, мости і переходи, інші підходили до солом'яних стріх і стріляли до них запальними ракетами. Хати горіли і освічували налякані обличчя людей, що під холодний, осінній вечір вибирались в невідому дорогу.

У фарській загороді і на щеинтарі білілися свіжі березові хрести. По дорозі привозили дальших поранених і мертвих, яким з-під целти стирчали ноги.

На Жайлів двір прийшов німецький майор. Коли вступив до хати, сказав: Ді Словакай іст файндлішэ ланд! — штейт табел ан ді гренце.

Жайлло покивав головою, хоч і нічого не зрозумів.

— Заг ім! — звернувся майор до власовця.

— Пан майор говорив, що на границі стоїть виїсока з написом: Словаччина — неприятельська земля.

— Ага, — розумію. — Слухай, солдат, — звернувся Жайлло до власовця — привези мені сіна, дам тобі літер рому.

— А нашо тобі сіно? — Як «Іван» прийде, то все забере, — зареготовався власовець.

— Нічого, лиш привези!

— Добре. Дай рому!

Жайлло побіг до стайні, звідки приніс дві пляшки рому. Одну дав власовцеві, а другу поставив на стіл перед майора.

— Гут, — поляпкав майор Жайллу по плечах і показав йому, що евакуювати буде аж тоді, коли і він.

В селі остав з місцевих людей лише Жайлло. Люди позалишали невимолочене зерно, овочі, плоди

і домашню тварину. Все те забирали німці і Жайло. Але з його двору ніхто не відважився нічого взяти, бо у нього квартирував майор.

Одного ранку майор вернувся звідкись до нитки промоклий, і сумно заявив Жайлові:

— Гер Жайло! Морген комт Іван... — Вір мусен век!*

Від фронту долігав гуркіт катюш. Німці випорожняли село, підміновували мости.

Жайло з батьком всю ніч закопували до гною бочки з горілкою, колеса із возів та різні накрадені речі. А над ранком Жайло запряг коні, замкнув хату, цінні речі і гроші забрав з собою, та подався з родиною за останнім німецьким транспортом.

* Пане Жайло! Завтра прийде Іван. Ми мусимо геть!

Фронт перевалився через Карпати.

Дощ і сніг падали на розмоклу землю. Спалені села, розбиті дороги, знищенні хати, позривані мости; тут і там розбиті танки і автомашини, та безліч березових хрестів; — так сумно виглядала картина Лабірської долини.

По дорозі на згарище й руїни верталися збідачені евакуйовані селяни. Задихані, виснажені конники напинались у возі, вихудлі корови спотикалися по розбитій дорозі, тягнучи возик, на якому з купи ряндя виглядали ззяблнуті діти. Вибухували міни, — тут і там піднімалися чорні стовпи диму. Край доріг можна було бачити то розкиданий віз, то вбитого хлопця із собакою, там знов розкидані перини, з яких розлетілося пір'я а біля них чорнілися криваві плями. Днями і ночами верталися люди до пустих, спалених і зруйнованих сіл.

До Броду перший вернувся Жайло. В теплу одежду загуляні Жайлівці сиділи на возі верх міхів зерна, тютюну і муки. У возі — два міцні коні. В

селі не було живої душі. Погорениська, вирубані сади, розвалені плоти — присипував порошний сніг. Над полями завивав морозний вітер.

Хата Жайлова стояла непорушенна, так, як її залишив. Жайлло вдоволено обійшов обійстя; подивився на гній, чи щось не пошпортано, але все найшов в порядку. Випряг коні і завів до стайні. Потім, як збішений собака, побіг в село, і почав зношати з чужих хат до себе все, що знайшов.

Під вечір до села дотяглися й інші евакуанти, — все найбагатші селяни. Коли смерклось, Жайлло з своїм старим батьком далися до роботи; викопували бочки з горілкою і покачали до ями, де була бараболя.

На землю налягла вечірня темрява. Вітер перестав свистіти, лише некванні сніжинки засипували землю. Нерідко посвічували лампашики та озивалось вйокання на коників і гейкання на корови; то постійно верталися евакуанти. Тут і гам кліпало жовтаве світло із гінзлі, з якої бовкало полум'я бензину і густим димом чадило хатки; інде поблизував каганчик. Лише у одного Жайли світила велика нафтяна лампа. Пізно увечері до Жайли походились повернувші евакуанти — багачі. Між ними були, правда, найближчі друзі Жайлової — Курот і Сипора.

— Но, хвала богу, що ми щасливо повернулись, — сказав Жайлло, і витяг з-під ліжка пляшку рому. Випив сам, і став частвувати присутніх.

Балачка пожвавилась.

— Але тобі, Іване, тут нічого не пошкоджено, — розглядається по хаті Бицуря.

— О, забрали ѹ мені, але, правда, не все. За це можу дякувати лише німецькому майорові, що у мене мешкав. Треба признати, що ті німці були добрі люди.

— До чорта з такою доброю! — Гітлерівці — баңдити! — Мені все, до шкіументу виробували, — сердито заперечив бідняк Жупа.

— З ними треба було знати як поводитись, — невдоволено схопився Жайлі. — Дивись, — я з ними завжди вийшов по-доброму.

— Так, тобі це йшло гладко, бо ти мав корчму, і гостив загарбників, — відрубнув сердито Жупа.

Під дверима задупоніли кроки. На двері хтось енергійно стукнув. До хати ввійшли два радянські солдати. Поздоровкали знайомим привітом — Здравствуйте! — і звідали, хто хазяїн. Жайлі несміло заявився.

— Слухай, хазяїн, нам нужно повозки. Понімаєш, да?

— А кілько бричок вám потрібно? знепокоєно звідав Жайлі.

— Всіх, скільки є в селі.

— Слухайте, добре люди, — звернувся Жайлі до селян: — Знаєте добре, що вони нас освободили, і треба їм бути вдячними. Повпрігайте коней і гайди на форшпан. Знаєте добре, що їм треба помочи.

— Пойдуть, да? — спітив солдат.

— Да, да, — притакнув Жайлі.

— Ну, хорошо. До свідання! — одздоровили солдати і відійшли.

Порозходились і селяни.

Десь зподальша зачувся вибух.

Раптом до Жайлового двору вбігла плачучи селянка-вдова:

— Йой — йой — йой! Іване, споможи мене!..

— Що сталося? — спитав спокійно Жайло.

— Ох, — ох! — тяжко зітхала селянка: — хлопцеві міна відірвала ніжку. Змилуйся, завези його в лічницю до Лабірця...

Жайло нашпулив губи і відмовився:

— Не можу, бо мушу їхати на форшпан.

— Йой, про бога прошу тебе, лиш відвези, бо хлопець стече кров'ю.

— Кажу тобі, що не можу. Візьми ти його на плече, та занеси пішки...

Жінка заламуючи руками і жалісно голосячи, відійшла із двору.

Жайло всунув руки до кишени, презирливо сплюнув, і поволі пішов до стайні. Поплескав кобилу по стегні, погладив рукою по хребті, і забубонив: — Нікуди не поїду, ані на форшпан!

Жайло запер стайню, і безтурботно вернувся до хати.

До ранку вернулися дальші евакуанти. Всю ніч гуркотіли вози. Верталися селяни, йшли форшпани, що везли вояків або дерева на oprаву розбитих мостів.

Вранці до села прийшли два незнайомі мужчи-ни. Моталися по селі, звідалися, чи газди дома, але не знайшли нікого, бо мужчини відійшли на фор-шпан. Найшли лише самого Жайлу спокійно поку-рювати за столом.

— Послухайте, пане-брате, скільки родин вже дома? —

— Скільки? Коло двадцять . . .

— Так то було б досить, — сказав другий. — Хочемо вам заложити Місцевий народний комітет. Ми — урядовці з округу.

— Можемо, але аж увечір, бо селяни поїхали на форшпан, — заявив Жайлло.

— А ви чому не поїхали? — спитав урядовець.

— Кобилка мені хромає, та як було їхати . . . — оправдувався Жайлло.

— Мгм . . . Але ви могли їм піти помогти, хоч без коня.

— Міг, міг, але ще у бога буде й більше днів, то ще встигну помогти, — викручається Жайлло.

Урядовці хитнули головами і подалися до дверей.

— Ну, то ми прийдемо увечір. Дайте закликати, хоч би й до вас, всіх селян.

Куртий зимовий день пройшов швидко і настав довгий зимовий вечір. Метелиця звивалась поперед хати. В обшарпаних хатах праскав огонь. Тут і там кліпало бліде сяйво лампи. Селяни верталися з форшпану, хукали до рук, випрігали коні. В домі Жайлла було тепло, затишно. Жайлло переливав з бочки горілку до пляшок, жінка місила тісто на пироги, старі доглядали худобу в стайні.

До хати ввійшов швагер Курот.

— Ех, але там зима! — сукаючи руками, підійшов до шпаргета.

— Слухай, швагре, — звернувся до нього Жайлло, — були тут сьогодні якісь панове з Лабірця, хотять ставити сільський уряд.

— Поста-а-а-вимо, — протяг Курот. — Будеш старостою, і добре!

— А, я не дуже... гризтися з людьми...

— А що — не дуже... — ти корчмар, і тобі як раз підходить...

Поволі почали до хати ввійшли мужчини, ті самі урядовці, що вже були ранком.

— Вітайте, вітайте, — усміхаючись, підійшов до них Жайлло.

Коли селяни посходились, один з урядовців відкрив збори:

— Товариші, я Антін Бик із Межилабірця, повірений окружним народним комітетом заснувати місцевий народний комітет. Є вас правда, ще мало, але ми не можемо справу зволікати, бо треба все швидко приводити до нормального ходу. Ми вас того призвали, щоб ви обрали з-поміж себе голову та членів місцевого народного комітету.

В хаті запанувала тиша.

— Ну, кого ви пропонуєте? — спітав другий урядовець, — високий, сухорлявий.

— Но, іншого, як не нашого Жайлі, — озвався з кута багач Сипора. — Я кажу, що най буде він!

— Най буде! — крикнув Жайлів швагер — багач Курот.

— Правда, що най буде, — підтримала решта багачів.

— Пару бідняків невдоволено бурмотіло під носом, але побачивши, що їх мало, — замовкли.

— Запиши, — звернувся Бик до свого колеги: — Голова МНК, — як прошу ваше ім'я? — зазивдав жорчмаря.

— Іван Жайлі!

— Іван Жайлі! — продиктував урядовець Бик.

— Так голова вже був би. Тепер дальших. Кого пропонуєте заступником голови? — зазивдав Бик.

— Курот! — крикнув Жайлі, і визиваюче оглянув присутніх.

— Так. Може бути, — погодилися багачі.

Дальших членів комітету Жайлі з швагром Куротом пропонували із тих, які підтримали їх.

Урядовці з окружного містечка позначили на папір імена членів комітету і подалися на відхід.

— Почекайте, товариші; — ще голова нас че почастував, ха-ха-ха, — зарюгався Курот.

Новообраний голова місцевого народного комітету побіг до комори, і приніс три пляшки печатованого коняку, та поставив на стіл. Повідтикав і налив обом урядовцям.

— На здоров'я! — підняв вгору погарчик Бик, і черкнув собі з Жайлім. — Най живе новий голова села!

— Най живе!

— На його честь!

Здоровили, попивали, і притакували . . .

Знову настала весна ...

Сніг таяв, потоки наповнилися каламутною водою. Земля знова ожила. Ще сюди-туди верталися останні евакуанти, яких фашисти загнали далеко на захід.

Село поволі почало входити в свої буденні колії. Почалися знову пльотки, сварки, звади, крик і гулюкання, бо одні другим, що скоріше повернули додому, побрали десь-якийсь горшок, ліжко, або опалачку. Сварилися також над тим, що не всім справно записували війнову шкоду. Багачі, які попали до комісії по відгадуванню шкоди, становили її вишку після того, хто скільки заплатив чарочок горілки, або хто мав кращу сукню ... В той час було багато бесіди, озивалися веселі жарти і сердиті лайки: —

— Тому всьому на причині Жайло. Хто у нього п'є, тому пишеться більше шкоди!

Часто приходило й до битки, а головно через те, що прислане лахміття із американської УНРРА поділили несправедливо. Кожний дбав лише про

себе, сушив голову, як поставити розбиту хату, де зогнати пашу для худоби, де, і защо купити зерна. Одні ходили на долиняни за зерном, другі бралися за «чорну торгівлю», інші знов віддавались грі в карти на гроши, або ходили в ліс з автоматами на кабанів. Часто озивалися вибухи мін. Кожний знат, що коли вибухла міна, то хтось полетів до повітря, або став калікою. Діти глядали капслі, стріляли по ярках, і багаті остались без пальців чи очей...

Одні селяни мали жаль і смуток, бо на війні втратили батька, мужа або сина, — інші мали радість, бо через торгівлю «на чорно» прийшли до грошей.

Багач Жайло задирав голову над бідаками. Тепер став ще надуманішим і гордішим, бо в руках мав печатку. Кожний його просив і паньковався, щоб поставив свій підпис і вдарив печатку на проосьбу, на посвідку, або пітвердження.

Минав день за днем, а Жайло все більше розпинав свої хижі крила над бідаками села.

— — — — —

— Но-лем прийди і ти, — закликав голова МНК через вікно на багача Бицуру. — Прийди, скажеш дещо і ти, — підписуємо воєнні шкоди.

Бицур виїхав носульки на оба боки, і ввійшов до хати. За столом сиділи Жайло, його швагер Курот, Сипора і ще пару багачів.

Жайло взяв в руки чергову проосьбу на воєнну шкоду, і уважно приглядався до неї, розбираючи по складам ім'я, потім муркнув:

— Гм, — гм... — подивіться, що тут той жебрак собі понаписував. На двадцять п'ять тисяч...

— Хто? — спитав Курот.

Петро Черевка. — Ну, подумайте: як міг він, жебрак, мати стільки шкоди?

— Чорта старого він мав! — підтримав Бицур, щоб підтвердити свою приязнь до Жайла.

— Не признати! — спустив басом Курот.

Жайло перечеркнув суму, аж перо заскрипіло.

На чергу прийшло дальше прохання.

— Гм... Деметер... — Ще той бідак ніколи нічого не мав.

— Він не мав і не буде мати, — запримітив ба-
гач Сипора. — А кілько має наведено?

— П'ятнадцять тисяч.

— Викинь! — знов забубонив Курот.

Потім на чергу прийшло прохання Штефана Шпанька, яке за нього подав його сусід і приятель Петро Черевка, бо Шпанько ще не демобілізував...

Жайло насторожено дивився на прохання, і роз-
думував...

— Ну, скажіте, добре люди, що він мав. Хата
йому стоїть як і стояла, а...

— Не мав, не мав нічого, — вивів Жайла з ва-
ганий його однодумець Бицур.

— Можу я на неправду дати свій підпис?

• Самозрозуміло, що ні. Він був бідняк, не мав ні-
чого, — підтримав Курот. Правда, — забили нім-
ці йому жінку, але... А хто знає, чи він поверне,
чи ще живе. Ходять чутки, що він упав десь при
Микулаші...

— Це, здається, правда, — розтягнув губи Сипора, — і його брат, Федір загинув. Говорив мені один чабинський хлоп, що Федір упав, коли партизани пробивалися через німецькі лінії до радянського війська.

Так міркували і не признали багачі просьби бідняків, за яких у комітеті не було кому застatisя.

На чергу прийшли просьби членів комісії.

Жайло взяв у руки просьбу багача Бицури, і став голосно читати:

— Господарські приміщення пошкоджені на... двадцять тисяч.

— Мало я подав, — оправив себе Бицур: — хата моя, правда, стоїть, але на даху попуканий етерніт, і взяли мені бойщані дверцята.

— Почекай, ще увидимо. Ідемо дальше, — сказав Жайло, жмуркнувши на Бицуру понад окуляри, і став читати дальше:

— Мебель — сорок тисяч. — Справно, — потвердив Жайло.

— Де ж би й ні, — озвався Курот. — Взяли йому скриню, яку ще жінка принесла як придане, перед тридцять роками...

— А взяли мені й більше. Взяли мені військовий куфрик, ліжко та драбину, — додав Бицур.

— Почекай, драбина не до цього рахується, — — зауважив Жайло.

— Приписати йому дещо, — підтримав багач Сипора.

— Правда, що треба... Взяли мені «Хліб душі» та «Євангеліє», що я приніс собі з Гамерики...

— Придати ѹому, — погодився Курот, — хочем п'ять тисяч ...

— Так, п'ять тисяч, — ствердив, приписуючи, Жайло. — Спокійний?

— Спокійний, — зітхнув радісно багач Бицура.

— Ну, продовжаемо, — заявив Жайло, і дався до дальнього перебирання просьб.

28.

Одного весняного дня, пополудні, прибув до Межилабірця ешелон, оздоблений транспарантами, портретами Леніна і Сталіна, прапорцями і чатинням. Привіз демобілізованих вояків. На станції стало рушно. Багато радянських воїнів-танкістів, молодих хлопців, які повертали додому через Лупківський перевал, стояли в гурті, серед якого пара хлопців під звуки гармошки танцювала гопака. Глядачі підбадьорливо плескали в долоні, і погівкували.

Із вагонів виходили чехословацькі демобілізовані вояки. Все це були хлопці із Бескидських закутин, які по переході фронту, вхопилися зброї і пліч-опліч з братерським радянським військом били фашистських загарбників, проганяли ворогів із рідної землі.

Багато людей посходилося на станцію привітати своїх рідних і знайомих, повернених герой-бійців. Один одного обіймали, цілували, взаємно радувались і плакали. З останнього вагону вийшов Шпанько. На плечах йому блистіли три сріблясті гудзики, ознака рангу четаря. Розглядався по людях,

чи не побачить десь свою Мар'ю або когось з близьких...

Під розлогою вербою, що сумно поспускала віти додолу, Штефан збачив Настю Голерову. Раптом почав протискатися поміж натовп. Настя його також запримітила, і прибігла до нього. Привіталися. Мовчали. Кожне з них відчувало те, що не в силі було висказати.

По хвилинці Штефан тяжко зітхнув, і спитав:
— Живе Мар'я і діти?

Настя жалісно поглянула на нього, і мовчки покили голову. З її великих очей покотились слози.

— Знаю... вже не живуть... — говорив непевно Шпанько, ловивши крадькома в Настиному погляді хоч малу іскорку надії...

— Не живуть... — зглибока зітхла Настя. — Забили її... і діточок... ще тоді, німці...

Штефанові затьмарилось перед очима. Закрив долонею обличчя, і затремтів від плачу.

Потім з заплаканими очима звернувся до Насти:

— Тепер ми обоє — сироти. Твій Василь також упав...

Стояли мовчки, плачучи. Потім подалися на дорогу до села, додому, в якому їх ніхто не зустрінє теплим, щирим словом привіту і любові...

— — — — — — — — —

Селом ішов Шпанько як запаморочений. Холодно вітався з людьми, що з затриманим плачем придувлялись йому в обличчя. Перескочив потік, як колись, і вузькою стежечкою підійшов до рідної хати.

Хата стояла розбита, пуста, без вікон і дверей. Стояли лих голі стіни. Штефан переступив розбитий поріг... Глинняна піч була звалена, долівка порита. Розглянувся сумно по хаті, що віяла непривітною пусткою. Потім вийшов на двір, на загороду. Серце краяв біль смутку і самоти... Немає його усміхненої жінки Мар'ї, ні лепечучих дітічок, ні брата... Лишився — сам.

Розчулений, з похиленою головою, подався до приятеля Івана Руденка, якого вже скоріше демобілізували.

В хаті у Руденка сиділи військові друзі: Черевка, Друга, Коцаник.

Переступивши поріг, Штефан по-військовому виструнчився, засалютував, і подав присутнім руку. Всі його захоплено й радісно привітали, й засипали запитами:

— Коли ти прийшов, Штефане? — Звідки? — Як водилося?

А ви вже давно дома? — спитав Штефан.

— Вже третій тиждень, — відповів Черевка.

— Третій... — повторив Шпанько, помітно скипаючи злістю. — А ви досьогодні терпіли, щоб колаборант, фашистський прихвosteny знову диригував селом? Хлопці, хлопці... За що ми воювали, за що проливали кров, за що упав Кузьма, брат Федір, моя жінка, діти... і тисячі інших невинних людей, бійців, героїв! — Для того, щоб є ще сьогодні паразити смоктали з нас кров? Дивуюся вам, що ви не зробили жодних кроків для направви. Що робить місцева організація Комуністичної партії? Як помогаєте партії ви, — фронтові бійці-комуністи?...

В хаті залягла глибока тиша. Було чути тикотіння старого настінного годинника.

— Подайте папір! — перервав тишу Шпанько.
— Напишемо прохання про реорганізацію місцевого народного комітету, а також протокол на колаборанта — бувшого урядового комісара Райняка, та на курчмаря Жайла. Я би вже давно із ними порахувався, але не хотів, щоб не зістали сироти . . .

Взяв папір, який подав йому Руденко, і почав писати.

— Правда, правда, конче треба щось робити із тими гадюками, які нас бідних кусали, — схвалив енергійний парубчик Друга.

— Слід їм дати належну відплату, — потвердив розважний Коцаник.

— Нам треба організуватися, вставати в ряди Комуністичної партії, бо лише вона єдина є справжнім захисником трудового народу. Прийде час, коли викрутимо шиї підлюкам-паразитам. Помстимо наших братів — червоноармійців, яких лише на Дуклі полягло за нашу свободу понад вісімдесят тисяч, — запалисто сказав Черевка. — Шпанько, як найактивніший і найсвідоміший партієць, — нехай нас веде. —

— Хто з вас ще не організований в партії? — звернувся до присутніх, відриваючись від писання, Шпанько.

— Я організований ще на фронті.
— Я також.

— А я ще ні, — сказав Друга. — Мені аж позавчора минуло вісімнадцять років . . .

— То подай приголошення в кандидати. Прийди до мене, я тобі дам друксорт, — сказав Руденко.

— Слухай Іване, — звернувся Шпанько до Руденка, коли закінчив писання. — Завтра підеш на окружний секретаріат партії і віддаш цей протокол та прохання, але ви всі ще підпишітесь. Ми не можемо чекати, ю надіятися, що паразити добровільно згадуться своїх функцій. Ми мусимо виступити революційно, і покінчти з визискувачами, що самі визискували власний трудовий народ, і помагали фашистам проливати кров наших бійців.

— Піду! Треба чим скоріше покінчти з гадючим кублом паразитів! — погрожуючи затиснутим кулаком, заявив сердито Руденко.

29.

В червневе літнє пополуднє у канцелярії окружної команди народної безпеки за жовтим дубовим столом, на якому лежала купа урядових листів, сидів комендант Левницький — одутловатий, кремезний мужчина, з чорним, дбайливо причісаним волоссям і товстими губами.

Із шкляного попільника, що лежав біля трикутникового прапорця — відзнаки реакційної «Демократичної» партії, знімався тонкий стовбик синюватого димку з напів догорілої цигаретки.

Комендант розрізував кістяним канцелярським ножем ковертки. Побіжно переглядав листи, і відкладав їх на другий кінець столу. Потім його погляд сперся на синій ковертці, у лівому кутку якої червоніла печатка: «Окружний секретаріат Комуністичної партії Словаччини, Меджилабірці». Поступішно розрізав коверту, і вийняв ручно написаний протокол, на якому червоним олівцем було позначеню: «Передаємо для перевірки правдивості наведених фактів».

— Це вже восьмий раз, — буркнув комендант і всунув папір назад у коверту, та поклав до кишені.

Встав з-за столу, взяв майже допорену цигарку, потягнув зо два рази, і погасив її в попільнику.

— Ну, нічого, — підемо подивитись...

Надів плащ, припоясав револьвер, і вийшов з канцелярії.

Починало смеркатися. Тут-там крапнув дощик : злегка подув вітерець. Командир підгорнув ковнір плаща, всунув руки до кишень, і, пограний в думки, подався на дорогу.

Коли прийшов до села, було вже темно. Небо за-воліклося чорними хмарами. По стріях і листях дерев густими краплями раптом зашурхотів дощ.

У Жайлі світилося. З передньої кімнати, яка гепер служила за корчму, бо культурний дім був пошкоджений, було чути голосну розмову та поривчастий сміх селян. Комендант зупинився, на хвилину прислухався, а потім вступив до кухні.

— А-а-а — ніби здивувавшись, розвела руками усміхнена Жайлиха: — Вітайте у нас, пане верхній.
— Як ся маєте, вже давно ви у нас не були, найлюбиться сісти, — лестилася Жайлиха, подаваючи коменданту стілець.

— Дякую, — відповів Левницький, і похітливо глянув на обертну, звабливу жінку.

— Де пан Жайлі?

— В корчмі. Як прикажете, то його покличу.

— Ще маємо часу, — усміхнувся, і потис Жайлісі руку. Вона, усміхнувшись, ушипла коменданта за руку, і спитала:

— Що ви нового принесли, пане верхній?

- Потребую вашого чоловіка.
- Лише чоловіка, а мене ні? — вишкирила Жайлиха гарні, білі зуби, і пlesнула його легенько по плечу, додавши: — Йой, який ви кавалер! ✓
- І вас, мила, пані, лише прийдіть колись до мене.
- Лише скажіть — коли, то прийду, — сміючись, пустотливо джмуркнула очима Жайлиха.
- До кухні із корчми ввійшов Жайлло.
- А, в'тайте, пане комендант. — Що ви нового нам принесли?
- Прийшов я вас закрити! — нагло зробився комендант поважним і строгим.
- За що? Чи я такий лихий?
- Ну, це покажеться.
- Але зашо, і прощо?
- Вислідимо. Подали на вас донесення.
- Хто?
- Нехай вам вистачить, що я вам про це сказав. Інше нехай вас не цікавить.
- Жайлло насилу всміхнувся, побіг до корчми, і швидко вернувся з пляшкою коняку, яку поставив перед коменданта. Левницький хмуро глянув, хотів показати себе строгим. Жайлло налив три чарки коняку, і спонукнув коменданта.
- На здоров'я! — підняла чарочку Жайлиха.
- На вашу красу, пані Жайлова! — черкнув з нею Левницький.
- Жайлло відбіг до корчми. А Жайлиха облесно усміхалась та доливала чарочки.
- Який ви милий чоловік, пане верхній.
- Не кажіть.

— Справді, до вас би я зараз залибилась.

— Дуже мене тішить. То раз ми могли б полюбитись . . .

— З таким приємним чоловіком не гріх би, — присунула близче стілець **Жайлиха**.

Жайло знову вбіг до кухні, бо знепокоювало його донесення.

— Пане комендант, — що, властиво, набрехано в тому протоколі? — спитав **Жайло**, і знову налив чарочки.

— Знаєте, не смів би я вам це виявити, але зроблю так, бо бачу, що ви порядна людина. — Що ви маєте з **Шпаньком**?

— З тим голодрайцем? — Ну, що з ним маю; щось погордів, і хоче всім верховодити, від коли прийшов від тих . . . партизанів.

— Ну, то він постійно пише на вас донесення, обвинувачує вас, що ви фашист і колаборант. Доки я міг, то я все затримував і крив, бо знаю, що ви порядна людина, — демократ. Але тепер що раз більше і більше наполягає Комуністична партія, щоб подати звіт про слідство ваших провин. — Ну, але ви не бійтесь! Доки я комендант, не може вам нічого статися. Я все заряджу на вашу користь.

— Добре, добре, пане верхній, лиш нас застаньте, — поблагала **Жайлиха**.

Жайло полегшено зітхнув: — Я за це вам віддячуся, пане верхній, — взяв шклянку і знову налив у чарки. — Ви тут посидьте, а я іду до корчми, бо там чекають мене люди . . . — сказав **Жайло** і лішив жінку з комендантом.

В корчмі було гучно. За довгим столом сиділи се-

ляни. Одні грали в карти, інші, попиваючи, розповідали про фурманки. Жайло вертівся за прилавком. Тут схвально кивнув головою, там вголос притакнув. Коли до чогось вмішався, то все мусило вийти по його. Хто міг би інший мати правду, як не голова комітету і корчмар — в одній особі! Сільські багачі доброхоче притакували на всяку його дурницю. Ніхто не хотів поставитися проти Жайла, — впали йому в неласку, бо він був ще головою «Демократичної» партії, яка мала в селі перевагу. Як хто з бідняків осмілився щось йому заперечити, то він зараз його придушив із своїми приятелями, що цілими днями висиджували в корчмі.

До корчми ввійшов молодий парубок Друга, — інвалід на ліву руку, яку ранило йому у війні. В правій руці держав якесь папір'я. Став мовчки біля прилавку і чекав, доки Жайло обслугував п'янць. Потім підійшов до нього і простяг йому папір:

— Іване, будьте добрий, підпишіть мені о-тут... прохання.

Жайло нахмурив брови, довго дивився на папір, потім заперечливо хитнув головою:

— Я тобі не можу цього підписати. — Ти подаєш просьбу на буфет, а сам знаєш добре, що ти нездібний для того. Подивись, — пальців не маєш, і як би ти міг людей обслугувати? — На це ти не здібний.

— Якраз тому, що не маю пальців, хочу буфет, бо інде працювати я не зможу.

— Чого буфет до села, коли вже є корчма, — звернув на іншу причину Жайло. — А, як я вже сказав, — ти нездібний до буфету...

— Та-а-ак?! — До буфету я нездібний? Але на фронті я був здібний проливати кров і за тебе! — І ти хочеш надалі смоктати з нас кров, так, як і за тісовського режиму! Колаборант! — розкривався розлючений Друга, і кинув повернене прохання Жайлові під ноги.

Жайлові набігли злістю очі. Він накинувся на Друга, схватив його за шию, і з лайкою видриляв безпом'чного хлопця інваліда за двері: — На! — Я тобі, смаркачу, дам буфет! ..

— — — — — — — — — —

У кухні комендант Левницький і Жайлиха весело забавлялись. Комендант відпнув поясний ремінь з револьвером, під бородою розіп'яв ковнір, бо було йому гаряче.

— Пані, любите мене? — звідався підхмелений комендант Жайлихи, і погладив її по коліні.

— Правда, що люблю, пане верхній ...

— То докажіть це поцілунком.

Жайлиха нахилилась до Левницького, і заплющивши очі, поцілувала масні губи Левницького.

Раптом відчинились двері, і ввійшов Жайло. Левницький сіпнув собою і відсунув Жайлиху.

— Перебачте, пане Жайло, ми випили з вашою жінкою чарочку на «ти», і тому трохи... цмокнулись... — зніяковіло виправдувався засоромлений комендант.

— То нічого... — заспокоїв його Жайло, і вернувся до корчми.

Буде краще, пані Жайлова, як підемо і ми до корчми, — підвівся Левницький зі стільця. Очі в

нього блискали, як у пса, відогнаного, від кусника м'яса. Взяв Жайлиху за руку і вийшли до корчми.

— Пане Жайлло, налийте нам чогось солодкого, чи так, милостъ пані?

— Правда що так...

До корчми ввійшла Настя Голерова з дзбанком у руці.

Жайлло відіткав шклянку лікеру, налив, і всі троє випили. Левницький щиро усміхався і пораз щипнув Жайлиху за руку.

— Пане верхній, я би дуже радо дізнатись точно, що в тому протоколі на мене написано.

— Але чою вам це знати! — Не турбуйтеся... Я тому Шпанькові заткаю рота.

Настя зачула слово «Шпанько» і насторожилася. Жайлло джмуркнув на Левницького, щоб не згадував прізвища, застережливо хитнувши головою у бік Насті.

Левницький озорнувся через плече, і згірдливо махнув рукою.

— Їх донощик, чи так? — Доки мене видите, пане Жайлло, не бійтесь нічого. — А щоб ви мені довіряли, так тут маєте того листа з донесенням на вас. Але — ні слова... — витяг з кишені коверту і поклав на прилавок. Жайлло схопив коверту і всунув між урядові акти, що лежали на мокрому прилавку.

— Ти що хочеш? — звернувся Жайлло до Насті.

— Налийте пива, — поставила Настя дзбанок.

Левницький застібнув плащ, подав руку, і побрався до дверей. Жайлло з жінкою випровадили його надвір.

Біля шинку не було нікого. Настя швидко і непомітно сягла за ковертою, що стирчала ріжками з-поміж актів, і всунула до фартуха. Жайло вернувся усміхнений, веселий.

Настя заплатила пиво, і відійшла.

— Що то понаписував за мене той голодрай Шпанько? — нетерпеливо зігнувшись Жайло до актів. Порився у них, пошукав, а потім почухав потилицю, роздумуючи: — Де поділалася?

— Добрий вечір! — ввійшов до корчми бувший комісар — Райняк.

— Добрий вечір, — буркнув непривітно, зденервований Жайло. Де до дябла я її сунув? — дудрав під носом і знова став перекидувати купу папір'я.

— Що шукаєш Іване? — Чи не міг би я помогти? — спонукнувся Райняк.

— Але... — махнув рукою Жайло.

Старий, якого фраса глядаєш? — вбігла з кухні Жайлиха.

— А, — протокол.

— Який?

— Що мені дав окружний комендант...

— Но, то лише знайди, доки й голову не загубиш.

Жайлові по чолі висипались краплини поту. Він знова почав переглядати кожний папір зокрема...

— — — — — — — —

Як тільки Настя вернулася додому з пивом, поклала дзбан на стіл перед батька, а сама побігла до Івана Руденка. В хаті Руденка були друзі — демобілізовані фронтові вояки.

Шпанько за столом розглядав Другове прохання, яке йому Жайлі не схотів потвердити.

— З тим реакціонером ми мусимо радикально навести порядок! — обурився Штефан.

— В чому справа? — зазвідала Настя.

— Жайлі не потвердив Другові прохання про буфет, а ще й викинув каліку за двері... — пояснив Руденко.

— Завтра підемо знову на окружний секретаріат партії перевідати, як стойть справа з нашим заявленням на Жайлі.

Настя простягла Шпанькові коверту. Шпанько відкрив коверту, глянув на лист, і нервово піднявся з-за столу. Це було заявлення на Жайлі, яке він пару днів тому подав на партію.

— Як попало сюди? — спитав нахмурено Шпанько.

— Приніс її...

— Хто?

— Левницький, — окружний комендант. Приніс її Жайлі.

— Ех!.. От, де криється ворог... — зіткнув Шпанько.

— Викрити реакціонера! — Викрити і знешкодити негайно! — обурено загаласували, стискаючи кулаки, присутні хлопці.

30.

Світало.

Жайло перед порогом перехрестився, обмацав нагрудну кишеню і подався на дорогу.

Село ще спало. Було чути лише дзюрчання потоків стук його окутої палиці. Коли Жайло вийшов за село, свіжий вітрець залоскотав йому злістю надуті ніздри.

— Я тобі даю буфет! — забурчав і злісно відкопнув з-перед себе камінь. — А чи він схоче взяти?.. — з сумнівом знов забурмотав Жайло, і з того перейшов на інші думки.

Коли Жайло прийшов до окружного містечка Межилабірця, сонце вже освічувало камінні доми по єдин бік улиці. Ще рідко снувались люди, лиш тут і там завертів хвостом вдоволений і ситий м'ясників пес.

Жайла наповнило почуття самопевності і сили. В добром настрою навіть не збаг, що вже оминув будинок окружного народного комітету.

— Ex! — забіг вже я задалеко! — усміхнувся, озорнувшись.

— Де урядує пан Корей? — спитав незнайомого урядовця на коридорі будинку.

— Під четвертим номером, — пояснив урядовець. Жайлó хвилину постояв, зняв капелюх і рішучо застукав у двері.

— Що нового, пане Жайлó? — спитав високий, сухорлявий урядовець-актуар.

— А, нового досить. Я прийшов довідатись, чи був у вас з нашого села Друга потвердити прохання...

— Був він тут, — відповів актуар.

— А ви йому підписали?

— Та не смів я підписати, коли ви, як половина МНК, не дали свій підпис ані печатки.

— Подивіться, пане Корей: — як дати йому підпис на відкриття буфету, коли я маю корчму...

— О, — задля власної причини відмовити йому підпис... небезпечно. Ви йому підпис на прохання мусите дати, бо він фронтовий вояк, а до того ще й інвалід. Він має повне право просити якусь компенсацію.

— Гм, — поможіте мені, пане Корей, — благаючим голосом заговорив Жайлó, і витягнувши з кишени повну коверту, з якої виглядали країчки паперових грошей, поклав на стіл перед актуара. Корей скоса зиркнув на коверту, потім на Жайлó.

— Пане Жайлó, для чого це...

— А... — махнув рукою почевонілий Жайлó.

— Лише візьміть... прошу вас... —

— Ну, знаєте, — до вашого села не можемо дати буфет, бо обивателів є лише на одну корчму, — пом'якшав актуар, — і підписати ви йому можете сміло. Все буде в порядку.

Коли Жайлó вийшов із канцелярії, Корей вий-

няв з коверти покладені тисячки. Почислив, дбайливо згладив позагинані краечки, і усміхнувшись, всунув до кишені.

На вулиці Жайлло з радості добродушно усміхався і кланявся навіть незнайомим. Перейшов дорогу і зайшов до корчми.

....

Коли піднапитий Жайлло вернувся із Межилабірця додому, був вже темний вечір. Жінка обслуговувала в корчмі сільських п'яниць.

Жайлло не встиг сісти, як перед хатою загула й зупинилась автомашина.

....

— Приїхали якісь панове, — заглядаючи крізь шибу, сказав Сипора.

— То будуть напевно з округу, — буркнув Жайлло.

До корчми ввійшли окружні діячі: окружний секретар Комуністичної партії, окружний секретар «Демократичної» партії і заступник голови окружного комітету.

— Пане предсіднику, — звернувся до Жайлла секретар Комуністичної партії, — високий мужчина, з густим, чорним волоссям: — Дайте скликати сходку селян, і то чим скоріше.

— Фецю, но-лем побіж по бубнаря, щоб вибубнуває, — приказав Жайлло найближчому з парубків, а сам схватив пляшку; налив три погарчики.

— Най любиться випити, — спонукнув облесно приїжжих.

— Іякую вам, але я не п'ю, — сказав секретар Компартії Моравський, зміряючи допитливим поглядом Жайлла від ніг до голови.

....

— А, чого відмовлятися, лиш випийте. — Візьміть ви, пане секретар, — звернувся Жайлло до секретаря «Демократичної» партії, Мочкоша, якого Жайлло дуже добре знав.

— Беріть, хлопці, чого дається довго спонукати, — звернувся Мочкош до Моравського та заступника голови ОНК, Шепітки.

— Дякую, не буду. Ви, як маєте охоту, випийте, — не погодився випити Моравський.

До корчми почали сходитись селяни. Прийшли і фронтові бійці — Шпанько, Черевка; Друга, Коцаник і Руденко. Моравський підійшов до них і привітався, подаючи їм руку. Потім закликав Шпанька на сторону, і завів з ним дружну розмову. Багачі з якоюсь непевністю і підозрою дивились на урядовців з округу.

— Що ви нам нового принесли? — осмілився нарешті спитати сільський багач Сипора.

— Прийшли ми вам навести порядок, — сказав Шепітка.

— Що за порядок?

— Багато на вас всяких доносів і скарг, — запримітив збоку Мочкош.

— Що, які скарги?

— Зараз дізнаєтесь, — відповів Шепітка, строго розглядаючись по присутніх.

Жайлло зрозумів, що проти нього щось зривається. Закликав на сторону Сипора, бубнаря Зяна, швагра Курота та інших багачів, і став їм щось нашпітувати. Всі схвально прикинували головами.

— Чесні газдове! — звернувся до присутніх зас-

тупник голови ОНК, сплескуючи в долоні: — Вже всі ви тут?

— Та вже би можна почати, — озвалися голоси з гурту селян.

До переду виступив окружний секретар Комуністичної партії.

— Шановні товариши! — звірнувся він до присутніх: — Ми прийшли, щоб на місці провірити провід і поведення вашого комітету, усунути хиби, або помогти вам обрати новий комітет.

— Слухайте, пане. Ми не потребуємо ніякого нового комітету. Нам вистачить той, що є, — виступив з-поміж гурту багач Курот.

— Але нам не вистачить! — скочив до бесіди Шпанько, якому урвався терпець. Ми, — продовжив Шпанько, — що тут зійшлися, потребуємо новий комітет, в котрому не буде зрадників і колаборантів! Вже досить напилися вони нашої крові!

— Не скач! Чого вмішуєшся?! — накинувся Курот.

— Ти, фашистський прихвосню, маєш найменше права розкрикуватися! — обурився на Курата фронтовий учасник Коцаник.

— Доста вже ви накричались на нас за тісового режиму! — гойкав Шпанько: — Насамперед євреїв ви післиали до фашистських таборів на певну смерть, хитро порозкрадали їх майно, а потім всю злість виливали на бідаків, на нас!

— Але що з тобою сталося, чого так розкрикуєшся! — спробував утихомирити Шпанька багач Сипора.

— Я кричу, і буду кричати, доки не настане і в нас правда, за яку ми, фронтові вояки, кров проливали!

— Мовчи! — вискочив з-за прилавку розлючений Жайло, і мов лютий звір, накинувся на Шпанька. Шпанько угнувся, і Жайло гrimнув на підлогу. Піднявся, і звелась бійка. Курот прискочив на поміч Жайлуві. Руденко і Коцаник накинулись на Курота. Декотрі з присутніх почали їх рознімати. Озвались голоси:

— Шпанько має правду!

— Один смілий, що поставився проти псів!

— Бий, Штефане!

Нарешті присутнім вдалося бійку заставити.

— Ти думаєш, — гойкав Шпанько стираючи піт з чола, — що нині ще так званий Словенський штат, коли ти мене дав бити жандармам, а потім запроторив до тюрми в Ілаві?! Кров невинних жертв, які на твоїй совісті, гірко помститься тобі!

— Пане Шпанько, лишіть особисті непорозуміння, — заспокоював його Мочкош.

— Ви будьте тихо, пане де-мо-крат, — презирливо крикнув, блиснувши очима Шпанько. — Тепер боєць має слово. Той, що втратив жінку... дітей... брата... а все через тих паразитів, яких тут бачите, — показав рукою на Райняка і Жайла. — Це ті, що знов хотять стиснути за горло бідних селян, як тисли за фашистів! — Але сьогодні не ті часи! — Тепер вже виростили нові люди, маємо фронтових героїв, маємо людей вихованих Комуністичною партією, яка веде нас до кращого життя!..

В корчмі запанувала глибока тиша.

— Добрі люди! — продовжав далі Шпанько, витягнувши із кишені п'юписаний папір; — дивіться: протокол, який був написаний на паразита, колаборанта, попався прямо йому в руки...

Селяни здивовано похитували головами. Жайло винувато похилив голову і хмуро дивився до підлоги. Курот, Сипора й інші стояли мовчкі, сперті о стіну. Мовчали. До корчми вбігла Настя Голєрова.

Вона є свідком того, — показав на неї рукою Шпанько — що окружний комендант Левницький вчора дав нашому панові Жайлової той протокол, прозрадивши так урядову тайну, підтримуючи реакціонера.

Шпанько презирливо сплюнув, і став продовжати:

— Зійшлися ми сюди сьогодні для того, щоби спільно позбавитись утиску найбільшого паразита, теперішнього голови місцевого народного комітету, за якого ще й заступається «Демократична» партія...

— Хай живе Шпанько! — озвалось знову декілька голосів.

— Долу з Жайлом! — закричали фронтові бійці і бідніші селяни.

— Вже давно було так зробити!

— Хай живе Комуністична партія!

— Хай живе!

— Хай живе наш борець Шпанько!

Корчма загула оплесками і вигуками. Заступник голови ОНК, Шепітка, підняв руку, і селяни затихли.

— Ну, товариш Шпанько вияснив ситуацію, —

говорив Шепітка — тепер приступимо до конкретного діла. Залишите комітет в дотеперішньому складі, чи оберете новий?

— Новий! Новий! — гойкали селяни.

— Товариші! — забрав слово секретар Компартії Моравський. — З ваших проявів слідує, що ви не погоджуєтесь із старим комітетом, який не виповняв своїх завдань, а, навпаки, гальмував розвиток вашого села, за визволення якого полягло багато червоноармійців і чехословацьких воїнів. Товариши фронтові бійці, дрібні та середні селяни! Стійте на сторожі правди, викривайте таких людей, які пактували з фашистами, давали мучити і вбивати наших людей, а тепер знову хотіли б керувати селом. Таких слід поставити перед народний суд!

Моравський докірливим поглядом обвів присутніх, і продовжав: — Сьогодні, товариші, вам треба обрати нового предсідника і членів місцевого народного комітету.

— Так є! — схвалили селяни.

— Ми хочемо Шпанька!

— Шпанька! Шпанька! — загучало на всю корчму.

Без довгого зволікання обрали новий народний комітет на чолі з Штефаном Шпаньком. Ще того самого вечора по всьому селу бистро рознеслася для досі пригнічуваних селян радісна вістка про новий комітет. На дворах, на порогах озивались голоси:

— Добре, що вже скинули іненависного Жайла.

— Вже не буде таким паном.

— Наївся щось людей...

Жайло довго не міг заснути. Здавалося йому, що всі повстали проти нього, що й друзі ворогами стали, що якийсь грізний тягар валиться на нього і придавлює груди...

31.

— Лиш до діла хлопці! — спонукував Шпанько в культурному домі теслярів, що оправували залу.

— Спорить нам робота, спорить... — озвались веселі парубочі голоси.

— Так і має бути. Щоб в неділю можна вже потанцювати.

— Потанцюємо, товаришу голово, — на радість того, що настає нове життя в нашему селі.

Шпанько зайшов до сусіднього приміщення, яке було призначено для канцелярії місцевого народного комітету. Стіни були дбайливо оздоблені. В канцелярії вже сиділи за столом члени нового комітету — та інші селяни. Шпанько по-дружньому привітався з усіми і привітно поговорив. Потім зайняв місце за столом, витяг із кишені папір, привітав присутніх, і відкрив збори.

Одну по одній обговорили присутні точки програми діяльності нового комітету. Під кінець обговорення програми Шпанько запроектував схвалити такі домагання МНК: по-перше, щоб Жайло до вісімкох днів вернув тридцять тисяч корон, які зобразив за фальшиві рахунки при побудові мосту через рі-

ку. Плю-друге, — маєток неповернених з фашистських катівень єреїв, над яким накладали загребущі руки Жайло і Райняк, — дати під колективну, так звану народну управу.

— Загарбані єврейські землі Жайло і Райняк давали бідакам до аренди, за що ті мусили тяжко відроблятись. Ті землі ми розділимо бідним людям, — заявив Шпанько.

— Так є! — Справедливо! — схваливали присутні.

Шпанько застругав олівець і став писати:

— Петрові Босому — скільки? — спитав громади.

— Один гектар! — запропонував Руденко.

— Дати йому, — ухвалили присутні.

— А Ганічці, могли би ми дати також гектар...

— Правда, мож дати, — вона вдовиця.

— Треба дати і Костяні та Регетейові. Не мають кусника землі, — пропонував Шпанько. —

— Дати! — погоджувались присутні.

А ту луку під Берегом відведемо для дослідничих цілей. На будучий рік могли б ми там висадити плодові деревцята.

— О, там був би чудовий сад, — кивнув головою Руденко.

— А на тому півгектару, товариши, — продовжав Шпанько — що при моїй хаті, хотів би я завести овочеву школку. — Що на це скажете?

— Нащо нам школки? — піднявся зі стільця Тихон, весь почервонілий від зlostі. — Чому би не можна і ту загороду розділити? Чи я, наприклад, не міг би теж дістати?

— Hi! — перебив Шпанько: — тепер, ~~чорга~~^{чорга}, на бідаків, а не на таких багачів, як ти. Таким вже, разом з Жайлом і Райняком, — наступлено на пальці. Я думаю, товариші, що ви погодитесь, щоб там була школка...

— Правда, може бути, — озвались схвалальні голоси.

Тихон надувся як індик, замимрив щось злісно під носом, і, рипнувши дверима, залишив громаду.

— Нічого! — махнув рукою Шпанько, — обійдемось і без нього — фашистського прихвосня... — Продовжуємо дальнє, товариші.

— По-третє, оберемо делегацію, яка поїде до Братислави поклопотати за покриттям війнових шкод, бо треба будувати понищенні хати.

— Правильно! — Ми за справедливу нагороду шкод! — стверджували селяни.

... Повертаючи додому з наради місцевого народного комітету — досі зневажувані дрібні та середні селяни вдоволено похваливали голову і членів нового комітету.

У Жайла сиділи Райняк, Курот та ще пару сільських багатіїв. Похиливши голови, хмуро й зажурено слухали нарікання багача Тихона...

— — — — — — — — —

В канцелярії місцевого народного комітету сидів голова Шпанько. Закінчував підписування декретів на приділену бідакам єврейську землю.

Попід вікно перейшов робітник Ерепій, вертаючи додому із пили.

— Юрку! но-лем ходи сюди! — крикнув на нього Шпанько.

Єрепій ввійшов.

— Тут маєш декрет на один гектар землі під Берегом, яку приділив тобі місцевий народний комітет.

— Думаєш, на ту, що привласнив собі Жайлі?

— Вже вона не Жайлова. Від тепер будеш ти її уживати.

— Таж я її уживав — зітхнув глибоко Єрепій — і досі. Але... як... — Не встигав відробити і сплатити аренду Жайлові... Донька щороку задармо пасла йому корови. Я — під час оранки, а жінка — під час жнив гнули спини та набивали мозолі. Та ще й заборгувався я у нього.

— Від нині ти господарем землі. Кінець свавільству багачів-паразитів, — закінчив Шпанько.

32.

Від того часу село зажило по-новому. Голова МНК Шпанько всі сили прикладав до того, щоб підготувати бідних та середніх селян до заснування в селі єдиного сільськогосподарського кооперативу.

Одного передвесняного дня, до села завітав окружний секретар Компартії Моравський, та представник окружного народного комітету. Автомашина зупинилась при культурному домі, в урочисто оздобленій залі якого вже походилося багато селян. За столом сидів пленум місцевого народного комітету. Голова комітету Шпанько привітав гостей та запросив їх до столу. Потім встав, застукав олівцем до шклянки. Шум затих.

— Товаришки, товариші! — промовив Шпанько:
— Вітаю вас на нашій сходці, яка золотими буквами впишеться до історії нашого села. Тепер ми можемо вже свободно висказати те, що нас боліло за довгі роки. Тепер ми вільні. Свободу дала нам славна Червона Армія.

В залі загули бурхливі оплески.

Славна лютнева перемога робітничого класу усунула в нашій країні з влади капіталістів, фабри-

кантів та сільських багатіїв-куркулів. Завершена перемога у нас не лише над фашизмом, але і над капіталізмом. В нашій країні усунено найбільше зло, — визискування людини людиною! З недалекого минулого знаємо, скільки наших людей мусило іти за океан глядати працю в американських майнах, бо у нас її не було. Скільки наших здібних дітей не могло ходити до міської школи, бо батьки були бідні, а про вищу освіту ані гадки не було, бо університети були доступні лише для панських і багацьких дітей. Не від одних сиріт, вдовиць, бідаків, сільські багачі — корчмарі забирали судом останню смужку поля або коровицю за борги.

Наш селянин був безпомічним рабом виснажливого труда. Працював від світанку до пізньої ночі, а притім був все голодний і обдертий. Не пізнав культури. Не видів кіно, ні театр. Не читав газет. Був ізольований від іншого культурного світу. А сьогодні ми будуємо краще теперішнє собі, і майбутнє нашим онукам. Закладаються єдині сільськогосподарські кооперативи, бо передові господарі зрозуміли, що лише колективною працею можемо досягнути кращого життя і вищого культурного рівня. Відбудовуються знищені села, дороги, культурні domи. До найзатурканішої закутини заглянуло світло соціалістичної культури.

Товарищі! Ставайте в члени єдиної сільськогосподарської артілі, — запоруки кращого, заможного життя!

Приміщення загуло гучними оплесками.

— Правда, чиста правда все, що сказав Шпанько, — говорили бідні і середні селяни. Коли Шпанько

роздають заявні листи про вступ до єдиного сільсько-гospодарського кооперативу, то вони один за одним підписували заяву. Лише сільські багачі стояли осторонь, хмуро сперечуючись з бідняками.

— Товариши! На церковних землях, які лежали ладом, на Одзейових і на наших смужках вже цеї весни будемо спільно господарити! виступив за-палисто Єрепій, і підписав заяву.

— Так, товариші, будемо спільно працювати на нашім, бо вже досить ми натрудилися на чужому, — прилучилася Ганічка.

— Правильно, товариші, — вдоволено покивував головою Моравський: — Правильно, на нашому, спільному! Відколи наведено порядок у вашому селі, відтоді бачите вже великі успіхи і в характері людей. Так, — це могло здійснитися лише завдяки лютневій перемозі сірок восьмого року, яка принесла нашому робітничому класові, під керівництвом нашої рідної Комуністичної партії на чолі з любимим вождем товарищем Готвальдом — справжню свободу і демократію.

На слова Моравського озвалися схвалальні оклики і оплески.

— — — — — — — —

Ще того самого дня з Лабірської МТС вислали до села трактор, щоб поорав землі членів єдиного сільськогосподарського кооперативу. Зеленкавий трактор «Зетор» вивертав глибокі скиби. Поодаль обскакувало повно дітвори, яка тішилась гуркоту машини.

З-поза плоту за хатою хмуро позирав Жайло, як краяв трактор його незласну, загарбану землю.

Затис п'ястуки, забурчав щось сердито під носом, і став нервово ходити сюди-туди, глибоко понурившись в задуму.

— Чого так шпацируєш? — загойкав на нього сусід.

— А, — роздумую... Не видиш, що виводить Шпанько? ..

— — — — — — — — — — — —

Коли Шпанько вийшов на поле, тракторист мав вже половину ріллі зорано.

— Честь праці!

— Честь!

— Іде, іде хлопці? — спитав Шпанько.

— Все в порядку. — А що тут буде товаришу головою? — спитав весело молодий тракторист.

— Нове життя тут буде родитися, товаришу. Справді нове, яке знищить всіх паразитів, — плодовий сад...

Стало вечоріти. На темно зеленкасте небо висипались дрібні зірки. У вечірній тиші, що оповила край, за селом довго гуркотів трактор...

Шпанько з поля зайшов до Культурного дому. В читальні було вже повно парубків і старших людей. Одні читали газети, інші жваво розмовляли, або грали в шахи.

— Ну, як там, на полі? — звернулись селяни до Шпанька.

— Ореться добре. Не так, як з нашими худими шкапами.

— Ех, бо то знаменита машина той трактор! Як думаєте, засіємо тепер там травою, га? ..

- Так, — команицею.
- А восени висадимо там деревцята. А з тої сторони, від сходу, поставимо птицеферму. Чи добре буде? — додав Шпанько.
- Добра думка, — згідливо покивували головами селяни.
- — — — —

Темна, похмуря ніч простягла крила над селом. З Культурного дому останніми вийшли Шпанько з Руденком.

- Штефане, вибирається на дощ...
- Як бачу, завтра буде мокро, — похитав головою Штефан, придивившись на чорні хмари, які вітер гнав по темному небі. Шкода, бо треба ще зорати за церквою...
- А де трактор через ніч?
- Під Ганічкою шопою.
- А тракторист?
- І він там ночує. А, знаєш, добре, що пригадав. Зайдім ще до нього. Хочу йому наказати, щоб добре виборонив ораницю.
- Ходім.

Розмовляючи, Шпанько з Руденком підійшли до Ганічкої хати. Раптом за хатою, біля шопки, щось зашипіло. Зупинились.

- Що то? — напружено прислухались.
- Ш-ш-ш... Ш-ш... — зашипіло знову...
- Хтось біля трактора... — зашептав Шпанько.
- Мабуть тракторист... Може щось оправлює...
- Так нізно вночі, і без світла?...
- Хвилинку постояли, прислухуючись.

Забряжчало залізо.

— Хтось там є! — Ходи, подивимось.

Потихоньку зайшли за хату. Під шопкою показалась чорна постать. Шпанько, досвго не роздумуючи, накинувся на постать, яка нагло сіпнула собою, щоб втікти.

— Жайло?.. — Чого ти тут шукав? — схватив його Шпанько міцно за ковнір.

Жайло розмахнувся рукою. Шпанько спинив. Вирвав йому з руки ніж.

— А, ти птаху! Що ти тут робив? — присکочив до наляканого Жайла Руденко.

— Що ти тут глядав? — погрожуючи п'ястуком, грізніше спитав Шпанько.

Жайло дрижав з переляку як осиковий листок, і затято мовчав, марно намагаючи вирватись з міцних Шпанькових рук.

Пробудили тракториста. При свіtlі лампи тракторист з Руденком оглянули трактор. Гуми на передніх колесах були порізані...

— Паразит! — злісно grimнув Шпанько. Давайте, запремо його до моєї пивниці, а ранком передамо в руки народної безпеки...

Другого дня ранком, після дощової ночі, — вихвилилося. В промінні ранкового сонця на деревах блистіли дошові краплини. Біля мосту на потічку стара Солейчиха лопотіла пральником по брудній білизні.

З Жайловоого двору вийшли два члени народної безпеки з Жайлом посередині. Жайло байдуже покинув голову, вступляючи хмураві очі поперед себе до землі. Вели його на допит до окружного міс-

течка. Жайлиха вибігла за ним, голосно плачуши і заламуючи руками...

— Ганьо! — півголосно крикнула Солейчиха на сусідку: — Не знаєш, чом його ведуть?

— Та ти не чула, що сталося вночі?

— Ні.

— Та Шпанько з Руденком спіймали Жайлі, як різав гуми на тракторі...

— А, то тепер вже насправді скінчилась його слава. Попався птах до клітки. Ну, незадар. Напився він не мало людської крові...

33.

Для села, позбавленого паразитів-куркулів, настали нові, світлі дні. Село гомоніло і кипіло рухом нового життя.

Настали жнива...

На кооперативному полі по хвилястих ґрунках, і на рівному лані попри ріку, серед золотистих нив, від світанку до ночі дзвеніли коси, гуркотіли самов'язалки. Надував легенький вітрець білі сорочки косарів, і червоні хустини веселих дівчат-в'язальниць. То працювала спільно сім'я, дрібних та середніх селян — членів кооперативу.

На Жайлівому полі було пусто. Зерно сипалось із колосся, врожай гинув від сухоти. Не знайшлось бідаків, які б потрудились за багача, що сидів за загратованим віконцем в'язниці в районному місті. — Бувши бідаки — тепер господарі на своєму спільному полі — поралися коло свого, спільногодобра...

Шпанько широким валком обкощував жито, яке шелесливо клонилося й падало йому під ноги. Покіс за покосом стинали косою його тверді руки золотисте збіжжя. Потім напростився, загострив косу,

підгорнув вітерком розбурхане волосся. Розглянувшись по широкій кооперативній ниві, за яку було принесено не мало жертви, доки діло увінчалося теперішнім, радісним успіхом... Шпанько зітхнув, потім вітер спочене чоло, і радісно усміхнувшись, взявся за косу.

— Ей, Штефане! — гойкнув, приходячи збоку Березина, — сповнилися твої бажання... — плеснув рукою Шпанька по плечу. — Пам'ятаєш, як ти одного разу ішов з тими деревцями-планками, та говорив мені про кращий світ, про радянських людей, про їх щасливє життя, про радість спільної праці... — Пригадуєш?

— Пригадую, — усміхнено кивнув Штефан.

— Я тоді тому не розумів, і не хотів вірити, що діждуся таких щасливих днів.

— А прецінь вони настали — щасливі дні... — додав Шпанько.

Бистро наблизився гуркітливий трактор з самов'язалкою, на якому сиділа в синій блузі Настя Голерова. З осмагленого сонцем обличчя забіліли два ряди білих зубів; — усміхаючись, Настя помахала привітно рукою на Шпанька. Штефан поклав косу, побіг, і вискочив на трактор, сівши поруч Насті. Притулилась до нього. Весело усміхнулись одне на одного, і яскравим поглядом дивились вперед на ниву, на свою рідну землю, на якій зродилося нове, радісне і щасливве життя...

— Насте, чого нам двом жити самотньо, нарізно... — трохи несміло спітав Штефан.

— Правду маєш. І я так давно вже думаю...

— Краще жити разом, удвох, спільно... Поберемось Штефане? — усміхнулась Настя.

— Зараз по жнивах... --- покушаєм спільно колективного хліба... — засміявся весело Шпанько, і поцілував Настю.

КІНЕЦЬ

С л о в н и к

- герок* — сірак, куртка
шпаргет — плита
швагер — шурин
пугиляр — гаманець
ногавки — штани
бандурки — картопля
няньо, нянько — батько

Довідка про автора.

Михайло ШМАЙДА народився 2 листопада 1920 року в селі Красний Брід, Міжлабірського округу.

Його батьки незаможні селяни. Початкову школу виходив в Краснім Броді, горожанську школу в Міжлабірцях. По закінченню, горожанської школи працював на господарстві, щоб помогти годувати ще троє дітей бідній матері-вдові. Проживаючи на селі, М. Шмайда мав можливість глибоко пізнати багатогранне життя селян. Тепер працює як окружний бібліотечний інспектор.

Писати почав ще на шкільних лавах. Перший друкований вірш з'явився в 1948 році в журналі для молоді «Дзвіночок». Від того часу поміщав вірші та короткі оповідання в газеті «Пряшевщина», в журналі «Дружно вперед» та в календарях.

За повість «Паразити», перекладену самим автором на словацьку мову, в 1951 році одержав премію ІУ ступеня на конкурсі за сюжет для фільму.

Михайло Шмайдя

ПАРАЗИТИ

Шефредактор видавництва Василь Зозуляк

Редактор публікації Ф. Лазорик

Технічний редактор Б. Соловкін

Обгортка і ілюстрації роботи художника М. Дубая

Коректори Ф. Лазорик і М. Новак

Здано до набору в березні 1953 р.

Підписано до друку в травні 1953 р.

Видання перше

Тираж 1.000

14 ВА — 7.7 АА

Надруковано в Дукельській друкарні н. п. Пряшів

Шрифт гармонд російська Романа

Ціна без оправи 24.— Кчс — в оправі 28.— Кчс.

